

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

EBUL HAYR HAYRİ FARYABİ’NİN HAYATI, SANATI
VE ESERLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Ataullah DASHTI

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

EBUL HAYR HAYRİ FARYABİ'NİN HAYATI, SANATI
VE ESERLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Ataullah DASHTI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

EBUL HAYR HAYRİ FARYABI'NİN HAYATI, SANATI
VE ESERLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

Doç. Dr. Ayfer YILMAZ

Doç. Dr. Nezahat ÖZCAN

Tez Sınavı Tarihi :

11 / 06 / 2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

11 / 06 / 2013
Ataullah DASHTI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
Ebul Hayri'nin Hayatı ve Sosyal Dünyası	4
1. Doğumu, Aile Çevresi ve Çocukluğu.....	4
2. Öğrenim Hayatı.....	6
3. Öğretmenliği.....	6
4. Sosyal ve Siyasi Faaliyetleri.....	8
5. Evliliği ve Aile Bireyleri.....	14
6. Hastalığı ve Ölümü.....	16
II. BÖLÜM	18
Sanatı	18
1. Şiire Başlaması.....	18
2. Sanat Çevresi.....	20
3. Sanatçı Kişiliği.....	21
4. Soyadı ve Yazı Hayatında Kullandığı İsimler.....	22
5. Sanat Anlayışı.....	25
III. BÖLÜM	31
Eserleri	31
Şiirleri	31
A. İçeriği	44
Şiirlerinin Başlıca Konuları	44
1. Bireysel Konular	45
▪ Aşk.....	45
▪ Kin.....	52
▪ Nefis.....	54
▪ Sabır.....	58

2. İslamiyet	61
➤ Allah.....	61
➤ İman.....	72
➤ Peygamber (sav).....	76
➤ Kur'an-ı Kerim.....	79
➤ Ayet.....	80
➤ Hadis.....	82
➤ Dört Halife.....	84
3. Metafizik Konular	87
• Akıl.....	87
• Kader.....	91
• Ölüm.....	95
4. Sosyal Sorunlar	97
✓ Cahillik.....	97
✓ Savaş.....	100
✓ Zulüm.....	105
5. Sosyal Konular	108
○ Adalet.....	108
○ Barış.....	111
○ Bilim ve Fen.....	111
○ Birlik.....	114
○ Din.....	118
○ Hayat.....	119
○ İnsan.....	123
○ Kadın.....	127
○ Ordu.....	132
○ Vatan.....	135
6. Tarihin Ünlü İnsanları	137
B. Nazım Biçimleri	138
1. Ferd.....	138
2. Matla.....	138

3. Kıta (İki Beyitlik).....	139
4. Kıta-i Kebire.....	140
5. Ruba’i (Dörtlük).....	141
6. Muhammes (Beşli).....	142
7. Tahmis.....	145
8. Gazel.....	148
9. Terci-i Bent.....	150
10. Terkib-i Bent.....	152
11. Kaside.....	154
12. Mesnevi.....	156
C. Dil ve Anlatım.....	159
Ç. Üslubu.....	160
• Övgü Üslubu.....	160
• Hitabet Üslubu.....	161
• Soru Sorma Üslubu.....	162
• Yakarış Üslubu.....	163
D. Ahenk.....	164
SONUÇ.....	167
EKLER.....	169
KAYNAKÇA.....	174
ÖZET.....	178
ABSTRACT.....	179
FOTOĞRAF.....	180

ÖNSÖZ

Bu çalışma sanatı ve sosyal faaliyetleri ile tanınan Ebul Hayr Hayri'nin hayatını, sanatını ve şiirlerini ayrıntılı bir biçimde incelemeyi amaçlayan önemli bir çalışmadır. Önemli diyorum çünkü bu çalışma, bir taraftan Afganistan Türk sanatçısının hayatını, sanatını ve şiirlerini, diğer soydaşlarına tanıtmak açısından önem taşıırken diğer taraftan da Afganistan'daki genç araştırmacılara çalışma yöntemi sebebiyle de örnek bir çalışma olabileceği için önem teşkil etmektedir.

Bu amaç doğrultusunda yürüttüğümüz bu çalışma, referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlemesinde *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*'nün teyidi olan *American Psychological Association* (APA) sitiline uygun olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada sanatçının şiirlerini incelerken tez danışmanım değerli Prof. Dr. Nurullah Çetin'in *Şiir Çözümleme Yöntemi* (ÇETİN, 2009) adlı kitabındaki yöntem esas alınarak incelendi. Şiirlerinde kullandığı nazım biçimlerinin tespiti ise yazarlarının başında Prof. Dr. Mehmet Aça'nın bulunduğu *Tür ve Şekil Bilgisi* (AÇA, 2011) adlı esere göre yapılırken Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe yazılışı ise ders hocam değerli Prof Dr. İsmail Parlatur'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'ndeki yazılış şekli dikkate alınarak yazıldı.

Bu çalışmada yararlandığımız kaynaklardaki bilgiler, karşılaştırılarak birden fazla kaynakta bulunan aynı bilgiler esas alınmıştır. Bu çalışma Hayri ile ilgili ilk kapsamlı ve akademik çalışma özelliğini taşıdığı için buna gerek duyulmuştur.

Bu çalışmayı yaparken bana yöntem ve plan öneren, sorularım için her zaman bana kapısını açık tutan ve her türlü desteğini benden esirgemeyen danışman hocam değerli Prof. Dr. Nurullah Çetin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarken bu çalışmayı bilgisayara aktarmasından dolayı eşim Homaira Dashti'ye de teşekkürü borç bilirim.

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agk.	Adı geçen kişi
APA	American Psychological Association
bk.	Bakınız
C	Cilt
ev.	Çeviren
Doç.	Doçent
doğ.	Doğum tarihi
Dr.	Doktor
H.	Hicri
Hz.	Hazret
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
S.	Sayı
sav	Sallallahu aleyhi ve selem
ř.	şemsi
şM.	şiir Mecmuası
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire

vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Ebul Hayr Hayri'nin genelde Afganistan Türk edebiyatı, özeldeyse Türk şiiri içindeki yerini belirleyebilmek ve daha iyi anlayabilmek için öncelikle bölgenin tarihî süreçteki siyasi ve edebî gelişimini ele almak gerekir. Böylece Ebul Hayr Hayri'nin bir şair olarak ortaya çıkmasında etkisi olan gerçeklikler ve onun bunlarla bağlantıları ortaya konabilir.

Tarihî kaynaklarda Horasan olarak zikredilen bugünkü Afganistan coğrafyası yoğun kültürel, bilimsel ve edebî faaliyetlere sahne olmuştur. Büyük Türk devletlerinin doğduğu bu topraklarda Çağatay Türkçesi ile bugün İran, Tacikistan ve Afganistan devletlerinin resmî dili olan Farsça varlığını sürdürmüştür.

Çağatay Türkçesi ile yazılmış ilk edebî ürünler Herat, Belh, Kâbil ve Badahşan gibi şehirlerde hayat bulmuştur. Çağatay edebiyatı Ali Şîr Nevaî ve Hüseyin Baykara ile özellikle Herat'ta olgunlaşmış; Babür Şah da en zarif gazellerini Kâbil'de kaleme almıştır. Bu şairlerin eserleri Batı ve Doğu Türkistan, Hindistan, Osmanlı ve Azerbaycan topraklarına kadar yayılmıştır.

Bundan sonra da Hilali Çağatayı, Şeyh Ahmet Süheyli, Hafız Ebru, Mir Hucak Cevizcani, Kâtibi Nişapuri, Mir Hüseyin Muammai, Benai Hirevi, Vaiz Kâşifi, Mevlana Muhammed Bedehşi, Muinuddin İsfazari, Şeydayi Belhi, Baykarâ'nın oğlu Bediuzzaman, Kandahar Valisi Mirim, Bayram Han, Babür Şah'ın emirlerinden İbrahim Cani ile Şah'ın oğulları Hümayun ve Kamran gibi yüzlerce şair tarafından Herat ve Kâbil başta olmak üzere Belh, Badahşan, Samangan, Cevizcan ve Faryâb gibi şehirlerde edebi faaliyetler büyük bir hızla gelişme göstermiştir (Barlas, 1996: 980-981).

Ancak 1740 yılında Afşar Türk devletinin hâkimi olan Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Afganistan'daki siyasi gelişmeler Türklerin aleyhine seyretmeye başlar, bu durumdan yararlanan ve Afşar Türk devletinin bünyesinde daha yeni yeni

siyasi kimlik kazanmaya başlayan Ahmed Han Durani Afgan aşiretlerinin büyüklerini Kandahar'da toplayarak ilk Afgan devletini kurar.

1747 yılında hâkimiyet Ahmed Han Durani'nin kurduğu devletle bu zamana kadar göçebe şeklinde farklı Türk devletlerinin hâkimiyeti altında yaşayan Afgan kabilelerinin eline geçer. Bu tarih bugünkü Afganistan'da ilk Afgan devletinin kuruluş tarihi ve Ahmed Han Durani'nin kendisi de ilk Afgan devletinin kurucusu olarak tarihe geçer (Burget, 2004: 10-11; Farnag, 1993: 114-117, 119; Gubar, 2010: 600-690).

1747 yılı Türkler için büyük bir dönüm noktası olmuş ve devlet ellerinden kaymıştır. Fakat bu yıllarda Türkler tamamen siyasi alandaki nüfuzu kaybetmemiştir. Yine Hindukuş dağlarının kuzeyi, bugünkü Afganistan'ın kuzey ve kuzey doğusunda Badahşan Hanlığı, Katagan Hanlığı, Taşkurgan Hanlığı, Belh Hanlığı ve Şibirğan Hanlığı gibi Türk Hanlıkları varlığını sürdürmüşlerdir (Burget, 2004: 11).

Türk hanlıkları, Ahmed Han Durani'nin 1751 ve 1768 olmak üzere iki kere saldırıya geçerek dağıtmasına ve daha sonra 1861 yılında yine bir Afgan hükümdarı olan Şir Ali Han tarafından Şahmerdankul Han, İşan Orak Beg, Baba Beg Han, Gazenfer Han, Genc Ali Han, Mir Hakim Han ve Muhammed Han gibi Türk Hanlarının toplantı bahanesi ile Kabil'e davet edilerek öldürmesine rağmen, Türkler 19. yüzyılın sonuna kadar küçük gruplar şeklinde de olsa bölgede hüküm sürdürmüşlerdir (Burget, 2004: 13-15; Farhang, 1993: 142-143).

Afganların en faşist ve gaddar emiri, aynı zamanda İngilizlerin ajanı olan Abdurrahman Han, (1880) İngilizlerin güdümünde devlet yönetimine getirilirken daha güçlü bir siyasi kimlik kazanmış ve İngilizlerin de yardımıyla binlerce insanı katliam etmiş, hapse atmış, kalan kısmını da göç ettirerek yerlerini Safi, Şinvari, Muhmand, Nurzaii gibi Afgan kabilelerine vermekle Türk hanlarının hükümdarlığına son vermiştir (Farhang, 1993: 390-393). Bu dönemden itibaren Türklere karşı asimilasyon politikaları uygulanmaya başlanmış ve günümüzde de devam etmektedir.

Bütün olumsuzluklar ve baskı politikalarına rağmen, Türk kültürü ve edebiyatı, 1740'lı yıllar öncesi kadar güçlü olmasa da bir şekilde bölgede uzun yıllar yerel hanlıklar şeklinde faaliyet gösteren Güney Türkistan Hanlarının saraylarındaki Türk şair ve yazarlar sayesinde varlığını devam ettirmiştir (Barlas, 1996: 981).

Hükümetin kendilerinden olmayan kavimlere (özellikle de Türkler) karşı baskılarının gittikçe artması sonucu Türk edebiyatı da ister istemez bundan nasibini almış, sözlü edebiyat geleneği devam ettirilebilse de eser yazma işi birkaç şairle sınırlı kalmıştır.

1963'den sonra ise Afganistan hükûmeti "yeni demokrasi" adıyla anayasanın yenilenmesi, siyasi faaliyetlere izin verilmesi gibi birtakım girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu imtiyazlardan Türklere düşen pay çok az olmuştur. Örneğin: Türkistan halkı ve aydın çevrelerinin baskısı ile meclisteki bir grup Özbek ve Türkmen milletvekilinin cesaretli teşebbüsleri sayesinde Türklere günde bir saat radyo yayını yapma hakkı verildi (Bu hak da on yıl sonra Davud Han darbesi ile kurulan hükümet tarafından geri alınacaktı) 1965'te hükümdara verilen bu dilekçenin bir örneği (*Ek A*)'da verilmiştir.

Türklerin bir gazete bile çıkaramadığı bir ortam içerisinde halkından kopmayan ve onunla bütünleşen şair ve yazarlar; Baykarâ'dan, Nevai ve Babür'den aldıkları edebiyat meşalesini gelecek nesillere aktaran, millî uyanışın önemli mimarlarından oldular. İşte bu şairler arasında başta Ebul Hayr Hayri olmak üzere, Nazar Muhammed Neva, Nâdim Maymaneli, Azimi Saripuli, Mevlevi Abdulgani İlmi, Mevlevi Alauddin Maymaneli, Siddik Gevheri, Ergaş Uckun ve Muhammed Emin Uckun'lar vardır (Barlas, 1996: 982).

I. BÖLÜM

Ebul Hayr Hayri'nin Hayatı ve Sosyal Dünyası

1. Doğumu, Aile Çevresi ve Çocukluğu

Ebul Hayr Hayri 1908 yılında Kabil'de ailesi sürgün hayatı yaşarken dünyaya gelir. Ebul Hayr Hayri'nin doğum tarihi ile ilgili babası Mir Ahmed Kulu Han'nın (1882-1923) *Sefer Der Senglâh* (Taşlık Arazide Yolculuk) isimli Hatıra defterinde şöyle bir not bulunmaktadır:

“Koç yılının sonunda, (H. 1326) (Ş.1286) yılında benim sevimli oğlum Ebul Hayr Can'ın doğumu gerçekleşti” (s. 5).

Hayri'nin dedesi, Mir Dilaver Han, Meymene bölgesinin son beyidir. O Kabil'in ırkçı emiri, Abdurahman Han'ın Belh'teki valisi, aynı zamanda amcasının da oğlu olan Serdar Muhammed İshak'ın Meymene işgaline karşı savaşır (Gubar, 2010: 691). Dört tarafı kuşatılan Mir Dilaver Han'a, Kabil emiri teslim olmak şartıyla, güvende tutulacağına dair söz verir. O da bu söze inanarak teslim olduktan sonra Emir tarafından Kabil'e devet edilerek gözaltına alınır. Kandırıldığını hiç düşünmeyen Mir Dilaver Han, Binbaşı Abdalbaki Han ve Yüzbaşı Yezdan Kul Han gibi komutan ve büyüklerle beraber sözünü tutmayan bu cellât tarafından şehit edilir (Hayri, 1995: 6-7; Şahrani, 2006: 22).

Hayri'nin babası, Mir Dilaver Han'ın oğlu Mir Ahmed Kulu Han küçük yaşında yetim kalır. Annesinin yanında yetişir ve onun desteği ile eğitimine devam eder. Kendisi şair olan Mir Ahmed Kulu Han uzun zaman sürgün hayatı geçirdikten sonra nihayet 1920'de siyasi otoritenin değişmesi ile serbest bırakılınca hemen

yurduna döner (Raci, Hatıra defteri, s. 2-15). Faryâb'ın merkezi olan Meymene şehrinde 1921'de bir İlköğretim Okulunu temelini atar. *Himmet* ismini verdiği bu okulun tabelasına bir de iki dilde (Farsça ve Özbek Türkçesi) şu şiiri yazar:

Özbek Türkçesiyle:

Himmeting bölse eğer, bu mekteb-i himmetde kel
Zahmetingni zayi etmez hak, bu sözni yahşi bil
(Raci, Hatıra defteri, s. 137)

Türkiye Türkçesiyle:

Eğer himmetin varsa bu himmet okuluna gel
Allah, emeğini boşa çıkarmaz, bu sözü iyi bil

Kurduğu okulda öğretmen olarak devam eden Mir Ahmed Kulu Han, bütün sorumluluklarını da üstlenir. Özbek Türkçesi ve Farsça şiirleri bulunan Mir Ahmet Kulu Han'ın bıraktığı eser ise 250 beyitlik bir mesnevisi, bir de ülkenin o anki bir takım siyasi, tarihî ve coğrafi durumuna ışık tutan, *Sefer Der Senglâh* isimli hatıra defteri olmuştur (Halik, 2008: 403). Şunu belirtmekte fayda var ki bu eser, 1943 yılında oğlu Ebul Hayr Hayri tarafından yayına hazırlanmış fakat şu ana kadar yayınlanmamıştır (Raci, Hatıra defteri, s. 1).

Mir Ahmet Kulu Han iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğini 24 yaşındayken 1902'da Yüzbaşı Şah Merdan'ın kızı Aycemal Hanım'la, ikinci evliliğini ise 1912'de Ağa Efel Han'ın kızı Bibi Sıddika Hanım ile yapmıştır. Birinci eşi Aycemal Hanım'dan, Ebul Hayr, Nazar Muhammed ve Yar Muhammed adında üç erkek çocuğu; Ayâlem adında bir kız çocuğu olur. Mir Ahmet Kulu Han *Sefer Der-Senglâh* isimli hatıra defterinde iki kızı ve bir oğlu olup küçük yaşta vefat ettiğinden dolayı isimlerinin yazılmasına gerek duymadığını belirtmektedir. Onun ikinci eşi Bibi Sıddika Hanım'dan ise Hayrul Benât adında bir kızı olduğu bilinmektedir (Raci, Hatıra defteri, s. 2- 5).

Ebul Hayr Hayri'nin çocukluk hayatı ile ilgili bulduğumuz bütün bilgiler onun babasının *Sefer Der Senglâh* adlı hatıra defterindeki bilgilerle sınırlıdır. Bu

eserdeki bilgilere göre Hayri, babasının ilk ve çok sevdiği evladıdır. Onun ailesiyle beraber sürgünden memleketi Faryâb'a dönerken atlarla, merkeplerle bir yıl süren bir yolculuk sırasında zor günler geçirdiği ve bu yolculuk boyunca birkaç kez hastalandığı bilinmektedir. Bunun dışında, bizim ulaşabildiğimiz kaynaklarda, nerdeyse hiç bahs edilmemiştir.

2. Öğrenim Hayatı

Ebul Hayr Hayri, başta belirttiğimiz gibi babası sürgün hayatı sürdürürken Kabil'de doğar, ilköğrenimini babasının yanında görür. Hayri ortaokulunu *Deh Afganana*, *Tenevvür Sazi*, *Habibiye* ve *Siraciye* okullarında bitirir (Kârgar, 2011: 227-228). Dönemin baskıcı ve faşist hükümeti tarafından sürgün edilen aileler, iktidar değişikliğinden dolayı serbest kalırken Hayri'nin ailesi de bu fırsattan yararlanarak 1920'lerde ana yurdu olan Faryâb'a dönme kararı alır. Hayri 12 yaşında bir çocuk olduğu için o da ailesiyle birlikte Faryâb'a dönmek zorunda kalır.

O dönemdeki kötü şartlardan en çok etkilenen biri olması sebebiyle resmî eğitimine bir türlü devam edemez ve Faryâb'da din hocası Kala-i Kazili Cenap Baba Efendi'nin yanında Arapça "Sarf"¹, "Nahv"², Mantık gibi dallarda eğitim alır (Aysultan Hayri, kişisel görüşme, 5 Mart 2012; Hayri, 1995: 8).

3. Öğretmenliği

Ebul Hayr Hayri iş hayatına ilk defa öğretmen olarak atanır. 1924 yılında Faryâb'ın merkezi, Meymene'de babasının açtığı *Himmat* adlı okulda sınıf öğretmeni olarak başlayan Hayri, daha sonra aynı okulda başöğretmen olarak görevine devam eder (Kârgar, 2011: 228).

Öğretmenlik Ebul Hayr Hayri'nin çok sevdiği bir meslektir. Son derece sabır ve samimiyetle cehalete karşı savaşan Hayri, çocukların yetişmesinde son derece önemli rol oynamıştır. O 1929'da öğretmenliği bırakmış ama öğretmenlik

¹ kelime bilgisi, morfoloji.

² sözdizimi, sözdizimini konu alan bilim dalı, sentaks.

mesleğinden tamamen kopmamıştır. Ömrünün sonuna kadar yeni nesli kültürel emperyalizme karşı uyarılmış ve toplumuna düşünce özgürlüklerine sahip, sağlam gençleri kazandırmaya devam etmiştir.

Hayri aşağıda örnek olarak gösterdiğimiz “Öğretmen İçin” adlı bu kasidesinde eğitimsiz ve cahil insanı, değersiz kör ve sağır gibi zulme maruz kalmış biri olarak nitelendirirken eğitimsizliği bir ülkedeki sorunların temel kaynağı hatta insanlık için dermansız dert olarak vasıflandırır:

Özbek Türkçesiyle:

Cahil-u âmi nedir? közlu kesek bir kör-u kar
Umru hârlikle ötup zulmetle zulme muptela

Her cefa-u cevr kim dehr içre çıksa âmiler
Ol cehaletten tapar, hiç kimge yoktur bir guna

Cehl erur âlem arâ bir can-u tening duşmanı
İlimsizlittir benî âdemga derd-i bi-devâ
(Hayri, 1995: 26)

Türkiye Türkçesiyle:

Cahil nedir ki? Gözlü bir kesek gibi sağır ve kör,
Ömrü sefillikle geçer, zulmete ve zulme müptela olan biridir

Bir ülke içinde toplum ne kadar cefaya, zulme maruz kalırsa
Kendi cahilliğinden dolayıdır başkasının kabahati değildir

Cehalet, bilgisizlik bu dünyada insanın ruhi ve bedensel düşmanıdır
Bu bilimsizlik insanoğlu için dermansız bir derttir

Ebul Hayr Hayri 1947 yılının sonunda öğretmenlik hayatına geri döner. O, 2 yıl *İdare-i Âmme* lisesine edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra 1950’de aynı okuldan emekliliğe ayrılır (*Faryâb* Dergisinden aktaran Emimi, yayına hazır eseri).

4. Sosyal ve Siyasi Faaliyetleri

Ebul Hayr Hayri, “Peştunların”³ en gaddar, en baskıcı ve en faşist hükümdarları zamanında hayat sürdürmüştür. Hayri bu hükümdarların Türklere uyguladıkları bütün baskılara, zulümlere, sürgünlere, soykırımlara ve asimilasyon çalışmalarına tanıklık eder ve bizzat kendisi de bu zulümlere maruz kalır.

Bu zulümler 1747’de eskiden Horasan olarak bilinen coğrafya adının bugünkü Afganistan’a çevrilmesi, göçebe hâlinde yaşayan küçük bir kabile olan Peştunların İngilizler tarafından egemen hale getirilmesi, Güney Türkistan’ın (Afganistan’ın kuzeyi) işgali ve Türklerin siyasi otoriteyi kaybetmesi ile başlamıştır (Barlas, 1992: 446).

Hâlen tüm hızı ile sürmekte olan bu insanlık dışı zulümleri bilen aydın, milletsever; kendi kimliğini, geçmişini, soyunu iyi tanıyan Ebul Hayr Hayri bu duruma seyirci kalmayarak kültürel sahada olduğu gibi siyasi ve sosyal sahada da büyük gayret göstermiştir. O ikinci ve üçüncü sınıf vatandaş olarak görülen soydaşlarını bu durumdan kurtarmak ve siyasi manada onları uyandırmak için siyasete karışmıştır.

Ebul Hayr Hayri milletin acısını bir nebze de olsa dindirebilmek ve onlara yardımcı olabilmek için etkili olmanın şart olduğunu öğrenince milletvekili adayı olmaya karar verir. Halkı tarafından çok sevilen ve önemli bir kişiliğe sahip olan Hayri’yi 1930’da Faryâb halkı, milletvekili seçip meclise gönderir. O milletvekilliği döneminde bir taraftan ülkenin kalkınması için çaba harcarken bir taraftan da ezilen milletin hakkını savunur (Labib, 1995: 13).

Ebul Hayr Hayri 1932’de *Elmar Kaymakamlığı*’na atanır. 1936’da *Meymene Kamu Haberleşme ve Medeniyet Teşkilatı*, 1939’da *Meymene İhsayesi* (sayımlama bürosu) gibi devlet dairelerinde memur olarak çalışır. O 1946 yılında Faryâb eğitiminin seviyesini yükseltmek için dönemin Eğitim Bakanı’na bir yazı göndererek ondan tecrübeli öğretmen ve Faryâb eğitiminin kontrolü için teftiş ister. Onun bu

³ Afgan kabilelerinin genel ismi.

yazısını okuyan bakan, resmi bir yazı ile hem cevabını yazar hem de onu *Faryâb Eğitim Müdürlüğü* görevine davet eder. Hayri bu görevi kabul edince 1946'te *Faryâb Eğitim Müdürlüğüne* atanır. Bu resmi yazının aslını (*Ek B*)'de görmek mümkündür.

Ebul Hayr Hayri 1947'de Türkçe kelimeler kullanması yüzünden görevinden alınıp Afganistan'ın batısında bulunan Herat vilayetine sürülür. Bu olay şöyle olmuştur: O Afganistan bağımsızlık bayramında Peştuca⁴'da “yaşasın” anlamına gelen “juvendey” yerine Türkçe “yaşasın” kelimesini kullanınca Herat'a, *Eğitim Başkan Yardımcısı* olarak gönderilir (Emini, yayına hazır eseri).

Hayri, Herat'tan Faryâb ilinin aydınlarına “Ezgu Niyet” (Ezgi Niyet) başlığını taşıyan bir manzum mektup gönderir. Gönderdiği bu muhammesinde Faryâb aydınlarına çok önemli tavsiyelerde bulunur:

Özbek Türkçesiyle:

Beglerim, ecdadingizga yahşi evlad olsangiz
Zulm tağın birleşib kazmakta ferhad olsangiz
Belni bağlab kul berib bir- Birge imdad olsangiz
Barmı bir kun dostlarım kim siz hem irşad olsangiz
Halk ara hur tanılıb bir millet icâd olsangiz

Ezgi niyet birle siz hem devr-u dermanler surub
Han-u hanlıklar kebi erkin yaşab duzgun kurub
Baş köterib âlem ehli içre, tinçlikde yurub
Canlarım kelgeymi şundağ kunki uykudan turub
Çörlükden ayrılıb kullikden âzd olsangiz

Saklasın sizni egem yolda helaket çâhiden
Başga barmay yol adeştirgen yaman hemrâhiden
Toğru tâhtab eğri yolnu başlagan hemrâhiden

⁴ Peştunların konuştuğu dil.

Sizni tengrimden muvefek isteyub dergahinden
İltimasımdır ki ming-minglarğa ustad olsangiz

Yavni körgende yugursangiz yuregini yarıb
Benli bağlab ton kiyib atga minib heryân bârib
Merhaba sizge bu yolda töhtemeng, birdem harib
İrkınız birle tilingizni ölmeden kurtarıb
İrklar yanide fahr eyleb köngül şâd olsangiz

At minib meydan ara kamçı vuring çü-çülaşing
Tanıtıb öznü cihan ahli ara mengulaşing
Ana tilde sözleşing, yahşi tilek arzulaşing
Ger bu til, til bölmese taşlang munu peştulaşing
Bölmese şek yok ki nâdanlikla berbad olsangiz

Hak alarga intiling kurkmey turub curet bilen
Baş köterib tibrening tarihde fırsat bilen
Til uçun, namus uçun, toprak uçun, surat bilen
Okumak, yazmak ile her til kalar izet bilen
Saiy eting izzet bilen siz hem kalemdâd olsangiz

Her sitemger yaveden öç almak revadır, intikam
Uşbu yolda birleşib köngülde eyeleng ihtıam
Kayta tapping âlem ehli içre eski ihtişam
Öz tilingiz birle yazing Hayri'ye uhşeb mudam
Bir- biravğa nameler, ta Turkten yâd olsangiz
(Emini, 2007: 99-100)

Türkiye Türkçesiyle:

Beylerim ecdadınıza iyi evlat olsanız
Zulüm dağını birleşip kazmakta Ferhat olsanız
Beli bağlayıp el ele verip tek güç olsanız

Dostlarım, var mı öyle bir gün ki siz de doğru yolu bulsanız?
Halkça hür tanınıp bir millet var etseniz

Ezgi-niyetle siz de devirler sürüp
Hanlar, hanlıklar gibi siz de özgür yaşayıp düzen kurup
Baş kaldırıp dünya insanları içinde emniyetle yürüyüp
Benim canlarım, öyle bir gün gelir mi siz de uykudan kalkıp?
Uyuşukluktan ayrılıp kulluktan özgürlüğe kavuşsanız

Mevla'm sizi yolunuzda ölümcül kuyudan
Yolun sonuna varmadan yol şaşırtan yoldaştan
Doğru durup eğri yolu gösteren yoldaştan
Size Tanrımdan başarılar dileyip
Bu benim isteğimdir ki bine, binlere üstat olsanız

Düşmanı görünce yüreğini yararcasına hücum edip
Beli bağlayıp ton giyip ata binip her tarafa gidip
Aferin sizlere bu yolda yorulmadan an olsa da durmayıp
İrkınız ile dilinizi ölümden kurtarıp
Başka ırkların yanında övünüp ferah gönüllü olsanız

Ata binip meydanlara kamçı vurup deh dehleşin
Kendinizi uluslar arasında tanıtip ebedi olun
Ana dille konuşun, güzel isteklerde bulunun
Eğer bu dil, dil değilse atın bunu gidin Peştuca konuşun
Yoksa hiç şüphe yoktur ki cahillikten yok olsanız

Hak almak için korkmayın kalkın cesaretle
Baş kaldırıp harekete geçin bu tarihî fırsatla
Dil için, namus için, toprak için tüm hızla

Okumak, yazmak ile her dil yücelik kazanır
Siz de çaba gösterin ki saygı değer ve yüce sayılın

Her zalimden intikam almak caizdir, intikam!
İşte bu yolda birleşip gönüllü olmaya özen gösterin
Dünyada eski büyüklüğünüzü yeniden bulun
Hayri gibi siz de daima kendi dilinizle yazın
Birbirinizle mektuplaşın ki Türk diye anılın

Hayri'nin bu şiirini gören hükümdar, onu faşist olmakla suçlar. O bu suçlamaları reddederek farklı milletleri, farklı dilleri ve farklı renkleri Allah'ın bir kudreti olarak nitelendirirken başkalarının özelliklerine saygı göstermeleri konusunda bir şiiri ile şöyle bir uyarıda bulunur:

Farsçası:

Der Muselman Turk-u Tacik-u arab
Mazher-i kudret şinas-u fazl-i Rab

İhtilaf-i tur-u elvan-u lisan
Dad din ra husn-u kudret der cihan

Tu ba reng-i hişten baş ustubar
Digeran ra ham ba reng-i hud guzâr
(Labib,1995: 16)

Türkçesi:

Müslümanlıkta Türk, Tacik ve Arap
Allah'ın kudreti ve merhametini tanımak içindir

Farklı soylar, renkler ve diller
Dine bu dünyada güzellik ve güç vermiştir

Sen kendi renginde sağlam bir şekilde kal
Başkalarını da kendi renginde bırak!

Ebul Hayr Hayri milletsever ve vatansever bir kişiliğe sahiptir. O vatandaşları için her türlü hizmeti yapmıştır. Onun dönemin hükümdarına bir mektup göndererek Meymene halkı için elektrik istemesi yaptığı sosyal hizmetlerin bir örneğidir. (*Ek C*)’de verdiğimiz belge hükümdarın *Özel Kelem Müdürünün*, Hayri’nin mektubuna cevap olarak gönderdiği mektubun aslıdır.

Hayri hükûmetten sürekli milletin hakkını ister, hükûmetin haksızlığına karşı, halkının hakkını savunur, asimile olmakta olan gençlerin ana dili ile yazıp okumayı tavsiye eder ve uyumuş milleti uyandırmaya çalışır. Bu durumdan rahatsız olan hükûmet, fazla dayanamayıp 1952’de onu başkent Kabil’e çağırarak *Başbakanlık hapishanesine* atar. O bu duruma hiç üzülmez ve geleceğe büyük bir umutla bakar. Nitekim kendisi bu ruh hâlini, şair olan Halilullah Halili’ye Farsça olarak gönderdiği bir manzumesinde şu şekilde ifade etmiştir:

Farsçası:

Be hema hal ne bâyed şud ez in vaz malul
Ki besa ruz be takib-i şeb-i Yelda buved
(Labib, 1995: 14)

Türkçesi:

Her durumda bu hâlimize üzülmemeliyiz
Çünkü daha nice günler Yelda⁵ gecesinin ardındadır

Ebul Hayr Hayri milletin tezahüratı ve Faryâb büyüklerinin ısrarı üzerine bir yıl sonra serbest bırakılınca hemen yurduna döner. Hayri, Faryâb’a dönünce kurduğu bazı siyasi etkinliklerin kardeşi Nazar Muhammed Neva tarafından yürütüldüğünü öğrenir, buna çok sevinir ve kardeşine yardım eder. Bu davayı beraber sürdürürler (Labib, 1995: 14).

⁵ Yılın en uzun gecesi.

Ebul Hayr Hayri, bu uğraşların yanında bir de dokumacılık atölyesi kurmak ister. Faryâb'ın büyükleri ve zenginleri ile görüşmeleri başlatır. Bu görüşmeler sonuç verir ve *Zehir-i Faryâb'i* isminde bir dokumacılık atölyesi kurar. Hayri'nin bu atölyeyi kurmaktan maksadı hem işsiz bazı gençlere iş fırsatı yaratmak hem de ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktır.

Daha da ağır basan yönü ise gençleri bir araya toplayabilmek, vereceği mesajı onlara kolayca iletebilmek, bunca haksızlıklara karşı çözüm aramak ve yeni nesli mensup oldukları milletine, Türklüğüne tutunmalarını sağlamaktır. Ancak bunu izleyen hükûmet fırsat vermez. 1962'de vergi borcunun ödenmediği, ürünlerinin sahte olması ve izin belgesinin olmaması bahanesiyle bu atölyeyi kapatır. 500 kişiyi atölyesinde çalıştıran Ebul Hayr Hayri ve ortakları büyük zarara uğrar (Halik, 2008: 422; Faryâb Dergisi'nden aktaran Emîni, yayına hazır eseri).

Ebul Hayr Hayri 1965 yılında anayasa yenilenmesi için mecliste devletin seçtiği vekil olarak gönderilir. (*Ek Ç*)'de koyduğumuz belge onun tayin belgesidir. Hayri 1971 (Ş.1349)'de senatör olarak seçilir. Onun senatörlük belgesinin aslı da (*Ek D*)'de verilmiştir. O dönemin gadar devletinin çok kötü ve sinsî politikalarından biri de milletin hakkını devletten isteyen milliyeçi ve milletseverleri ya makam vaat ederek susturmak, veya gizlice öldürmektir. Hayri'yi senatör olarak seçmesinin sebebi de bu olsa gerek.

Ebul Hayr Hayri gerek iş hayatı gerekse siyasi hayatında büyük sıkıntılar ve kara günler geçirmiştir. Sürekli görev değiştirmesi ve hapis hayatı geçirmesi onun çektiği eziyetlerin kanıtıdır.

5. Evliliği ve Aile Bireyleri

Ebul Hayr Hayri hayatında iki kez evlenir. O birinci evliliğini 1954 yılında Ata Murat Bey'in kızı Bibi Matleb Şah(1939-2009) Hanım'la yapmış ve bu evlilik sonucunda, onun Muhammed Tuğrul (1956-2013), Muhammed Hümayun (doğ. 1966-) ve Uluğ Bek (doğ.1972-) adında üç erkek çocuğu; Yulduz (doğ. 1955-), Aydın (1962-2010), Aysultan (doğ.1963-), ve Zebü-l Nisa (doğ.

1971-) adında dört kız çocuğu olmuştur. İkinci evliliğini ise Seyit Mevdud Bey'in kızı Bibi Halime (doğ. 1950-) Hanım'la yapar. Bu eşinden Oğuz Bek (doğ.1975-) ve Kenişkâ (doğ.1976-) adında iki oğlu; Kameru-l Benât(1978-1995) isminde bir kız çocuğu olmuştur. Hayri'nin birinci eşi 2009'da Ankara'da vefat eder, ikinci eşi ise hala Faryâb'da hayatına devam etmektedir (Aysultan Hayri, kişisel görüşme, 5 Mart 2012).

Ebul Hayr Hayri çok sevdiği evlatlarının ismini bizzat kendisi koyar. Onun Ankara'da yaşayan oğlu Muhammed Hümayun Hayri, yaptığımız kişisel görüşmede anılarını anlatırken konu ile ilgili şunları anlattı:

Okulumuzda bizim isimlerimiz herkesinkinden farklıydı. İsimlerimizin değişik olmasından dolayı bizimle dalga geçiyorlardı. Her gün tekrarlanan bu durumdan çok sıkılmıştık. Bir gün eve dönünce babama, “Baba! Niye başka çocukların isimleri Turyâley, Beryâley iken bizim isimlerimiz Tuğrul, Uluğ... Bize niye onlar gibi güzel isimler koymadınız, her gün bizimle dalga geçiyorlar?” diye sordum. Babam, kitabını yere koydu, gözlüğünü de çıkarıp kitabın üstüne koyarak bana baktı, “Gel oğlum, sana niye başkalarından farklı isim koyduğumu anlatayım. Kardeşlerini de çağır onlar da gelsinler.” dedi. Hepimiz toplanınca, “Evlatlarım! Hümayun bana ‘Niye bizim isimlerimiz başkaları gibi değil de Tuğrul, Uluğ vs. diye bir soru sordu. Cevabı sizin de dinlemesini istedim. Ben bu isimleri size işte bunun için koymuştum, merak edip gelin, bana sorun diye, bunlar kim biliyor musunuz?” dedi ve Başladı anlatmaya, “Ben başkalarının sizle dalga geçtiğini, güleceğini biliyordum, ben bilerek bu isimleri koydum ki siz geçmişinizi, kimliğinizi, Oğuz’la Uluğ Bek’le olan nispetinizi öğrenesiniz. Siz bu isimlerin kim olduğunu öğrenince bu isimlerden utanmazsınız; aksine böyle büyük âdemlerin torunları olduğunuz için övünürsünüz, bunu bilin ki sizin mertebemiz onlardan bin kat yüksektir. Eğer Beryaley, Mirveys filan koysaydım sizin nereden geldiğiniz, kimin torunları olduğunuz belli olmazdı. Anladınız mı yavrularım” sorusuna, Evet babacım. deyince, “Hadi şimdi kalkın bakalım”, dedi babam (17 Ekim 2011).

Ebul Hayr Hayri çok şefkatli ve sorumlu bir babadır. O çocuklarının ismini kendi kararı ile koyması, çocukları ile yakından ilgilenmesini kanıtlar. Hayri, hayatı boyunca çocuklarına hem baba hem öğretmen olmuştur. O akşamları çocuklarına hikâyeler okur, çocukları ahlakî yönden eğitmek için genellikle ahlakî konuları

içeren hikâyeleri seçer. Hayri'nin kızı Aysultan Hayri kendisi ile yaptığımız kişisel görüşmede konu ile ilgili anılarını şöyle anlattı:

Bizim evde akşam yemeklerinden sonra çok sıcak sohbetler olurdu. Babam bize hikâyeler okurdu. Hikâyelerin konuları genelde cesurluk, yiğitlik, doğruluk ve dürüstlüktü. Mesela çok iyi hatırladığım hikâyelerden birinin ismi Yalancı Vezir'di. Bu hikâye insanı doğru söylemeye teşvik ederdi ve bize bu hikâyeleri yorumlatırdı. Şiirler ezberletirdi, ezberlediğimiz şiirleri babama okumak zorundaydık (01 Şubat 2012).

Ebul Hayr Hayri erkek-kız çocuğu ayırımı yapmaksızın çocuklarını seviyor ve eşit davranıyor. O büyük çocuklarından birisinin küçüğüne; oğlunun kızına hükmetmek istediğinde uyarıyor. Konu ile ilgili yine Aysultan Hayri anılarını şöyle anlattı:

Babam evdeki büyük çocukların küçüklere veya erkeklerin kızlara hükmetmesini sevmezdi. Bir gün Tuğrul Ağabeyim pantolonunu bana ütöletmek için getirdi. Ben zaten okula geç kalıyordum. Ağabeyime Ütülemem! deyince bir tane yüzüme yapıştırdı, ben ağlamaya başladım. Babam geldi, durumu anlattım. Babam, ağabeyimi “Bu evde kimse kimseden büyük değil, herkes kendi işinden kendi sorumludur. Egemenlik yok, bundan böyle herkes kendi pantolonunu kendi ütölesin!” diye uyardı. (Kişisel görüşme, 01 Şubat 2012).

Hayri çocuklarının konuşmalarına dikkat eder ve onların Özbek Türkçesine Farsça ve Peştuca karışmasını istemezdi. Din, dil, kültür ve geleneklerini koruma konusunda nasihatlerde bulunurdu. Onun kızı Aysultan Hayri kendisiyle görüştüğümüzde anılarını anlatırken taş kömür yerine “zuğal seng” kelimesini kullanınca kulağının çekildiğini söylüyor (01 Şubat 2012).

6. Hastalığı ve Ölümü

Ebul Hayr Hayri'nin hayatı boyunca gayet sağlıklı ve onu ölüme götürecek kadar hiçbir ağır hastalığının bulunmadığı söylenmektedir. Hayri arada sırada bir yürek kaynaması ve baş ağrısı yaşıyor ki bu durum başkalarca normal karşılanan

bir durumdur. O bu hastalığı için doktora bile gitmiyor ve havuç suyu içmekle yetiniyor (Aysultan Hayri, kişisel görüşme, 01 Şubat 2012).

Hayri'nin ölümü ile sonuçlanan hastalığı hakkındaki sorumuza kızı Aysultan Hayri şu şekilde yanıt verdi:

Babam (Ş. 1356) 1978 yılının son haftalarında, bir hafta sonu tatilinde Muhammed Hümayun ağabeyimle beraber Pağman'daki bir arkadaşının evine gitmişti. Orada aniden hastalanmış ve hemen eve dönmek zorunda kalmıştı. Eve hasta olarak gelen babamı hemen *İbn-i Sina hastanesine* kaldırdılar. Hastane'de kalp hastalığı teşhisini konuldu. Babam bazen "Bizim soyumuzda kalp hastalığı var, bolca nar yiyin." diye tavsiyelerde bulunurdu. Bunu bildiği hâlde hastaneye gitmek istemiyordu. "Beni hastaneye götürürseniz ölü olarak geri getirirsiniz, ben bunu çok iyi bilirim ki bu cellâtlar beni de tıpkı binlerce masum insan gibi öldürürler" diyordu. Babamın bu sözünü uzaktan akrabası olan Hümayun Surhâbi'ye ki o zamanlar Sağlık Bakanlığının yazı işleri başkanıydı duyurmuşlar. Surhâbi bu sözü duyunca bizzat kendisi gelip babamın başında nöbet tuttu. 15-16 gün tedavinin ardından babam tamamen iyileşti, biz o gün onun ziyaretine gitmiştik. Babamın durumunu görünce çok sevinmiştik, fakat onun bugün taburcu edileceğini doktorlarından öğrenince daha da sevindik. Artık iyileşti, herhangi bir tehlike yok diye başında nöbet tutanlar dağılınca biz de hazırlık amacıyla eve döndük. Akşam saatleriydi. Babamız birazdan gelir diye beklerken ölüm haberini duyduk hepimiz şoka uğradık. Doktorları, onun ölümüne kalp krizi dediler, ne olduğunu biz de anlayamadık. Babamı görenler, onun kan kusarak hayatını kaybettiği için zehirlendiğinden şüpheleniyorlardı. (Kişisel görüşme, 01 Şubat 2012).

Ebul Hayr Hayri, (Ş. 02. 01. 1357) 22. Mart 1978'de hayata gözlerini yumar. Hayri'nin zehirlenerek hayatını kaybettiğini hiçbir kaynak doğrulamaz. Zatan Aysultan Hayri'nin de "Babam bazen 'Bizim soyumuzda kalp hastalığı var, bolca nar yiyin.' diye tavsiyelerde bulunurdu" şeklindeki açıklaması diğer kaynakları doğrulayacak niteliktedir.

Hayri'nin namazı Pul-i Hişti Camii'nde kılınarak 23 Mart 1978'de, Kabil'de, dedesi Mir Dilaver Han'nın da yattığı Aşıkân-u Arifân Mezarlığı'nda toprağa verilir (Aysutan Hayri, kişisel görüşme, 12 Mart 2012).

II. BÖLÜM

Sanatı

1. Şiire Başlaması

Ebul Hayr Hayri 1924'te Faryâb'ın merkezi Meymene'de *Himmet İlköğretim Okulunda* öğretmenliğe başladıktan sonra şiir denemelerini yapmıştır. Hayri babası ile birlikte sürgün hayatından memleketi Faryâb'a dönerken atlarla, merkeplerle yaptığı uzun bir yolculuk sırasında Türkistan dağları ve ormanlarının muhteşem güzelliklerinden etkilenmiştir. Onun bu yolculuktan sonra şiir yazmaya meyil göstermesini Kazım Emîni şöyle ifade etmiştir:

“Bu yolculuk sırasında yol üzerindeki dağlar, ormanlar, Türkistan dağları'nın dizilişlerinin acayip manzaraları Ebul Hayr Hayri'nin ruh haletini tamamen değiştirerek üzerine büyük etkisi olmuştur.” (Emîni, yayına hazır eseri).

Hayri bu yolculuk sırasında ilk ilhamını tabiatın güzelliklerinden almış ama edebî zevk ve şiir yazma becerisine başta belirttiğimiz tarihlerde sahip olmuştur. Konu ile ilgili yine Kazım Emîni'den birkaç cümle aktarıyoruz:

“Ebul Hayr Hayri ezilmiş ve büyük mahrumiyet içinde olan Özbek halkı evlatlarının eğitime başladığı yıllarda şiir dünyasına yönelerek, Hayri soyadı ile Özbekçe ve Farsça şiirler yazmaya başlamıştır” (age).

Ebul Hayr Hayri'yi gören ve onun şiirlerini bizzat kendisinden dinleyen Türk şair Abdusselam Asim, kendisi ile yaptığımız kişisel görüşmede, konu ile ilgili sorularımızı cevaplarken kurduğu cümleler ise şöyledir:

“Merhum Ebul Hayr Hayri *Himmat* okuluna öğretmen olarak atandıktan sonra sanatçı kişiliği yavaş yavaş ortaya çıkmış ve o dönemden sonra şiir yazmaya başlamıştır” (15 Kasım 2012).

Yukarıdaki bilgiler esas alınırsa Hayri 16 yaşında şiire başlamıştır fakat bizim yaptığımız araştırmada ortaya çıkan sonuç, yukarıdaki durumdan biraz farklı olarak yansımıştır.

Ebul Hayr Hayri genellikle, şiir yazarken sonunda o şiirin bitirme tarihini de yazan bir şairdir. Hayri'nin elimizdeki bütün şiirlerinin sonuna konulan tarihlerden yola çıkarak yapılan bu araştırmada, onun şiirlerinde Hicrî takvime göre, 1310'dan eskiye giden tarihe rastlanmamıştır. Dolayısıyla Hayri'nin 1932'lerde sanat hayatına atıldığını söylemek mümkündür. Şairin Haziran 1932'de yazılan bu şiiri, Hayri soyadıyla terkib-i bent nazım şeklinde yazılmıştır (ŞM. 1, s. 304).

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinin sonuna konulan tarihlere baktığımızda, çoğunu hayatının sonlarına doğru yani 1964-1975 arası yazdığını görüyoruz. Onun şiiri ilk defa 1943 yılında memleketi Faryâb'ın ilk dergisi olan *Sturey* dergisinde yayımlanmıştır (Emini, yayına hazır eseri).

Hayri'yi şiir konusunda yetiştiren ve şiir yazmaya teşvik eden, kendisi de şair olan babası Mir Ahmed Kuli Han'dır. “Kendisi bilgili ve faziletli biri olan Mir Ahmed Kuli Han, oğlu Ebul Hayr'in fikrini ve yeteneğini eğitmek için önemli rol oynamıştır” (age).

Abdusselam Asim ile yaptığımız kişisel görüşmede, konu ile ilgili yönelttiğimiz sorunun cevabı ise Emini'nin ifadelerinden farklı değildir: “Merhum Ebul Hayr Hayri üniversite bitirmiş diploma sahibi biri değildir. O çok kitap okuyarak, din hocalarının yanına giderek kendi kendisini yetiştirirken, onun babası da oğlunun ilim seviyesini yükseltmek için çok etkili rol oynamıştır” (15 Kasım 2012).

2. Sanat Çevresi

Ebul Hayr Hayri memleketi Faryâb'da şiire başlayınca oradaki önemli şairlerle yakın irtibat kurar. Bunlardan Mirza Muhammed Yahya Nadim Kaysâri, Munşi Ali Riza Han Riza, Seyit Ahmed Bina onun Faryâb'taki sanat arkadaşlarından birkaçıdır. (Faryâb dergisinden aktaran Emîni, yayına hazır eseri).

Hayri en çok Seyit Ahmed Bina ile birlikte olmuştur. O, çok sık Seyit Ahmed Bina'nın dükkânına giderek yazdığı şiirleri onunla paylaşır. Bu duruma yakından tanıklık eden Abdusselam Asim'in anlattıkları ise şu şekildedir:

Ben Hayri'yi çok yakından tanıyordum, defalarca onun sohbetlerine katıldım. Aslında benimle onun arasında büyük bir yaş farkı vardı. Fakat ben o zaman Seyit Ahmed Bina'nın öğrencisiydim. Dükkânına gidip şiir yazma dersi alırken Hayri de oraya çok sık gelirdi. Benim hocam merhum Seyit Ahmed Bina ile şiir konusunda konuşurlardı, tartışırlardı, yazdıkları şiiri paylaşır, görüş alışverişinde bulunurlardı. Bina'nın dükkânı Faryâb'ın o zamanki şair ve yazarlarının toplantı yeri idi.

Hayri'yi bütün yönü ile bu dükkânda tanımak elbette ki mümkün değildir, ancak daha sonra merhum Mevlevi Muhammed Ömer, merhum Mola Abdulkuddus Mahzun, merhum Muhammed Ekber Mine ve merhum Dr. Berna Asifi onu tanımama yardımcı oldular. Ben de Hayri ile ilgili bütün sorulara ya kendi anılarımdan ya da yukarıda isimlerini saydığım kişilerden en doğru bilgileri vermeye özen gösteriyorum (Kişisel görüşme, 15 Kasım 2012).

Abdusselam Asim, yine bir kişisel görüşmemizde, Hayri'nin memleketi Faryâb'daki sanatçı çevresini Muhammed Emin Kurbet, Kari Muhammed Azim Azimi, Nezihi Cilve, Mola Abdulkuddus Mahzun, Muhammed Rafik Anber, Abdulummin Hamid Faryâbi'ler olarak belirtirken, onun asıl sanatçı çevresinin Kabil'de oluştuğunu söylemiştir (15 Kasım 2012).

Ebul Hayr Hayri, 1971 yılında senatör olarak Kabil'e gider, orada *Kabil Edebî Encümeni*'nin üyeliğini kazanınca İbrahim Halil, Şaik Cemal, Ziya Karizade, Mevlevi Hal Muhammed Hasta, Kari Şarafudin Şaraf, Mevlevi Celaludin Tayyib

Hirevi ve Berna Asifî 'lerin yanı sıra Üstat Halilullah Halili, Sûfî Abdulhak Bitab ve Sûfî Aşkari gibi bölgede de tanınmış ve önemli konumda bulunan şahsiyetlerle tanışır, dostluklar kurar ve büyük bir sanat ve edebiyat çevresinin içine girer (Hayri,1995: 9; Abdusselam Asim, kişisel görüşme, 19 Kasım 2012).

Hayri'nin yukarıda isimlerini saydığımız şairlerden Üstat Halilullah Halili'ye 1952'de hapisneden gönderdiği şu şiiri ikisinin daha öncelerden beri tanışıyor olduklarını kanıtlamaktadır:

Farsçası:

Be hema halne- bayad bud ez in vaz malul
Ki besa ruz be takib-i şeb-i Yelda buved
(Labib, 1995: 14)

Türkçesi:

Her durumda, bu halimize üzülmemeliyiz
Çünkü daha nice günler Şeb-i Yeldâ ardındadır

3. Sanatçı Kişiliği

Ebul Hayr Hayri bir şair ve aynı zamanda siyasi kişiliğe sahip bir isimdir. Ülkenin o anki siyasi durumu Afganistan Türklerinin aleyhine seyredince ister istemez birçok Türk sanatçının siyasete doğru sürüklenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Hayri de bu durumdan etkilenerek zamanının çoğunu siyasetle uğraşarak geçirmek zorunda kalmıştır.

O zamanın önemli bir bölümünü şiir yazmakla geçirmesi gerekirken bu defa boş zaman bulabildiğinde şiir yazmaya yönelmiştir. “Ülkedeki aydınların çoğu Hayri’yi siyasi ve millî mücadelecisi biri olarak bilmektedirler” (Abdusselam Asim, kişisel görüşme, 15 Kasım 2012). Onun sürekli görev değiştirmesi, milletvekilliği, senatörlük, hapisnane hayatı vs. de bu durumun çok net kanıtıdır.

Ebul Hayr Hayri'nin hayatını incelerken üçe ayırmamız mümkündür. İki bölümü gündelik meşguliyetler, siyasi ve sosyal faaliyetleri; bir bölümü ise şiirle dolmuştur.

4. Soyadı ve Yazı Hayatında Kullandığı İsimler

Ebul Hayr Hayri'nin gerçek soyadı “Hayri”dir. O yazı hayatında en çok bu soyadını kullanmıştır. Şairin en eski tarihli şiirine bakıldığında bu soyadını kullandığı bilinmektedir.

Örnek olarak göstereceğimiz bu şiiri onun en eski tarihli (1932) şiiridir:

Farsçası:

Hayri biyâ tabrrukan ender duayi şah
Bar gir şiir-i Hafiz-u bar gûy in makal
(ŞM. 1, s. 304)

Türkçesi:

Hayri gel teberrük olarak şaha şu duayı et
Hafız'ın şu şiirini ele al ve şu sözünü söyle

Şairin sanat hayatının başından itibaren ömrünün sonuna kadar hemen hemen bütün şiirlerini “Hayri” imzasıyla yazdığı bilinmektedir. İşte onun “Neylerim” adlı şiirinden “Hayri” soyadı ile farklı bir örnek beyit:

Özbek Türkçesiyle:

Cennet isterden muradıdır visaling Hayri'ye
Sensiz ey can sevgilim, sekiz cihânnı neylerim
(ŞM. 1, s. 334)

Türkiye Türkçesiyle:

Hayri'nin cennet istemekten amacı, sana kavuşmaktır
Sensiz ey güzel sevgilim, sekiz cihanı neylerim

Hayri zaman zaman “Faryâbi” soyadı ile de şiir yazmıştır. Aşağıdaki örnek beyit onun “Ahtâr” adlı şiirinin mahlas beytidir:

Farsçası:

În est Faryâbi didem her ânçi âncâ
Hâhi kabul ferma hâhi madâr baver
(ŞM. 1, s. 114)

Türkçesi:

Faryâbi, budur orada gördüğüm her şey
İster buna inan, ister inanma

Şair'in “Yek Muşkil-i Bes Âsan; Âsan-i Besi Muşkil” adlı manzum hikâyesinden bir başka örnek:

Farsçası:

Tura ey Faryâbi kar-i makul
Bûved bûden be kar-i heş meşğul
(ŞM. 1, s.107)

Türkçesi:

Ey Faryâbi sana en uygun olanı
Kendi işinle meşgul olmandır

Sanatçının “Hayri-i Meymenegi” imzasıyla da şiir yazdığı söylenmektedir. Fakat o “Hayri-i Meymenegi” soyadını, şiirlerinin mahlas bölümünde

kullanmamıştır. 1949’ da “Rica ve Riza” adlı bir şiirinin bitiş tarihi altında yazmış, aynı şiirin mahlas beytinde ise sadece “Hayri” soyadını kullanmıştır. İşte o beyit:

Farsçası:

Zi ruyi hem nevayi mi dihed teskin tura Hayri
Ki in di, nev bahar-i hurrami ender kafâ dâred
(ŞM. 1, s. 141)

Türkçesi:

Hayri seninle aynı durumda olduğu için seni teselli ediyor
Çünkü bu dün, arkasında mutlu baharı barındırıyor

Hayri genellikle, olumsuz yönde eleştirel amaçlı şiirlerini farklı isimlerle yayımlamıştır. Bunlardan biri “ Patuni” takma isimdir. Hayri takma isimlerinden en çok da “Patuni”yi kullanmıştır. O aşağıda örnek göstereceğimiz bu şiirinde “Patûni” ismi ile yine kendi takma isimlerinden olan “Kinâ” bir diyaloga girer. Farsça yazılmış “Eşek” konulu bu şiirinin mahlas beyiti ise şöyledir:

Farsçası:

Bes kun Patuni in hama tarif-i har nakun
Tarsam şevi tu niz zi dildadegân-i har
(ŞM. 1, s. 253)

Türkçesi:

Sus Patuni, bu kadar eşeği övme
Korkarım sen de eşek sevenlerden olursun

Hayri “Eşek” adlı bu şiirin bir başka beytinde “Kinâ” takma ismini kullanmıştır:

Farsçası:

Kinâ'yı men ki bâz suhan ez zaban-i har
Fermuda şad kerdeyi ez hud ravan-i har
(ŞM. 1, s. 254)

Türkçesi:

Kinâ'm sen yine eşek dilinden konuşarak
Eşeğin ruhunu sevindiriyorsun

Hayri'nin yine bir şiirinde “Patuni” “Hayri” ve “Kinâ” ile ilgili şöyle bir açıklaması bulunmaktadır:

Farsçası:

Geh Patuni gâh Hayri gâh Kinâ
Ta resanem arz-i hal-i halk ez dur inçinin
(ŞM. s. 1, 291)

Türkçesi:

Bazen Patuni bazen Hayri bazen de Kinâ
Böylece uzaktan halkın sesini duyurabileyim diye.

Ebul Hayr Hayri'nin Patuni, Kinâ takma isimlerinin yanı sıra “Kinâ-i kuhi” ve “Kake” gibi isimleri de kullandığı söylenmektedir (Halik, 2008: 422). Fakat bizim elimize geçen şiirlerinde bu isimlerin hiçbiri kullanılmamıştır.

5. Sanat Anlayışı

Ebul Hayr Hayri, sanat anlayışı hakkında hiçbir yerde bir şey yazmamış veya söylememiştir. Fakat o şiirlerinde sanat anlayışının ne olduğunu belli etmiştir. “toplumcu-ahlakçı” bir şair olduğuna dair bazı şiirlerinin bazı mısra veya

beyitlerinde bir takım ipuçları bulmak mümkündür. Örnek olarak gösterdiğimiz bu şiiri, toplumculuk doğrultusunda yazılan şiirlerinden biridir:

Farsçası:

Çist insani beryi nevyi insan zisten
Fani ez hud budan-u baki be yaran zisten
(Hamid,1995: 21)

Türkçesi:

İnsanlık nedir? İnsanlar için yaşamak
Kendisi için geçici, dostlar için baki yaşamak

Hayri'nin yine "Kızılay" adlı bir şiirinde konu ile ilgili şöyle bir beyti bulunmaktadır:

Özbek Türkçesiyle:

Beşer birbirige azadır hakikatning bilenlerge
Bu sözün çinligi açık erur hep encumenlerge
(ŞM. 1, s. 336)

Türkiye Türkçesiyle:

Hakikati bilenler için insanlar birbirleriyle tek organ gibidirler
Bu sözün doğruluğu hep encümenlerde açıklanmıştır

Şair "Kızılay" adlı bu şiirinin başka bir beytinde insanlara yardım etmeyi şu şekilde nazım etmiştir:

Özbek Türkçesiyle:

Bize tengri sarıdan farz erur imdat etkürmak
Diyamet vacib eyler kûl tutuşni ham vatanlarga
(ŞM. 1, s. 337)

Türkiye Türkçesiyle:

Yardım etmek bize Allah tarafından farz kılınmıştır
Din, vatandaşlara birbirlerinin elinden tutmayı vacib kılmıştır

Sanatçının Kızılay adlı şiirinin mahlas beyti ise şöyledir:

Özbek Türkçesiyle:

Fakir-u bi neva her yerde bölse arkadaşdır
Tiler Hayri Hudâ'dan yahşilik köçten kalanlarge
(ŞM. 1, s. 337)

Türkiye Türkçesiyle:

Fakirler ve kimsesizler her yerde olsa arkadaşdır
Hayri göçten kalanlara Allah'tan iyilikler ister

Ebul Hayr Hayri'nin toplum için yazdığı bir başka şiiri ise şöyledir:

Farsçası:

Ey mutabarân ki ser şumayid
Zibında-yi bal-u par şumayid

Hurdân-u fakir-i bi navâ râ
Muzdûr-u sitemkeş-u gedâ râ

Niku ne buved zi hiş rândan
Âvara-u dil periş mandan

Ğamhariyi şan zarûr bâşed
Har çend ki gung-u kûr bâşed
(ŞM. 1, s. 257)

Türkçesi:

Ey söz sahibi büyükler sizler başsınız
Kul kanat gelmek sizlere yakışır

Küçükleri fakirleri ve kimsesizleri
Kulları, çilekeşleri ve dilencileri

Kendinizden uzaklaştırmak iyi değildir
Böyle perişan ve ortalıkta bırakmakta

Onların derdine ortaklık etmek lazımdır
Eğer onlar kör ve dilsiz olsa bile

Ebul Hayr Hayri birçok şiirinde gençlere güzel ahlaklı olmaları için tavsiyelerde bulunurken, ahlaksızlığın çok kötü sonuçlar doğuracağını, imansız ölüme bile götürebileceğini şiir dili ile anlatır.

Ahlaksızlık ve kötü alışkanlıkların çok küçük şeylerden başlayabileceğini söylerken aşağıda örnek olarak verdiğimiz bu şiirinde hırsızlığın bir tek yumurta çalmakla başlayacağı üzerine dikkat çeker:

Farsçası:

Her cinâyet râ ki bini dar nuhust in gune bûd
Kuçek-u nâ çiz-u nâfî, dil firib-u huş namûd

Cenbeyi zibâyî-u hubiyeş râ mardum çu did
Ğafil az ancâm-i dahşatnak o, o râ guzid

Hamçu ân duzd-i ki marufast ander kuçeki
Burd tuhm-i murğ-i hamsaya, ba sirkat rûzaki

Madaraş handân girft ân tuhm-u hurdend hardugan
 İnçinin farzend râ parverd, duzd-i bi aman

Taki âhir sârik-u cani-u katil niz geşt
 Can-i şiirin râ darin ra dad-u bi iman guzeşt

İNçinin çars-u kimar-u zumlu-u fahşâ-u şerab
 Har yaki ra aveli, zibast, pâyni harâb
 (ŞM. 1, s. 249)

Türkçesi:

Gördüğün her kötülük başlangıçta böyle idi
 Küçük, önemsiz, kârlı, çekici ve güzel

Millet onun güzel gözüken yanını görünce
 Dehşetli sonucundan habersiz, onu seçerler

Tıpkı o meşhur küçük hırsız gibi
 Bir gün komşunun bir yumurtasını çaldı

Annesi gülümseyerek yumurtayı aldı ve ikisi yediler
 Böylece bir amansız hırsız yetiştirmiş oldu

Sonunda o hırsız, cani ve katil de oldu
 En son canını da bu yolda vererek imansız göçüp gitti

Bu şekilde esrar, kumar, zulüm, fuhuş ve içki
 Bunların her birinin başlangıcı iyi ama sonucu kötü

Ebul Hayr Hayri yukarıda da belli olduğu gibi ve hepsinin örnek olarak veremeyeceğimiz birçok şiirinde toplumcu-ahlakçı bir şair olduğunu belli etmiştir. Hayri toplumcu-ahlakçı sanat anlayışını bilinçli bir biçimde benimsememiştir. Ama

ahlaki ve sosyal konuları İslam inancı bakış açısıyla ele almıştır. Yani onun ahlak anlayışı tamamen İslamiyet'e göre ayarlanmıştır. Bu nedenle Hayri'nin tasavvufi bir şair olduğunu söyleyenler de olmuştur.

III. BÖLÜM

Eserleri

Ebul Hayr Hayri'nin bir şair, aynı zamanda bir siyasetçi olduğunu ve zamanının çoğunu siyasetle uğraşarak geçirmek zorunda kaldığını çalışmamızın "Sanatı" bölümünde belirtmiştik. Hayri bu veya başka nedenlerden dolayı sadece şiir dalında eser verebilmiştir. Dolayısıyla biz de çalışmamızın bu bölümünde, onun şiirlerini farklı başlıklar altında inceleyeceğiz.

Şiirleri

Ebul Hayr Hayri, Özbek Türkçesi ve Farsça olmak üzere iki dilde şiir yazmıştır. 12000 beyte yakın şiiri bulunan Hayri, bu şiirlerinin büyük çoğunluğunu Farsça ile yazmıştır. (Gudaz vd.,1991: 61). Hayri'nin *Şiir Mecmuası 1*, kitabında toplanan 4724 beyitten sadece 160 beytinin Özbek Türkçesiyle yazılmasının, bu durumun bir açıklaması olabileceğine inanıyoruz.

Hayri, şiirlerinin büyük çoğunluğunu Farsça olarak yazmasının sebebini hiçbir yerde açıklamazken bizim elimize geçen diğer kaynaklarda da konu ile ilgili hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Bu durumu Abdusselam Asim ise şu sebeplere bağlamaktadır:

Hayri hayattayken onun eserleri birçok gazete ve dergide Farsça olarak yayınlandı. O zamanki Türk sanatçıların niçin en çok Farsça ile eser yarattığını şimdiki genç araştırmacılar hep soruyorlar. Bu sebeplerin en önemlileri ise şunlardır:

- Özbekçe ve Türkmence eserlerin yayınlaması çok yakın zamana kadar imkânsızdı. Dolayısıyla eserlerini yayımlayabilmek için Farsça yazmışlardır.

- Afganistan’da büyük çoğunluk Farsça bildiği için birçok Türk yazar herkes yararlanabilsin diye eserlerini bu dilde vermiştir. Hayri de bunlardan biridir. O da düşünce tarzını geniş bir kitleye ulaştırabilmek için Farsçayı kullanmıştır.
- Afganistan’da Türklere karşı sürekli ve çok sinsice bir kültürel baskı uygulanmıştır. Tabii bu durum ister istemez ortamı çok daraltmıştır. Dolayısıyla kendi ana dillerinde eser yaratamamışlardır (kişisel görüşme, 11 Şubat 2011).

Bizim yaptığımız araştırmalara göre, bütün bu olumsuz şartlara rağmen, Hayri’nin Özbek Türkçesiyle de önemli sayıda şiir yazdığı bilinmektedir. Fakat bu şiirleri oğlu Muhammed Hümayun Hayri tarafından yayına hazırlanan *Şiir Mecmuası I*, kitabında bilinmeyen sebeplerden dolayı alınmamıştır. Onun birçok Özbek Türkçesiyle yazılan şiirinin bazı dergilerde, kitaplarda yayımlanmış veya yayımlanmamış şekliyle bazı aydınların elinde bulunduğu bilinmektedir. Kazım Emmini’nin *Afganistan’dagi Özbek Şairleri* adlı kitabında alınan “Ezgu Niyet” (Emmini, 2007: 99 - 100) ve *Rengin Keman-i Şiir*’deki “ Muveşeh ve Tamiye” (Gudaz vd.,1991: 65) başlıklı şiirlerinin bu Mecmua’da yer almaması bu durum için bir örnektir.

Hayri’nin “Ezgu Niyet” şiiri beşlikler halinde on yedi küsür beyitlik uzun ve çok önemli bir şiirdir (bk. s. 9). Bu şiirin gözden kaçması mümkün değildir. Dolayısıyla Özbek Türkçesiyle yazılan şiirler bilinçli olarak alınmamıştır. Alınan 160 beyitlik Özbek Türkçesi şiiri de pek ünlü olmayan, sıradan, kimsenin gururuna dokunmayacak ve kimseyi ilgilendirmeyecek normal şiirlerdir.

Ebul Hayr Hayri Türk gençlerini sürekli kendi ana dilleriyle yazmaya, okumaya teşvik eden, gençlerin kendi ana dillerinde eğitim almasını çok isteyen bir aydındır. Hayri’nin bu kadar isteyip de kendisinin ana dili ile yazmamasına anlam vermek biraz zordur. Örnek olarak göstereceğimiz bu şiirinde ana dilinde eğitimle ilgili kendi isteklerini çok açık ve net olarak dile getirmiştir. İşte o şiirin konu ile ilgili bölümleri:

Farsçası:

Çi şud ger mi kunim ey can tekellum
Be lefz-i Turki, ama bi taalum

Ki in lefz ez atayâyi İlahist
Ne marâ ihtiyari, belki fitrist

Eger ihsaye mi bud der dest
Bidanisti ki milyonhâ nefer hast

Ki cuz in lefz, lefzi ra ne danend
Cuz in ifham-u tefhim ne tanend

Heme mehrum ez ilmend-u talim
Zi mekteb dayim ender renc-u der bim

Maârif ender in eknaf-i kişver
Ne kerde hiç hidmet ey hunerver!

Sebeb ra ger bicuyi bâz dani
Ki hast in cahili ez bi zebâni

Zebân Turki-u talim est Paştu
Çi âmuzed kesi ey dost ber gu?

Veya Turkân Deri guftan çi dâned
Ez ân ru daimen nâkâm mâned

Be dinsân enderin yek karn-u andi
Be nâdâni bi mând, in halk çendi

Kesi cuz bi zabâni nist mesul
Zebân-i o be kişver nist mamul

Veli bâyed bedin curm ey azizân
Ne fermayid mahrumes zi irfân

Zebân-i ecnebi âmuht bitvan
Çerâ Paştu neyâmuzan Turkan

Ez ân, kander nuhust ender zebâneş
Neyâmuzen talim-i lisaneş

Her ân şarti ki der ders-i lisan hâst
Reayet ger şeved kân resm-i dunyast
(ŞM. 1, s. 44- 45)

Türkçesi:

Ne oldu şimdi bu, konuşuyoruz
Türkçe olarak, ama eğitimsiz

Bu dil de Allah'ın verdiklerindedir
Biz bunu seçmedik, bu fitri olarak vardır

Eğer elimizde bir sayı olsaydı
Bilirdin ki milyonlarca insan vardır

Onlar bu dilden başka dil de bilmiyorlar
Bu dilden başka dille anlayamıyorlar

Herkes ilim öğrenmekten mahrumdur
Okulda her zaman korku ve sıkıntı içerisindedir

Maarif ülkenin bu köşelerinde
Ey sanatseverler, hiç hizmet etmemiştir

Bunun sebebini araştırırsan, sonra öğrenirsin
Bu cahillikler hep dilsizliktendir

Dil Türkçedir, eğitim Peştuca
Bundan kim ne öğrenecek, sen söyle

Veya Türkler Dericeyi⁶ ne bilsin
Bu sebepten okulda hep sınıfta kalırlar

Bu şekilde geçen bir asırda
Bu millet cahil bırakıldı

Bunun nedeni dilsizlikten başka şey değildir
Zira onların dili ülkede yaygın değildir

Ama bu dilsizlik suç ise, bu suçtan dolayı
Onlar ilim irfandan mahrum edilmemeli

Türkler yabancıların dilini öğrenirler
Niye Peştucayı öğrenmesinler

Onlar ilk önce dil derslerinde
Kendi dilinin eğitimini görsünler

Dünyada dil derslerindeki kurallar ne ise
Burada da o kurallar uygulansın

⁶ Farsçanın bir leçesi.

Ebul Hayr Hayri “Ezgu Niyet” adlı şiirinde de ana dilde konuşmanın önemine vurgu yaparken bu dilde yazılıp okunmasını ne kadar çok istediğini dile getirmiştir. O şiirin konu ile ilgili beyitlerini örnek olarak veriyoruz:

Özbek Türkçesiyle:

Ana tilde sözleşing, yahşi tilek arzulaşing
Ger bu til, til bölmese taşlang munu peştuleşing

Til uçun, namus uçun, toprak uçun, sureat bilen
Okumak, yazmak ile her til kalar izet bilen

Öz tilingiz birle yazing Hayri’ye uhşeb mudam
Bir- biravğa nameler, ta Turkten yâd olsangiz
(Emini, 2007: 100)

Türkiye Türkçesiyle:

Ana dille konuşun, güzel isteklerde bulunun
Eğer bu dil, dil değilse atın bunu, gidin Peştuca konuşun

Dil için, namus için, toprak için tüm hızla
Okumak, yazmak ile her dil yücelik kazanır

Kendi dilinizle yazın, daima “Hayri”ye benzeyin
Birbirinizle mektuplaşın ki Türk diye anılın

Bütün bu örnekleri göz önünde bulundursak onun Özbek Türkçesi ile de önemli şiirler yazdığı ortaya çıkacaktır. Özbek Türkçesiyle yazılan bu şiirlerinin bir takım hassasiyetlerden dolayı Hayri’nin kendisi veya yakınları tarafından gizlenmiş olması veya tamamen yok edildiği söylenmektedir.

Hayri’nin Özbek Türkçesi ile yazılan bazı şiirlerde ciddi değişiklik de söz konusudur. Bu müdahalenin onun taraftarları, yakınları veya kendisi tarafından

yapılmış olması muhtemel bilgiler arasındadır. “Ebul Hayr Hayri’nin siyasi hayatında bir takım gelgitler yaşanmıştır. Onun siyasi hayatının değişmesiyle birlikte, şiirlerinde de bazı değişiklik yapılmıştır” (Abdusselam Asim, kişisel görüşme, 14 Şubat 2013).

“Hayri’nin özellikle eleştirel konuları içeren şiirleri ya ülkedeki bazı dergilerde yayınlanırken sansüre maruz kalarak değişime uğramıştır ya da bazı tezkire yazarları o şairden vereceği örnek şiirleri kendi istekleri doğrultusunda değiştirerek vermesi sebebiyle bu değişim gerçekleşmiştir”. Bu tür olaylar olmuştur (agk. kişisel görüşme, 14 Şubat 2013).

Şimdi konu ile “Yengi Yıl” (yeni yıl) adlı şiirini iki ayrı kaynaktan örnek olarak vereceğiz. Verilen bu iki örnekte, bu şiir üzerinde yapılan değişiklik bir bakışta kolayca fark edilebilir düzeydedir. İşte o şiirinden değişikliğe uğrayan beyitleri:

Birinci kaynaktan:

Özbek Türkçesiyle:

Tengri’imizni lutfiden dehkan uçun bayram olur
Bir kişi kayğulu yoktur halk ara zâr-u zebun

Kimini körseng ulfeti birle çemenğe kul tutup
Şâd-u handa Hak’tan ister, berçe ömrin kıl uzun

Rabimizni adliden her kim be kadr-i hidmeti
Ser firâz olmuş tafakkudlar bulup hurrem bugün

Ya ilahi yurtumuz bolsun cihanda kâmyâb
Hak yolun taparda bulsun bahtı ya Rab rahnamun
(Afganistan / Ankara Büyük Elçiliği, 2008: 102- 103).

Türkiye Türkçesi:

Tanrı'mızın lütfundan çiftçi için bayram olur
Bütün millette bir kişi kaygılı, ağlayan, dertli yoktur

Herkesi görürsen çimlerde sevgiyle el ele tutuşmakta
Mutlu ve sevinçli, Allah'tan uzun ömürler isterler

Rabbimizin adaletinden herkes çalıştığı kadar
Kazanıp başı dik, mutlu, sevinçli olmuş

Ey Allah'ım ülkemizin başı dünyada, dik olsun
Doğru yolu bulmak için baht, yol göstericisi olsun

İkinci kaynaktan:

Özbek Türkçesiyle:

Şahımızni lutfinden dehqan uçun bayram olur
Bir nefar kayğulu yoktur halk ara zâr-u zebun

Kimini körseng ulfeti birle çemenğe kul tutup
Şad-u handân Hak'tan ister, şah ömürin kıl uzun

Şahımızni adliden her kim be kadr-i hidmeti
Ser firâz olmuş tafakkudlar bölöb hurrem bu gun

Ya İlahi şahımız bölsun cihanda kamyâb
Hak yolun taparda bölsun bahtı ya Rab rehnemun
(ŞM. 1, s. 335 - 336)

Türkiye Türkçesiyle:

Şahımızın lütfundan çiftçi için bayram olur
Bütün millette bir kişi kaygılı, ağlayan, dertli yoktur

Herkesi görürsen çimlerde sevgiyle el ele tutuşmakta
Mutlu ve sevinçli, Allah'tan şaha uzun ömür isterler

Şahımızın adaletinden herkes çalıştığı kadar,
Kazanıp başı dik, mutlu ve sevinçli olmuşlar

Ey Allahım şahımızın başı dünyada dik olsun
Doğru yolu bulmak için baht yol göstericisi olsun

Bu şiirde değiştirilen sözcüklere bir bakalım:

Birinci örnekteki ilk mısranın başındaki “Tengri’imizni” kelimesinin yerini ikinci örnekte “Şahımızı” kelimesi alırken yine aynı beytin ikinci mısrasının başındaki “Bir kişi” sözcüğü ise ikinci örnekte “Bir nefer” olmuştur.

Şiirin ikinci beytinin ikinci mısrasındaki “Barçe” kelimesi “Şah” ile değiştirilir. Üçüncü beytinin başındaki “Rabbimizni adliden” cümlesi “Şahımızı adliden” cümlesiyle değiştirilirken son beytin birinci mısrasındaki “Yurtumuz” ise “Şahımız” olarak değiştirilmiştir.

Hayri'nin o meşhur “Egzu Niyet” adlı şiiri de en çok müdahaleye maruz kalan şiirlerinden biridir. İki kaynaktan (*Türk Dünyası El Kitabı* ve *Afganistan'dagi Özbek Şairleri*) adlı eserlerde verilen örnekleri birbiriyle karşılaştırdığınızda bu şiirde yapılan müdahale tüm çıplaklığı ile ortaya çıkacaktır. Çünkü bu şiirlerdeki değişiklik “Yengi Yıl” adlı şiirinden daha büyük ve açıktır. Burada sadece sözcükler ve cümleler değil, bazı mısralar tamamen değiştirilmiş durumdadır.

İşte o iki kaynaktan değişikliğe uğrayan mısralar:

Birinci kaynaktan:

Özbek Türkçesiyle:

Bar mı bir kun dostlarım kim siz hem irşad olsangiz?
Halk ara hur tanılıp bir millet icad olsangiz

Canlarım kelgeymi şundağ kunga uykudan turub?
Çörlükden ayrılıb kullikden âzd olsangiz

Ana tilde sözleşing, yahşi tilek arzulaşing
Ger bu til, til bölmese taşlang munu peştuleşing

Okumak, yazmak ile her til kalar izet bilen
Saiy eting izzet bilen siz hem kalemdâd olsangiz

Öz tilingiz birle yazing Hayri'ye uhşeb mudam
Bir biravğa nameler, ta Turk'ten yâd olsangiz
(Emini, 2007: 99 - 100)

Türkiye Türkçesiyle:

Dostlarım, var mı öyle bir gün ki siz de doğru yolu bulsanız?
Halkça hür tanınıp bir millet var etseniz

Canlarım, öyle bir gün gelir mi siz de uykudan kalkıp?
Uyuşukluktan ayrılıp kulluktan özgürlüğe kavuşsanız

Ana diliyle konuşun, güzel isteklerde bulunun
Eğer bu dil, dil değilse atın bunu, gidin Peştuca konuşun

Okumak, yazmak ile her dil yücelik kazanır
Siz de çaba gösterin ki saygı değer ve yüce sayılın

Hayri gibi siz de daima kendi dilinizle yazın
Birbirinizle mektuplaşın ki Türk diye anılın

İkinci kaynaktan:

Özbek Türkçesiyle:

Bar mu bir kun yaşlar kim siz hem irşad olsangiz
Dehr ara hur tanilib bir vahdet icad olsangiz

Canlarım kelgay mu şundağ kun ki uykudan turub
Çurlikten âr etib kullikden âzâd olsangiz

Ana til birle yurek sevgilerin kardaşlara
Yaza yaza her biringiz munga mutad olsangiz

Okumak yazmak ile her til tiriklik eylegan
Sey eting siz hem tiriklik elden kalemdâd olsangiz

Öz tilingiz birle yazing Hayri' ga uhşeb mudam
Bir biravga yazışing tâ tilge ustâd olsangiz
(Barlas, 1992: 751)

Türkiye Türkçesiyle:

Gençler, var mı öyle bir gün ki siz de doğru yolu bulsanız?
Dünyada hür tanınıp bir birlik var etseniz

Canlarım, öyle bir gün gelir mi? siz de uykudan kalkıp
Uyuşukluktan utanıp kulluktan özgürlüğe kavuşsanız

Ana diliyle gönül sevgilerinizi kardeşlerinize
Yaza yaza her biriniz bunun bağımlısı olsanız

Okumak, yazmak ile her dil diri kalmıştır
Siz de çaba gösterin ki diri dillerden sayılın

Hayri gibi siz de daima kendi dilinizle yazın
Birbirinizle mektuplaşın ki dilde üstat olun

Yukarıda verdiğimiz bu örneklerin hangisi orijinal, hangisi müdahaleye maruz kalanıdır bilinmez ama kesin olan bir şey var o da bu şiirlerin değiştirilmesidir. Bizim de söylemek istediğimiz budur zaten.

Hayri'nin şiirleri hakkında yapılanlar bunlarla da sınırlı değildir. Onun imzası ile bazı şiirler dahi yazılmıştır. Örneğin “Hayri Çist, Kist” başlıklı bu şiir onun imzası ile yazılan şiirlerden biridir:

Farsçası:

Hayri buved guli ki nedared be kâr kes
İla be nâ huşi ki bicuyed hazâr kes

Bergeş deva-u dâne deva guleş deva
Vander husul o neşevend dil figar kes

Zin nist deh harâbe-u veyrâneha buved
Hergiz nedide est ez o zehm-i hâr kes

Ez bâğban-u terbiyeteş hast bi niyâz
Ba ân nedâred in gul-i hurda be kâr kes

Hâr est-u nist hâr ter ez vey guli diger
Hâr est ez ânki nist be hâreş duçar kes

O râ zenend-u terbiyet beng mikuned
Ez şer kinare râ nekeşed der kinâr kes

Havf-u ricâ medâr nizâm-i cihân buved
Tenhâ der behişt buved vadedâr-i kes

Ger havf-i duzeheş nebuved der miyân kucâ
Hahed guzard secdeyi perverdigâr kes

Hayri guli behişt-i-u hâr est talibeş
Bisyâr nisteş becihân dustdâr kes
(ŞM. 1, s. 5)

Türkçesi:

Hayri öyle bir güldür ki kimsenin ona ihtiyacı yok
Fakat kötü durumlarda onu bin kişi arayacaktır

Yaprağı ilaç, tohumu ilaç, çiçekleri ilaçtır
Onu bulmak için kimse mahcup olmayacaktır

Köyün güzelliği o viraneliğinde, yıkık döküklüğündedir
Kesinlikle kimse ondan diken yarası görmemiştir

O öyle bir çiçektir ki bahçivana, bakıma ihtiyacı yoktur
Çünkü bu başıboş çiçeğin, kimseye zararı yoktur

Dikenlidir ondan dikenli başka gül, yoktur
Dikenlidir, fakat dikenine kimse denk gelmemiştir

Onu keserler, yerine tütün yetiştirirler
Onun şerri için, kimse onunu yaklaştırmayacaktır

Korkma, fazla umutlu da olma, dünyanın kuralı budur
Çünkü hiç kimseye, sadece cennette randevu verilmemiştir

Eğer hiç kimsede cehennem korkusu olmasaydı
Kimse Allah için başını secdeye eğmezdi

Hayri cennet gülüdür, onun hayranları hurilerdir
Fakat bu dünyada, sevenleri çok fazla değildir

Bu şiir ile ilgili Abdusselam Asim'in görüşü ise şöyledir:

Benim kanaatime göre "Hayri Çist, Kist" başlıklı şiir Hayri'ye ait değildir. Hayri'nin böyle bir başlık seçmesi bana çok tuhaf geliyor. Çünkü bu başlık hem şairâne değil, hem de çok basit bir başlıktır. Zaten bu şiirin içeriğinden onun olmadığı besbellidir. Bu şiir de ne istiare, ne teşbih ne de duygu vardır. Her şeyden yoksun kuru bir şiirdir. Bir şair hiçbir zaman bu kadar basit ve şairâne olmayan kelimelerle kendini tanıtmaya ve övmeye kalkmaz (Kişisel görüşme, 14 Şubat 2013).

Hayri'nin şiiri ile ilgili bu genel bilgilerden sonra onun şiirlerinin içerik ve şekil özelliklerini farklı başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

A. İçeriği

Şiirlerinin Başlıca Konuları

Ebul Hayr Hayri şiirlerde her türlü temalara yer vermiştir. Büyük, küçük, basit zor, hayata dair her türlü konuya onun şiirlerde rastlamak mümkün. Toplum genelini ilgilendiren ilgilendirmeyen her türlü meselelere eğilen Hayri, şiirlerinde hem toplumsal hem de bireysel temalara yer vermiştir. O aşk, eğitim, kültür, Tarih, din, siyaset vb. gibi değişik konuları şiirlerinde işlemiştir. Hayri'nin bir tasavvuf şairi sanabileceğimiz kadar tasavvufi şiiri bulunmasına karşın, bir o kadar da eleştirel amaçlı, sloganlarla dolu şiirleri de mevcuttur.

Ebul Hayr Hayri acı, karamsarlık, kötümserlik, karmaşalık duygusunu içeren şiirlerinin yanında, iyimserlik, umut dolu şiirler de yazmıştır. Hayri'nin şiirleri konu bütünlüğüne sahip olmayıp içerik açısından oldukça karışık bir yapıya sahiptir.

Bu genel bilginin ardından, onun şiirlerinde ele aldığı temaları maddeler halinde incelemeye çalışalım:

1. Bireysel Konular

▪ Aşk

Aşk teması hemen hemen her şair için tükenmez bir kaynaktır. Ebul Hayr Hayri de bu kaynaktan yaralanarak aşk konulu şiirler yazmıştır. Hayri aşk temalı şiirler yazmış fakat şiirlerinde kendisinin âşık olup olmadığı konusunda hiç bir ipucu verilmemiştir.

Konuyla ilgili bizim erişebildiğimiz diğer kaynaklarda da her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. O aşk konulu şiirlerinde başka âşıkların duygularına tercüman olmuştur.

Hayri şiirlerinde İlahi aşkın yanı sıra beşeri aşkın da gerçek aşk ve yalan aşk olmak üzere iki çeşidinden bahs etmiştir. Aşağıdaki şiirinde gerçek aşkla ilgili görüşünü yansıtmıştır:

Farsçası:

Be miknatis bin ey sahib-i hûş
Ki âhen râ çisan gired der âğuş

Veli bâ ğayr-i âhen nist kâreş
Ki aġyârend-u netvan geşt yâreş

Her ân dâna ki râz-i işk daned
Becûz cânân-i hûd, yari nedârend

Velikin ez tafil-i hazret-i dost
Seg-i Layli hem ender dide nikûst
(ŞM. 1, s. 54)

Türkçesi:

Ey akıl sahibi, mıknatısa bak
Demiri nasıl kucağına çeker

Ama demirden başkasıyla işi olmaz
Düşmendirler, dost olamazlar

Aşkın sırrını bilen her bilgenin,
Kendi sevgilisinden başka yarı olmaz

Ama sevgilisinin hatırı için,
Leyli'nin köpeği de onun için güzel olur

Hayri diğer bir şiirinde kendi zamanında ki platonik ve yalan aşkları, aşk değil bir fuhuş olarak değerlendirir:

Farsçası:

Çu asr-i mâ, ki işki der miyan nist
Be ğayr ez fisk menzur-i der ân nist

Zi yekser munkalib gerdid mefhum
Ki in işk-i platuni est mevhum
(ŞM. 1, s. 56)

Türkçesi:

Bizim zamanımızda aşk diye bir şey kalmamıştır
Bu aşkların fuhuştan başka amacı da yoktur

Burada anlam tamamen değişmiş,
Buradaki kuruntu ve platonik aşktır.

Ebul Hayr Hayri'nin gerçek olmayan aşkla ilgili yukarıdaki şiirinin devamında aşkın yerinin heves aldığı, Leyli ve Mecnun aşkının alay konusu olduğunu şöyle ifade eder:

Farsçası:

Be câyi işk dâmân-i heves râ
Giriftend-u şikestend ân kafes râ

Ki der vey andelibân dâşt mavâ
Kunûn şadend-u ez ğavġa-yi mina

Be her neviki teskin heves şud
Haman Liyli-u âheng-i ceres şud

Heves fermandeh-i dilhâ şud aknûn
Temeshur hasil-i Leyli-u Mecnun
(ŞM. 1, s. 57)

Türkçesi:

Aşkın yerine hevesin eteğini,
Tuttular ve o kafesi kırdılar

Orası bülbüllerin yurdu ve konağıydı
Şimdi ise şarap şişesinin sesiyle eğlenir

Her şekilde heves yatıştırılırsa
O Leyli, ve çan sesi, onun için sazdır

Heves şimdi gönüllerin yöneticisidir
Leyli ve Mecnun'un ki alay konusu olmuştur

Şair bu şiirinin devamında konu ile ilgili şöyle demiştir:

Farsçası:

Be dest ârend-u ber hâkeş keşânend
Vezân pes dâmen ez vey berfişânend

Çu der vesleş karar-i dil nebinend
Kunendeş terk-u yar-i nev guzinend
(ŞM. 1, s. 57)

Türkçesi:

Elde ederek onu mahvederler,
Ondan sonra elini eteğini çekerler

Bu birliktelikten gönülleri tatmin olmaz
Onu terk eder, yeni bir sevgili seçerler

Şair yine aynı şiirinde aşkın hor kullanıldığını, kavgalara sebep olduğunu, hatta bu aşk için kan döküldüğünü söyler:

Farsçası:

Hususen beksi aknûn mubtezel şud
Cemal-u işk sâ mân-i cedel şud

Ne tenhâ bâ cedel şud munhesir kâr
 Ki şud sermâyeyi hunrizi ey yâr
 (ŞM. 1, s. 57)

Türkçesi:

Özellikle bu zamanlar öyle müptezel olmuş ki
 Güzellik ve aşk kavgaların sebebi olmuştur

İş sadece kavgayla da kalmayıp
 Kan dökülmelerle sonuçlanmıştır

Şimdi ise Hayri'nin gerçek ve yalan aşkla ilgili yorumlarının ardından onun normal aşk konulu şiirlerinden birkaç örnek verelim:

Farsçası:

Şemiy men pervâne-yı hud râ mesûzan ez cefâ
 Zânki daim mifted ateş be şem evvelterek

Tu merâ misûzi-u sûzed turâ çerh inçinin
 Sernevuşt-i zalim-u mazlum bâşed muşterek
 (ŞM. 1, s. 167)

Türkçesi:

Ey benim mumum sıkıntı vererek kelebeğini yakma
 Çünkü her daim ateş ilk önce mumun üstüne düşer

Sen beni yandırırsan felek de seni benim gibi yakar
 Zira zalim ve mazlumum kaderi her daim ortaktır.

Hayri'nin konu ile ilgili başka bir gazelinden birkaç örnek beyit:

Farsçası:

Nur-i âlemtab-i meh didem der rûyi tu nist
Neşeyi sâğar hem ender çeşm-i cadûyi tu nist

Lale râ hergiz nebâşed nisbeti bâ ârizet
Nekhet-i sunbul şebih-i bûy-i gisûyi tu nist

Kâmetet râ serv netvan guft ey şuh ez hayâ
Rasti şemşâd hem çun kad-i diltûyi tu nist

Garden-u ruyi turâ minâ-u mal guften hatast
Zânki inhâ râ ser-i mu nisbeti sûyi tu nist

Şeveyi çeşm-i tu bâdâm, nergis ya ğazal
Ferk hâ dârend-u anber niz çun bûyi tu nist
(ŞM. 1, s. 30)

Türkçesi:

Senin yüzende gördüğüm nur dünyayı aydınlatan ayda yoktur
Senin büyüleyen gözündeki keyif, içki kadehinde bile yoktur

Lâlenin senin yanaklarınla hiçbir benzerliği yoktur
Sümbülün kokusu de saçlarının kokusuna benzemez

Ey güzel, senin boyuna servi demeye insan utanır
Doğrusu senin o çekici boyun şimşir ağacına da benzemez

Yüzünü içki dolu piyale, boynunu içki sürahisi demek hatadır
Çünkü bunların bir saç ucu kadar seninle benzerliği yoktur

Senin o işveli gözün badem, nergis ve ahû gözünden;
Çok farklı ve sendeki güzel koku da mis kokusuna benzemez

Hayriye göre âşıklar deli olur çünkü aşkla akıl arasında bir mertebe vardır.
Aşk gelince akıl gider. İşte o şiiri:

Farsçası:

Miyan-i akl-u işk est in marâtib
Ki işk âyed, şeved akl ez tu ğayib
(ŞM. 1, s. 53)

Türkçesi:

Akıl ile aşk arasında şöyle bir aşama vardır
Aşk sana gelince akıl senden kaybolur

Şairin Özbek Türkçesiyle yazdığı aşk konulu şiirlerinden “Neylerim” adlı şiirinin birkaç dizesini aşk temalı şiirlerinin son örneği olarak veriyoruz.

Özbek Türkçesiyle:

Sen eger dünyada bölmazsan cihannı neylerim
Bermese senden nişan gul, gulistannı neylerim

Ger sefâyi arizinden vurmasa dem subhdem
Subhdemğa turmazam, sûd-u ziyannı neylerim

Keçeler ger şam-i zulfingden mence sözleşmese
Uykudan köz açmazam, raz-i nihannı neylerim
(ŞM. 1, s. 334)

Türkiye Türkçesiyle:

Sen eğer dünyada olmazsan dünyayı ne yaparım
Gül bana seni hatırlatmazsa gülistanı ne yaparım

Sabah aydınlığı senin güzel yanaklarından söz etmezse
Sabahı bekleyemem, kazancı ne ederim zararı ne yaparım

Geceler senin zülfündeki akşam karanlığından söz etmezse
Uykudan gözümü açmam, bu gizli sırla ne yaparım

▪ **Kin**

Ebul Hayr Hayri, birçok şiirinin ilhamını kuran ve hadislerden aldığı için bir düşünceyi veya bir eylemi eleştirirken olumlu ve olumsuz tarafını hep İslamiyet'e göre belirlemiştir.

İslamiyet'e göre insanların birbirine karşı kin beslemeleri çirkin ve olumsuz bir davranıştır. Hayri de bu olumsuz davranışı şiirleriyle okuyucularına anlatmaya çalışmıştır. O kinin tehlikeleri hakkında düşüncelerini paylaşırken aşağıdaki şiirinde Müslümanlar için daha büyük tehlikelere yol açabileceğini de altını çizmiştir:

Farsçası:

Kine o râ mikuned hâric zi firdevs-i berin
Mi şevved merdûd hak, mânend-i şeytan-i leyin
(ŞM. 1, s. 242)

Türkçesi:

Kin onu cennetin en yüksek yerinden mahrum bırakır
Allah tarafından alçak şeytan gibi reddedilebilir

Hayri “ Temhid” adlı şiirinin bir beytinde şöyle bir tavsiyede bulunur:

Farsçası:

Pak kerden sine râ ez kine-u ğazab
 Der heme ahval mesrûr-u senâhân zistan
 (ŞM. 1, s. 239)

Türkçesi:

Gönlü kinden ve hırstan arındırmalı ve Allah'ı
 Her durumda anarak mutlu bir yaşam sürdürmeli

Şair bir başka şiirinde Peygamber Efendimizin kötülüklerle ilgili sözünü şöyle nazmeder:

Farsçası:

Ki bâşed mader-i her zişt-kârî
 Heme kizb-u riyâ-u hile-u kin
 (ŞM. 1, s. 236)

Türkçesi:

Her kötülüğün anasıdır
 Yalanlar, riya, hile ve kin

Hayri başka bir şiirinde kinin yanı sıra “hava”, “hırs”, “bencilik” ve “yalan” gibi kötü huyları sayarak bu kötü huylar insanda olduğu takdirde insanın diğer hayvanlardan aşağıda olduğunu, bu kötü huyları terk etmesi durumunda meleklerden de üstün olduğunun altını çizmiştir:

Farsçası:

Be vehş-u tayr ne bâşed hava-u kin-u hirs
 Be mâr-u mûr ne bâşed zi buhl-u kizb eser

 Tu âdemi-u ez in gûne vesfhâ dâri
 Ki tu be terk-i vey ez her melek şevi berter

Veli tu tabiyi nefs-u hava-i heş şudi
 Bedin sıfat şudi in gûne ez heme kemter
 (ŞM. 1, s. 95)

Türkçesi:

Vahşi yaşamda ve kuşlarda hava kin ve hırs yoktur
 Yılanda, çıyanda bencillikten, yalandan eser yoktur

Ama sen insansın bu tür vasıflar sende vardır
 Sen bu vasıfları terk etikçe her melekten üstün olursun

Fakat sen kendi hava ve nefsinin kulu oldun
 Bundan dolayı sen her canlıdan aşağıda kaldın.

▪ Nefis

Nefis Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde en çok konu olan bir temadır. Hayri nefsin tehlikelerine karşı okuyucularını uyarmak amacıyla çok sayıda şiir ele almıştır.

Hayri'ye göre nefis insanın maddi yönüne hitap eden, büyük beklentiler ve büyük hayallerle beslenen bir duygudur. Onun konu ile ilgili düşüncelerini aşağıdaki örneklerde görelim:

Farsçası:

În teb-yi zişt hû niz bisyar bude gumrah
 Zi efzuniyi tevekku, vez kudret-i tahayul
 (ŞM. 1, s. 115)

Türkçesi:

Bu kötü mizaç da dalalete düşmüş, gümrah olmuştur
Beklentinin çokluğu ve hayalın güçlü olmasındandır

Hayri bir diğer şiirinde nefsi insanların en büyük düşmeni olarak tanımlarken insanlara ilk önce nefisleri ile savaşmalarını önerir:

Farsçası:

Düşmen guftem, kunem tekrar niz
Ta ne gerdi gafil ez nefis ey aziz

O zi her düşmen turâ düşmenterest
În ğaza evel turâ lazim ter est
(ŞM. 1, s. 63)

Türkçesi:

Düşmenler dedim, bir daha tekrar edeyim
Ey arkadaş bu nefsin şerrinden gafil olma

O sana her düşmenden daha düşmendir
İlk önce onunla mücadele etmen lazımdır

Şair bir başka şiirinde insanların başına gelen sıkıntılardan nefisi sorumlu tutarak şöyle der:

Farsçası:

Hiç midâni beşer râ ğam zi çist?
Mader-i ğamhâyi o nefis-i denist
(ŞM. 1, s. 15)

Türkçesi:

İnsanın bu kadar sıkıntısının sebebi nedir?
Bütün sıkıntıların anası bu alçak nefistir

Şair “Muhakeme-i Akl” adlı şiirinde adeta şaşkınlık içerisinde kendi kendine şu soruyu sorar:

Farsçası:

O çi efsun kerd tâ nevyi beşer?
Zir-i bâr-i hukm-i o raft in kadar
(ŞM. 1, s. 9)

Türkçesi:

O nasıl büyüledi ki insanlar,
Bu kadar onun hükmüne uydular

Hayri aşağıdaki şiirinde ne zamana kadar nefsin kölesi olacağız diyerek duruma isyan eder:

Farsçası:

Tâ çend keşim hâri ez nefs-i leyin?
Âhir çi şud ân ğayret-u an himmeti mâ?

Türkçesi:

Ne zamana kadar bu nefsten çekeriz?
Ne oldu bizim gayret ve himmetimize?

Hayri dünyada süren savaşların nedenini de nefsin oyunları olarak değerlendirir:

Farsçası:

Yek nazar elân figen der Vitnam
Kin çi hûnrizist ey âli makâm

Gerne ez şumi-yi nefis est in niza
 Çist illet cuz berayi intifa
 (ŞM. 1, s. 21)

Türkçesi:

Şimdi Vietnam'a bir kere bak
 Bu nasıl kan dökmektir ey cenap

Bu savaşlar nefsin oyunlarındandır
 Menfaatten başka, sebebi de yoktur

Şair nefis konulu şiirlerinin birinde nefsin oyununa gelmemek için çözüm yolunu da anlatmıştır. İşte o şiir:

Farsçası:

Âri, be cuz iltica nemuden be hudâ
 Âri, be cuz endişe-yi ez ruz-i cezâ

Kâri ne buved, nikuter ez ceng be nefis
 İn est cihâd-i akber-i mâ ve şumâ
 (ŞM. 1, s. 300)

Türkçesi:

Evet, Allah'a yalvarmaktan başka,
 Ceza günü korkusu içerisinde olmaktan,

Nefisle mücadele etmekten başka güzel iş yoktur
 Budur bizim en büyük cihadımız

Hayri yukarıdaki şiirinde çözüm yolunu insanlara gösteriyor fakat bununla da kalmayıp kendi akrabaları ve milleti için Allah'a duada da bulunur. Şöyle ki:

Farsçası:

Be kavam-u hiş-i men yâ Rab reh-i rast
Ata fermâ ki cemyi bi ser-u pâst

Çu men yekser esir-i nefis-u şeytan
Çu men yekser ğarik-i kâr-i dunyast
(ŞM. 1, s. 235)

Türkçesi:

Allahım benim milletime ve yakınlarıma
Doğru yolu göster onlar başsız, kimsesizdirler

Benim gibi hepsi nefsin ve şeytanın esiridirler
Benim gibi dünya işlerinde boğulmuş durumdalar

▪ Sabır

Ebul Hayr Hayri sabırla ilgili önemli miktarda şiir yazmıştır. Hayri sabrın ne olduğunu, sabredenın kazanacağını, sabır ile tembellik arasındaki farkı, düşmanlara, zalimlere karşı sabredilmeyeceğini“ Hayri ve İkbâl” adlı şiirinde ele almıştır.

Hayri aşağıda örnek olarak göstereceğimiz şiirinde gençlerden sabır ile tembelliğin ayrıt etmesini istemiştir:

Farsçası:

Nist sabr ân, tenbeli ten perverist
Âhir-i ten perverihâ çâkerist

Sabr râ ez tenbeli bâyed şinâht
Verne ez in ğafleted hâhi gudâht
(ŞM. 1, s. 63)

Türkçesi:

O sabır değil tembellik, zahmete katlanmamaktır
Böyle kolaylığa kaçmanın sonucu köleliktir

Sabrı tembellikten ayırıt etmelisin
Yoksa bu gafletinin bedelini ödersin

Şair bu şiirinin ilerleyen bölümlerinde örneklerle sabır ile tembelliğin farkını ortaya komaya çalışmıştır:

Farsçası:

Sabr ber zulm-u cefâ ez tenbelist
Sabr kerden der esâret câhilst

Ez çinin sabr-i sezâvâr-i cezâ
Leşker-i Firavn gerdid ez Hudâ

Ez cehâlet sabr râ neşnâhten
Yuğ-i bi nengi be dûş endâhten

Cumle bâ Firavn gerdidend ğark
În sezâ-i ânki netvân kerd fark

Lik Musa sabır kerd ender cihâd
Yâft hem ez sabr-i hud âhir murad
(ŞM. 1, s. 63)

Türkçesi:

Zulme, cefaya karşı sabretmek tembelliktir
Köleliğe sabretmek ise cahilliktir

Bu tür sabırdan dolayı Tanrı tarafından
Firavun'un ordusu cezalandırıldı

Onlar cahillikten sabrı tanımadılar
Arsızlık boyunduruğunun altına girdiler

Hepsi Firavun'la birlikte boğuldular
Bu onların sabrı tanımadıklarından oldu

Ama Musa cihadında sabretti
Sabrından dolayı isteğine ulaştı

Hayri bu şiirinin başka bir beytinde düşmanların zulmüne karşı sabretmenin
arsızlık olduğu yazmıştır:

Farsçası:

Sabr ber cevr-i adû bi nengi est
Der ğaza murden murad-i cengi est
(ŞM. 1, s. 63)

Türkçesi:

Düşmenin zulmüne karşı sabretmek arsızlıktır
Savaşta ölmek de savaşçının muradıdır

Şair bir diğer şiirinde bu zamanda artık acelecilikten zarar görseler bile sabrı
beğenmediklerini, sabredenleri tembel diyeceklerini söyler. İşte o şiiri:

Farsçası:

Sabr gerdidest aknûn nâ pisend
Gerçi ez tacil hem bined gazend

Asr, asr-i suraat-i berk est-u nur
 Tenbeli hânende ger başi sabûr
 (ŞM. 1, s. 11)

Türkçesi:

Sabır şimdi beğenilmez olmuş
 Sabırsızlıktan zarar görseler bile

Bu yüzyıl, elektrik ve ışık hızının yüzyılıdır
 Sabırlı olursan artık tembel zannederler

2. İslamiyet

Ebul Hayr Hayri'nin dindar bir ailenin çocuğu olduğunu, din hocalarından eğitim aldığını bu çalışmamızın ilk bölümünde, “Öğrenim hayatı” başlığı altında belirtmiştik. Bu yüzden Hayri'nin hemen hemen her şiirinde İslamiyet'ten bir iz bulmak mümkündür.

Şimdi ise onun şiirlerinde konu olan, İslamiyet'in en önemli temalarını örneklerle inceleyelim:

➤ Allah

Ebul Hayr Hayri dindar ve dinine sıkı sıkı sarılan bir sanatçıdır. Bu nedende “Allah” temalı şiiri oldukça fazladır. O genellikle tevhidî şiirlerinde, münacatlarında, Allah korkusunu anlatan, Allah'a ibadet etmeye teşvik eden, Allah'ın birliğini, varlığını anlatan şiirlerinde Allah kavramına yer vermiştir.

Hayri'nin şiirlerinde “İlah”, “Hak”, “Hudâ” ve “Rab” gibi kavramlar oldukça fazladır. Şimdi Konuyu ile ilgili onun Allah'ın isim ve sıfatlarını içeren şiirlerinden birer veya ikişer örnek vererek konuya açıklık getirelim:

Özbek Türkçesiyle:

İlahi yok idik sen bâr kilding
Ademden bizleri izhâr kilding

Yarating hiçden böyle cihânı
Keramdan bir acib gulzâr kilding
(ŞM. 1, s. 327)

Türkiye Türkçesiyle:

Allahım yoktuk, sen bizi yarattın
Yokluktan bizleri ortalığa çıkardın

Hiçbir şey yokken böyle dünyayı yaratın
Lütfünle acayip bir gül bahçesi eyledin

Hayri bu şiirinde Allah'a "İlahi" kavramıyla seslenerek önce insanları yokluktan ortalığa çıkardığı için şükreder, sonra da yaşam alanımız olan bu dünyayı çok güzel yaratığından dolayı Allah'a şükranlarını sunar. Sanatçı bu şiirinin devamında onu büyütüp akıl fikir verdiği için, evlendirip çoluk çocuk sahibi yaptığı için Allah'a şükrederken kendine peygamber gönderip iman ve ilim sahibi yaptığından dolayı da Allah'a şükreder.

Şair "Kızılay" şiirinde de vatandaşları için duada bulunurken yine İlahi kavramı ile Allah'a yalvarır:

Özbek Türkçesiyle:

İlahi öz cenabından bu cemiyet medet tâpsın
Ki manan maden bölsun medetçi dağ körenlarga
(ŞM. 1, s. 337)

Türkiye Türkçesiyle:

Allahım! senin tarafından bu millet yardım görsün
Manan ve madden senin yardımın mağdurlara olsun

Şair bir başka şiirinde ana dil Türkçe bize Allah vergisidir. Biz bu dili seçmedik diyerek dilini savunurken yine İlah kelimesini kullanır:

Farsçası:

Ki in lefz ez atayayı İlah'ist
Ne marâ ihtiyari, belki fitrist
(ŞM. 1, s. 44)

Türkçesi:

Bu dil bize Allah'ın bir vergisidir
Biz bunu seçmedik, doğuştan böyledir

Hayri yukarıdaki örnekler gibi onlarca şiirinde Allah'a olan sevgisini, bağlılığını, yakarışlarını, dileklerini ve dualarını “İlahi” kavramı ile ifade etmiştir.

Hayri yine “Hak” kelimesini Allah anlamında birçok şiirinde kullanır.
Örneğin:

Farsçası:

Çi irfan est, ğayr ez Hak perasti
Ki ender Hak parasti nist pasti
(ŞM. 1, s. 44)

Türkçesi:

Allah'tan gayri'ye tapmanın ne anlamı var
Allah'a tapmanın hiçbir alçaklığı yoktur

Hayri bu şiirinde Hak kavramı kullanarak insanlara başka tanrı ve tanrılara tapmanın alçaklık olduğunu, gerçek Allah'a tapmakla yücelik kazanacaklarını söyler.

Şair bir başka şiirinde Müslümanların Allah'tan bir şey istemekle sefil duruma düşmeyeceklerini yine Hak kavramıyla açıklar:

Farsçası:

İzzet-u zilet zi Hak dânim-u rûzi hem zi Hak
Key be in ümid eğraz-i leyiman mikunim
(ŞM. 1, s. 33)

Türkçesi:

Biz yüceliği, alçaklığı Allah'tan bilir, rızkı de ondan isteriz
Biz bu yaptığımızla hiç de kendimizi eksik hissetmeyiz

Hayri bir başka şiirinde dünya sevgisinden Alla'a sığınırken Farsçada Allah anlamına gelen "Hudâ" kelimesiyle yakarıшта bulunur:

Farsçası:

Hudâyâ ez çinin dunya perasti
Nigehdâr-u me ber marâ be pesti
(ŞM. 1, s. 236)

Türkçesi:

Allahım bizi böyle dünyaya tapmaktan
Koru ve bizi alçak duruma düşürme

Sanatçı aşağıdaki dizelerinde insanları Allah'ın yolunda doğru olup güzel huylu olmalarını tavsiye ederken yine Allah anlamına gelen Hudâ kavramını kullanır:

Farsçası:

Der rehi Hak yek dil-u yek rûy baş
 Ez Hudâ miters-u niku hûy baş
 (ŞM. 1, s. 223)

Türkçesi:

Allah'ın yolunda tek yürek, tek yüz ol
 Allah'tan kork ve güzel huylu ol

Hayri şiirlerinde Allah anlamına gelen “Rab” kavramına da yer verir. O genellikle dualarını Rab kelimesi ile ifade etmiştir:

Farsçası:

Yâ Rab, tû be hal-i bendagân rahmet kun
 Agâh dil-i benda, ez in ğafletkun
 (ŞM. 1, s. 298)

Türkçesi:

Ey Rabim! sen kullarına merhamet et
 Onları bu gafletlerinin farkına vardır

Yine aynı sayfada bulunan bir diğer dördlüğünde de Rab kavramı yer alır:

Farsçası:

Yâ Rab be şikestegân şikesti meresân
 Zin biş fitade râ be pesti meresân
 (ŞM. 1, s. 298)

Türkçesi:

Ey Rabim! sen kırılanları daha fazla kırma
 Düşenleri daha fazla düşürüp alçaltma

Hayri'nin şiirlerinde Allah'ın "Halik" ismine de sık sık rastlamak mümkün:

Farsçası:

Bidanisti ki in husn-i halâyik
 Buved timsaliki ez husn-i Halik
 (ŞM. 1, s. 58)

Türkçesi:

Bunun bilmelisin ki mahlûkattaki bu güzellik
 Allah güzelliğinin çok küçük bir timsalidir

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde yukarıdaki örneklerde belirtilen kavramların yanı sıra, seyrek de olsa Allah'ın "İzid", "Yezdan", "Zülcelâl", "Hallâk", "Mabud", "Tengrı", "Hüdavend", "Lâyezal", "O Tealâ", "Mevlâ", "Hak Tealâ", "Kibriyâ", "Kirdigâr", "Parverdigâr", "Rabul Âlemin", "Rab-i Kerim", "Rab-i Rahim" ve "Rab-i Gafur" gibi isim ve sıfatlarına da rastlamak mümkün:

Şimdi Allah'ın bu isim ve sıfatlarını içeren beyitlerden birer örnek verelim:

İzid

Farsçası:

Bâd lutf-i izidi rahber turâ
 Yar-u yaver bâd Payğamber tuâ
 (ŞM. 1, s. 120)

Türkçesi:

Allah'ın lütfü sana yol gösterici olsun
 Peygamber senin yoldaşın ve yardımcın olsun

Yezdân

Farsçası:

Fil vaki eger eydil rahat, ne zaned batil
 İn leşker-i mûrân est, kahr-u ğazab-i Yezdân
 (ŞM. 1, s. 264)

Türkçesi:

Gerçekten batıl senin yolundan saptırmasın
 Bu çekirgeler ordusu Allah'ın bir gazabıdır

Hak Tealâ

Farsçası:

Haman infaz-i emr-i Hak Tealâ
 Fera migired, ender her zamani
 (ŞM. 1, s. 36)

Türkçesi:

Diketli ol, Allah'ın emri,
 Her zaman uygulanabilir!

O Tealâ

Farsçası:

Be fazl-i O Tealâ yaft hasti
 Be fazl-i o alim şud der cevâni
 (ŞM. 1, s. 35)

Türkçesi:

Allah'ın merhameti ile o vücut buldu
 Allah'ın merhameti ile gençlikte âlim oldu

Hudavend

Farsçası:

Hudavendâ, tu hud fazli bifer mâ
 Ki bi fazl-i tu netvan zindegani
 (ŞM. 1, s. 35)

Türkçesi:

Allahım sen bize merhamet et!
 Senin merhametin olmadan yaşanılmaz

Kibriyâ

Farsçası:

Ehdine guftan bema şud farz zanru der namaz
 Kin hidayet bandegâneş râst has-i Kibriya
 (ŞM. 1, s. 136)

Türkçesi:

Namazda “Ehdine” demek şunun için bize farz oldu
 Bu hidayet, Allah'ın has kullarına özgüdür

Hallâk

Farsçası:

Kudret-i pinhani-yi ma, kudret-i Hallâk-i mâst
 Ma zi niruyi vey ender dehr cevlân mikunim
 (ŞM. 1, s. 32)

Türkçesi:

Bizim gizli gücümüz Allahımızın gücüdür
Biz onun gücü ile dünyaya meydam okuyoruz

Mabûd

Farsçası:

Ne in kiyam-u kuûdeş buved berâyı rusum
Ki hast ez dil-u can der ibadet Mabûd
(ŞM. 1, s. 72)

Türkçesi:

Onun bu oturup kalkması bir gösteriş değil
O en içten Allah'ı ibadet etmektedir

Mevlâ

Farsçası:

Eyki der ser haves-i arş-i mulla dâri
Haves-i bârgeh-i hazret-i Mevlâ dâri
(ŞM. 1, s. 256)

Türkçesi:

Ey kafanda yüce arşın zevki bulunan
Allah evine gitme arzusundasın ama

Zülcelâl

Özbek Türkçesiyle:

Men ki halimden özüm bilmey ğarki-i hayretim
Başkalar menden ne bilsin? kıl medet ey Zülcelâl
(ŞM. 1, s. 330)

Türkiye Türkçesiyle:

Ben kendi halimden bilmeyip hayret içindeyim
Başkalar benden ne bilsin? Allahım, sen yardım et

Tengri

Özbek Türkçesiyle:

Bize Tengri sarıdan farz erur imdad etkürmak
Diyanet vacib eyler kul tutuşnu ham vatanlarga
(ŞM. 1, s. 337)

Türkiye Türkçesiyle:

Bize yardım etmek tanrı tarafından farz edilmiş
Din de vatandaşlara el tutmayı emreder

Parverdigâr

Farsçası:

Pûr şah ez in suhen bigrist zâr
Guft badet rahmet-i Parverdigâr
(ŞM. 1, s. 119)

Türkçesi:

Pûr şah bu söze hıçkıra hıçkıra ağlayarak
Dedi ki Allah'ın rahmeti üzerine olsun

Rabul Âlemin

Farsçası:

Rusten est ez nefs-u şeytan fuzûn ez vasii tû
Cuz maded custan zi lutf-i hâs-i Rabul âlemin
(ŞM. 1, s. 275)

Türkçesi:

Nefis ve şeytandan kurtulmak seni aşar
Allah'ın lütfünden yardım istemekten başka çare yok

Lâyezal

Özbek Türkçesiyle:

Ta kötardım başımı, yağuzligima yığladım
Çıktı köksümden yine bir ses senâ-i Lâyezal
(ŞM. 1, s. 331)

Türkiye Türkçesiyle:

Başımı kaldırarak yalnızlığım için ağladım
Yine içimden Allah'a şükretmek geldi

Hayri birçok şiirinde Settar, Rahim, Gafar, Azim, Rahman, Sübhan gibi Allah'ın isim ve sıfatlarını dinî anlamında, bilinçli bir şekilde kullanarak Allah'a olan inancını, bağlılığını, sevgisini, saygısını açıkça ortaya koymuştur.

Ebul Hayr Hayri Allah kelimesini konuşma dilinin bir unsuru olarak da birçok şiirinde kullanmıştır. Hayri bu anlamda en çok Allah rızası, ya Allah, Kelâmüllah, Allah aşkı, Allah'a şükür, Allah'ın hükmü, Allah'ın kulu, Allah'ın lütfü ve Allah'ın nuru kavramlarını kullanmıştır.

➤ **İman**

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde imanî meseleler çok sık göze çarpmaktadır. O şiirlerinde insanları imana davet ederken bu yoldan başka kurtuluş yolunun olmadığını, Allah'tan başka Allah'ın olmadığını sık sık altını çizmiştir.

Hayri bu kâinat “kendi kendini yaratmıştır” inancına karşın bu kâinattaki her şeyin Allah tarafından yaratılıp düzene sokulduğunu ve hiçbir şeyin boşu boşuna yaratılmadığını şu sözleriyle savunur:

Farsçası:

Zi sanat-i beşeri nist bi hadef çizi
Be suzeni nigari yaki reil ya muter

Velekin in hama kavn-u makan bedûn-i ğaraz
Hûd âmedest-u be hud der tahavul est mager

Be laşauri mutlak beyek takavvun-i hâs
Zuhûr kerde cihân bi mezahir-u mazher

Veli ager bitevan kerd be in akide kabul
Kuned hande bemâ, mûr-u mâr tâ şeber
(ŞM. 1, s. 94)

Türkçesi:

İnsan sanatının hiçbir şeyi boşu boşuna değil
İster bir iğneye bakın ya da tren ve arabaya

Fakat bütün bu dünya ve varlıklar boşuna
Kendi gelmiş, kendi kendine değişim halindedirler

Çok şuursuzca bu, kendi kendine var olmak
Dünya ortaya çıkıvermiş kaynağı ve yaratanı olmadan

Eğer bu inancı kabul edebildiğimizi sansak
Bize gülerler, yılan çiyandan kelebeklere kadar

Hayri bu şiirinin başka bir beytinde insanlar bu dünyaya gerçeği görebilen bir gözle baktığı takdirde, Allah'ın birliğini anlayacaklarını şu dizeleriyle dile getirir:

Farsçası:

Cihân tamam be hak bingeri çu men natik
Resi be vehdet-u tevhid, seyri-i şems-u kamer
(ŞM. 1, s. 97)

Türkçesi:

Ey insan! benim gibi gerçekçi gözle dünyaya bakarsan
Güneş ve ayın hareketinden Allah'ın birliğini anlarsın

Hayri iman içerikli şiirlerinde, insanların sadece Allah'ı tanımakla iman etmiş olamayacaklarını, imanın bir takım şartları olduğunu söylerken bu şartlardan bazılarını açıklık getirir.

O aşağıdaki dörtlüğünde, Peygamber(sav)'e iman etmedikçe Müslümanlıkla diğer dinlerin mensupları arasında bir fark kalmadığına işaret eder. Şöyle ki:

Farsçası:

Fark-i digeri be mâ-u kâfer ne buved
Mârâ buved-u be kufr bâver ne buved

Mâ rahberi-yi Rasul kadrim kabul
O râ ne buved bâver-u, rahber ne buved
(ŞM. 1, s. 297)

Türkçesi:

Bizimle kâfir arasında bir fark olmazdı
Biz buna inanıyoruz, kâfirin inancı yoktur

Biz Peygamber(sav)'in önderliğini kabul ettik
Onlar kabul etmediği için, önderleri de yoktur

Hayri'ye göre şeytandan nefret etmek de imanın koşullarındandır:

Farsçası:

Kan havayi nefis-u şaytan bâşedat
Nefret ez vey şart-i iman bâşedet
(ŞM. 1, s. 222)

Türkçesi:

Eğer sende nefis ve şeytanın etkisi varsa
Bundan nefret etmek de imanın şartıdır

Hayri bir başka şiirinde bu şartları daha da genişleterek Allah'ın emirlerini gece gündüz demeden yerine getirmeyi, başına gelenler için Allah'a isyan etmemeyi, kadere razı olmayı; öfkeden, açgözlülükten, kinden uzak durup her koşulda Allah'ı anmayı imanın şartlarından sayar. Nitekim aşağıdaki bu dizelerinde bunu dile getirmiştir:

Farsçası:

Ez bed-u nik -i zaman âhi neyâvurden beleb
Tabi-i ferman-i hak buden mudamen ruz-u şeb

Pak karder sine râ, ez kin-u hirs-u ğazab
Der heme ahvâl, mesrûr-u senâhân zisten
(ŞM. 1, s. 239)

Türkçesi:

Zamanın iyiliğinden, kötülüğünden âh çekmemeli
Gece gündüz demeden Allah'ın emrine uymalı

Gönlünü kinden, açgözlülükten temiz tutmalı
Her koşulda Allah'ı anarak sevinç içinde yaşamalı

Şair bir diğer dörtlüğünde imanını pekiştirmek amacıyla şöyle bir şey yazmıştır:

Farsçası:

Âri be yakin hâlk-i âlem bâşed
Hallâk-i cihan-u nevi âdem bâşed

Hak est resul-i ber hak-u Kur'aneş
Hasti be cenab-i o musellem bâşed

Türkçesi:

Evet bu dünyanın gerçekten yaratıcısı vardır
Bu dünyayı ve insanlığı yaratan biri vardır

Onun hak Resülü de hak, Kur'an'ı da haktır
Tüm varlığın ona ait olduğu da bir gerçektir

Hayri kendini Müslüman yaratıp iman sahibi kıldığı için şiir diliyle her fırsatta Allah'a şükretmiştir.

Aşağıda vereceğimiz bu şiiri bu durum için bir örnektir:

Özbek Türkçesiyle:

Bize yuz şukr kim iman berubsan
 Olarnı ğarra-u pindâr kilding
 (ŞM. 1, s. 327)

Türkiye Türkçesiyle:

Yüz şükür olsun ki bize iman vermişsin
 Bu imanı gurur kaynağı ve yüce kılmışsın

Şair yine aynı şiirinin devamında Müslüman yaratıp özgür kıldığı için Müslümanlar adına Allah'a şükreder:

Özbek Türkçesiyle:

Yine yüz şukr kim mumin yarating
 Bizi hemkişver-i ahrâr kilding
 (ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Yüzlerce şükür olsun ki bizi imanlı kıldın
 Bizi de özgür olanlardan eyledin

➤ **Peygamber (sav)**

Ebul Hayr Hayri'nin dinine bağlı biri olduğunu geçen sayfalarda belirtmiştik, Hayri Peygamber(sav)'e olan düşkünlüğünü, sevgisini, saygısını her fırsatta şiirleriyle dile getirir. Hayri'nin konu ile ilgili hem Özbek Türkçesiyle hem Farsçada naatları bulunmaktadır.

Aşağıda onun Peygamber (sav) konulu şiirlerinden birkaç örnek beyit aktarıyoruz:

Özbek Türkçesiyle:

Yine yüz şükr kim zincir-i işka
Esir-i Ahmed-i Muhtar kılding
(ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Yüzlerce şükür olsun ki, yine aşk zincirinden
Ahmed-i Muhtar'ın aşkına bağlı kıldın

Hayri bir başka şiirinde Peygamber Efendimizin ne kadar yüce makamı olduğunu, onu tanımakta cahil kaldığını şöyle nazmetmiştir:

Özbek Türkçesiyle:

Muhammed atinga kurban erur men
Ulu şaninga hayran erur men

Sıfatingdır nihayetsiz, ne bilsem?
Ki irfanigde köp nâdân erur men
(ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Muhammed ismine, ben kurban olurum
Ulu azametine ben hayran olurum

Senin sıfatın sonsuzdur, ben ne bileyim
Seni tanımak için, ben çok cahilim

Şair başka bir yerde mahşer günü Peygamber Efendimizin şefaatine layık olmadığını dolayı utanç duyduğunu şu şekilde dile getirir:

Özbek Türkçesiyle:

Özing mahşer kunu eyle şefaät
 Ki men şermande-yi ihsan ermen
 (ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Sen kendin mahşer günü şefaät et
 Ben senin bu iyiliğinden utanırım

Hayri aşağıdaki şiirinde Peygamber Efendimizi bize şefaätçi kıldığı için Allah'a bir nevi teşekkür eder:

Özbek Türkçesiyle:

Muhammed mahram-i raz-i nihâning
 Şafi etting bize, ğamhâr kilding
 (ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Muhammed senin gizli sırrına sırdaştır
 Bize onu şefaätçi kılıp gam ortağı ettin

Sanatçı başka bir naatının sonunda Hz. Muhammed'e salâtlar, dualar ederken onun aile ve ashabına da dualar, salâtlar göndermeyi ihmal etmez. İşte o beyti:

Farsçası:

Durûd bâd zi men ber Muhammed-u salavat
 Be cumle âl-u be ashâb-i o mudâm durûd
 (ŞM. 1, s. 76)

Türkçesi:

Benden Muhammed'e dua ve salât olsun
Ona, onun aile ve ashabına kesintisiz dualar olsun

➤ **Kur'an-ı Kerim**

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerindeki konulardan biri de Kur'an konusudur. Kur'an-ı Kerim onun şiirlerinde az da olsa işlenmiş konulardan biridir. Onun şiirlerinde Kur'an konusunun hangi maksatlar için kullanıldığını örneklerde görelim.

Hayri'nin aşağıda örnek olarak aktardığımız Kur'an-ı Kerim konulu bu şiiri, Kur'an'ın indirilme gayesiyle ilgilidir:

Farsçası:

Destur-i necat-i beşeri Kur'an est
Kur'an zi peyi necat in insan est

Ez vey şevved islah-i nufûs-i beşeri
O seykel-i can-u dil-u ezhan est
(ŞM. 1, s. 301)

Türkçesi:

Kur'an insanlığın kurtulma kılavuzudur
Kur'an bu insanları kurtarmak için indirilmiştir

İnsanlık onunla hidayete erişir, ıslah olur
O can, gönül ve akılları güzelleştirmek içindir

Hayri'nin Özbek Türkçesiyle yazılan bir şiirinde Kur'an Müslümanlar için her şeydir anlamına gelen bir beyit bulunmaktadır. Şöyle ki:

Özbek Türkçesiyle:

Bize senden kelen kur'an erur bes
Bölek sözden bizi serşâr kılding
(ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Bize senden gelen Kur'an yeter
Bizi başka söze gerek duydurmadın

Hayri bir başka şiirinde Kur'an-ı Kerim'i "şiirdir" diyenlere şöyle eder:

Farsçası:

Hazar namây-u hidayât Hak nedâni şiir
Ki nist manba o cuz teheyul-u buhtan

Veli hidayet-i Hak cumlegi kelim-i Hudast
Ki Cebreil resânid ber Nebi Furkan
(ŞM. 1, s. 323)

Türkçesi:

Allah'ın hidayetini şiir demekten sakın
Onun (şiirin) kaynağı hayal ve kara çalmaktır

Ama Kur'an'ın hepsi Allah'ın kelimidir
Cebrail, Peygamber(sav)'e Furkan adı ile getirdi

➤ **Ayet**

Hayri'nin birçok şiirinde ayetin meali yer alırken bazı şiirlerinde ise ayetin bir kelime veya bir cümlesinin aynen aktarıldığını görüyoruz. Onun ayet içerikli şiirlerinden birkaç tanesini örnek olarak aktarıyoruz.

O aşağıdaki şiirinde ayetin bir kelimesini getirerek Allah'ın“Allah kimseye gücü yetmeyecek kadar sorumluluk yüklemez” sözüne dikkat çekmektedir:

Farsçası:

Çu “İllâ vusaaha”⁷ âmede be Kur'an
Zi takat beşter bâr est hursan
(ŞM. 1, s. 41)

Türkçesi:

Kur'an'da “Gücüne göre” kelimesi geçer
Gücünden fazla yük üstlenmek de zarardır

Şair aşağıdaki bu şiirinde ayetin bir cümlesini aynen aktararak okuyucularına yaptıkları hatalarından dolayı tövbe etmelerini ister:

Farsçası:

Uzr-i hud gufti “Zelemnâ rebbenâ”⁸
Ademi geşti-u resti ez belâ
(ŞM. 1, s. 62)

Türkçesi:

Allahım “Biz kendimize zulmettik” diye özür diledin mi?
İşte o zaman insan olur ve kurtuluşa erersin

Hayri yine aşağıdaki şiirinde Allah'ın “ Ve biz cin ve insi ibadet için yarattık” ayetinden alıntı yaparak insanlara yaratılış gayesini hatırlatır:

Farsçası:

⁷ Bakara suresi. ayet No: 286

⁸ A'araf suresi, ayet No: 23

“Mâ halakta-l cine ve inse”⁹ est kavlı-i Kirdigâr
 Yani ez bahar-i ibadet âferidest ân-u in
 (ŞM. 1, s. 273)

Türkçesi:

“ Biz cin ve ins’i yarattık” Allah’ın sözüdür
 Yani her şey ibadet için yaratılmıştır

Hayri aşağıdaki şiirinde Allah’ın müşriklere söylediği “Hakkın, hak olduğunu bildiğiniz halde onu gizliyorsunuz” sözünden bir cümle aktarmıştır.

Farsçası:

Belki der “Velâtektûmû-l hak”¹⁰ aşkâr
 Mikuned davet be hak Perverdigâr
 (ŞM. 1, s. 286)

Türkçesi:

Allah “ hakkı gizlemeyin” demekle açıkça
 İnsanları hakkı tanımaya davet eder

➤ **Hadis**

Ebul Hayr Hayri birçok şiirinin ilhamını hadislerden de almıştır. Bu nedenle şiirlerinde hadis mealine rastlama mümkün. Örneğin, o aşağıdaki şiirinde “Guft Payğamber” (Peygamber dedi) cümlesi ile başlayarak Peygamber Efendimizin bir hadisini şiir diliyle anlatmaya çalışır:

Farsçası:

⁹ El-zâriyât suresi, ayet No: 56

¹⁰ Bakara suresi, ayet No: 42

Guft Payğamber ki hast ez her adû
 Ber tu duşmenter hamânâ, nefs-i tû
 (ŞM. 1, s. 13)

Türkçesi:

Peygamber dedi ki her düşmenden
 Senin nefsin sana daha düşmendir

Şair bir diğer şiirinde yukarıdaki hadisın devamını şöyle nazm eder:

Farsçası:

Düşmenân guftem, kunem tekrar niz
 Tâ ne gerdi ğâfil ez nes ey aziz

O ziher düşmen tûrâ düşmen ter est
 İn ğazâ evvel tûrâ lazimter est
 (ŞM. 1, s. 63)

Türkçesi:

Düşmenler dedim bir daha tekrarlayım
 Bu nefsin şerrinden gafil olmayasın diye ey dost

O sana her türlü düşmenden daha düşmendir
 İlk önce onunla mücadele etmen gerekir

Ebul Hayr Hayri yukarıdaki şiirlerinden farklı olarak bazı şiirlerinde hadis'in Arapçadaki şeklinin bir veya iki kelimesini bir araya getirerek Peygamber Efendimizin bir hadisine işaret eder:

Farsçası:

Ki ez "Utlûbû muslim ve muslimê"
 Kuned peyrevi halk-i kişver hame

Hudâ ters-u sahibdil âyed be bâr
 Ki tâ bâşim eymin berûz-i şumâr
 (ŞM. 1, s. 26)

Türkçesi:

“İlim Müslüman’ın kadın ve erkeğine farzdır”
 Kuralına ülkenin bütün halkı uyarsa

 Herkes yürekli ve Allah korkusuyla yetişir
 Hesap gününden de eymin olacağız

➤ **Dört Halife**

Ebul Hayr Hayri bir natında dört halifeye olan sevgisini şu dizeleriyle beyan etmiştir:

Özbek Türkçesiyle:

Erur men kul seni dört yarlaringa
 Butun ashabinga kurban erur men
 (ŞM. 1, s. 328)

Türkiye Türkçesiyle:

Ben senin dört yarının kulu olurum
 Bütün ashabının kurbanı olurum

Hayri bir başka şiirinin bir dizesinde dört halifenin isimlerini sayarken bu dizenin devamında onların makamlarını ne kadar yüksek olduğunu belirterek onlara olan düşkünlüğünü şiir diliyle şu şekilde ifade etmiştir:

Özbek Türkçesiyle:

Abûbakr-u Umar, Osman-u Haydar
Erur har kaysı, si sultan-u sarver

Erur men har birige can-u dilden
Esir-u mubtalâ, muştak-u çakar
(ŞM. 1, s. 329)

Türkiye Türkçesiyle:

Ebübekir ve Ömer, Osman ve Haydar
Her biri otuz padişah ve önder dirler

Ben bunların her birinin en içten
Esiri, düşkünü, tutkulusu ve kölesiyim

Şair başka bir yerde bu halifelerin isimlerini ayrı ayrı dizelerde vererek İslam'a ve Hz. Muhammed'e karşı yaptıkları fedakârlıkları anlatmıştır. İşte o şiiri:

Farsçası:

Nuhust sarver-i İslam hazret-i Sidik
Ki bâ cenâb-i Nebi ber guzid renci safar

Diger Umar, sar-u salâr-i sâlikân-i tarik
Ki vâsf-i mazileteş kerd mumin-u kafer

Sevum ki cami-yi Kuran cenâb-i Osman est
Şahid-i halim-u hayâ hamser-i du nur nazar

Diger Ali-yi veli ânki şud sebab-i hicret
Be hucre-i Nebevi, can bedel be Payğamber
(ŞM. 1, s. 92)

Türkçesi:

İslam'ın ilk ulu önderi hazret-i Sıdık
Peygamber'le yolculuk sıkıntısını sineye çekti

Diğeri İslam yoluna yürüyenlerin serdarı olan Ömer
Müslüman olan olmayan onun adaletini över

Üçüncü, Kuranı toplayan hazret-i Osman
Şehit, hayâlî, uslu Peygamberin iki kızının eşi

Diğeri Allah dostu Ali, hicret gecesinde,
Peygamber Efendimizin evinde onun yerinde yatan

Hayri bir diğerk yerde adaletten söz yürütürken adalet timsali Hz. Ömer'den bahsederek o zaman ona karşı duracak gücün olmadığını, onun doğruluğunu, adaletini; şeriati uygularken kendi oğlu ile başkalar arasında hiç bir fark görmediğini belirtir.

İşte şairin konu ile ilgili şiirinden iki örnek beyit:

Farsçası:

Umar be işk-i hakiket çinan sadâket daşt
Ki der hudud-i şariat ne kerd pâs-i piser

Umar nemud be giti hem ez amal isbât
Ki çun be terki hatâ mitevan şuden rahber
(ŞM. 1, s. 98)

Türkçesi:

Ömer aşkla gerçeklere karşı öyle bir doğruluk sergilemiş ki
Şeriati uygularken oğlunun bile gözyaşına bakmazmıştır

Ömer bunu uygulayarak dünyaya ispat etti
Demek yanlış yapmadan liderlik yapılabilmış

Hayri İslamiyetin diğer önde gelen isimlerinden İmam Şafii ve İmam Ebu Hanifa'dan da şu beytinde kısaca söz eder:

Farsçası:

Şafii bâ Bu Hanifa zin kabil
Kerde ender raz Kur'an kal-u kil
(ŞM. 1, s. 108)

Türkçesi:

İmam Şafii ile İmam Ebu Hanifa da böyle
Kur'an'ın sırrları üzerine tartışmışlardır

3. Metafizik Konular

- Akıl

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde konu olan en önemli unsurlardan biri de akıldır. Hayri birçok yerde akıl ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Hayri aşağıda örnek olarak gösterdiğimiz bu şiirinde akılı, insanları hayvanlardan ayıran en önemli özellik olduğunu yazmıştır:

Farsçası:

Âh ey akl, ey be tu nâz-i beşer
İmtiyaz âdemi ez gav-u har
(ŞM. 1, s. 13)

Türkçesi:

Âh ey akıl, ey insanlığın iftihar kaynağı
Ey insanlığın inek ve eşekten üstün tutan

Hayri “Mahakeme-i akıl” (akıl yargılaması) adlı şiirinde akıldan şikayet ederken onu nefsin komutasında olmakla suçlar:

Farsçası:

Âh ey akıl, ey zi tu fahr-i beşer
Çun tu şudi hemçun Giyoten kur-u kar

Çun riza dadi be in pesti bigu?
Çun nemi şermi ez in hasti bigu?

Herçi nefsi şum-i nâpâk-i pelid
Mi dihed farman tu mibâyed keşid?
(ŞM. 1, s. 9)

Türkçesi:

Ah ey akıl, ey insanlığın övüncü
Giyotin gibi kör ve sağır oldun

Söyle sana nasıl bu alçaklığa razı oldun?
Sen bu yaratıklardan utanmıyormusun?

Rezil alçak pis nefisin her dediğini yapmaya
Her emrini yerine getirmeye mecbur musun?

Şair “İlet-i Tahavvul” (değişme nedeni) adlı şiirinde akıl ve mantığı, insanlar tamamen fen için çalıştırdığını ve feninin akla galip geldiğini, şimdi ise fensiz hiçbir yere varılamayacağını, her şeyi ilim ve fenle ispatlamak zorunda kalacağımızı anlatıyor:

Farsçası:

Âri âri, ilm-u fen kudret ŧikest
İlmi imrûzi turâ kerdest pest

Tu hud o râ perverdi umr hâ
Sufla râ binevahti, didi ceza?

İn ceza-i tust ey akl-i aziz
Çun nekerdi dust ez duŧmen temiz

İn zaman pâdâŧ-i kâret yâfti
Keyfert râ der kinâret yâfti
(ŧM. 1, s. 9)

Türkçesi:

Evet, evet ilim ve fen galip geldi
Bu günkü ilim seni alçaltı

Sen kendin onu ömür boyu besledin
Alçağı ŧımartın gördün cezanı

Ey sevgili akıl! bunu sen hakkettin
Çünkü düşmeni dosttan ayırıt edemedin

Bu aralar yaptığının bedelini ödüyorsun
Bu iyiliğinin karşılığını da görüyorsun

Hayri bu ŧiirinde dünyevi ilim ile uhrevi ilim arasında bir karşılaştırma yaparak her kesin bu dünya için çalıştığını ahret için kimsenin çaba göstermediğini savunur.

ŧair ŧu ŧiirinde artık fenle ispatlamadan akla kimsenin inanmadığını söyler:

Farsçası:

Kez kabul-i akl bi tasdik-i fen
 Key reved aknûn be gûş-i kes suhan
 (ŞM. 1, s. 9)

Türkçesi:

Fennin onayı olmadan akıl mantıkla
 Birine söz duyuramazsınız artık

Şair akılla bu kadar büyük işler yapılırken Allah'ı tanımanın utanç verici olduğunu şöyle ifade eder:

Farsçası:

Meshare geşti der in asr-i atum
 Cay der veyrâne hâ kun hamçu bûm
 (ŞM. 1, s. 9)

Türkçesi:

Bu atom devrinde rezil oldun
 Artık baykuş gibi harabelere çekil

Hayri başka bir şiirinde insanların akıl ve mantıkla hareket etmediklerini bunun yerine duygusal davrandıklarını öne sürer. İşte o şiiri:

Farsçası:

Velik hayf ki nezd-i tu akl hurde şikest
 Şikest hurde zi his-i zebûn-i bud nazer

 Kunun tamam-i teselut be dest-i ihsas est
 Be cayı akl-u tafakur şudest his server
 (ŞM. 1, s. 96)

Türkçesi:

Ne yazık ki sendeki akıl yenik düşmüş
O boş ve alçak duygularına yenik düşmüş

Şimdi hâkimiyet duygularının elindedir
Akıl fikir yerine, duygular hâkim olmuştur

Hayri'nin insanı konu alan "Restâhiz" (mahşer) adlı şiirinde yine insanın diğer canlılardan ayıran özelliği, onların aklıdır şeklinde mısraları bulunmaktadır:

Farsçası:

Ez temiz est âdemi râ berteri
Ez temiz esteş be giti serveri

Ez temiz isbat migerded hired
Bi hired netvan temiz-i nik-u bed
(ŞM. 1, s. 6)

Türkçesi:

İnsanın üstünlüğü onun aklındandır
Onun dünyadaki hâkimiyeti aklındandır

Kavrayışlı olduğunu akılla ispat eder
Akılsız iyiyi kötüyü kavraya bilmez

- **Kader**

Kadere inanmak imanın şartlarından biridir. Kader Allah'ın ilmini bütün zamanlara ait olduğunun bir nevi açıklamasıdır. Yani kadere inananlar Allah'ın ilminin geçmiş veya şimdiki zamanlarla sınırlı kalmayıp bütün zamanları ve mekânları kapsayacağına inanırlar.

Allah bütün insanların doğumdan ölümüne kadar ne yapacaklarını, iyi insan olup olmayacaklarını, iman edip etmeyeceklerini, hangi yaşta nerede öleceğini kendi ezeli ilmiyle bilmektedir. Kader ise bu bilgileri insan daha anasının karnındayken ismine açılan dosyaya konulmasına ve insanların bütün düşünce ve davranışlarının bu dosyadaki bilgilerle örtüşmesine denir. Kader insanların geleceğe dair düşüncelerini, eylemlerini önceden yazılmış şeklindedir. İnsanların geleceği kadere göre değil, kader insanların geleceğine göre yazılarak insanlara özgürlük ve tercih hakkı tanınmıştır.

Kader ile ilgili Pegamber Efendimizin şöyle bir hadisi vardır:

Siz nutfe den var oldunuz. Bu nutfenin hücreleri ananın karnında kırk gün sonra kendini toparlar, kırk gün sonra kan haline gelir, kırk gün sonra bir parça ete dönüşür. Bu süreçten sonra Allah meleklerle o insanın dosyasına dört şeyin yazılıp kaydedilmesini emreder: Onun eylemini, ecelini, rızkını ve Allah'ın emirlerine karşı boyun eğip eğmeyeceğini, sonra da ona can verir (...) (Abdulkaki, 2009 : 217).

Hayri kader konulu şiirlerinin bazı beyitlerinde işte bu noktaya dikkat çekerek insanların küçük büyük her türlü kötülüğü yaparak suçu kaderin üzerine atmasını söyler:

Farsçası:

Nefs kureş kerde-u ez ağraz-i o

Mileti ra kerd teslim-i adû

Akibet hud hem zebûn-u hâr şud

Bâ namaz-u ruze ez kuffâr şud

Curm-i hud ber dûş-i baht endâhta

Ber murâd-i nefis-i zalim sâhta

(ŞM. 1, s. 61)

Türkçesi:

Nefis onu kör etmiş ve kötü niyetiyle
Bir milleti düşmene teslim etti

En son kendisi de rezil rüsva oldu
Namazıyla, orucuyla gâvur oldu

Kendi suçunu kaderin üzerine attı
Nefsin isteğini yerine getirdi

Hayri “Hayri ve İkbâl” adlı bu şiirinin bir diğer beytinde insanın başına gelenlerin kaderle bir ilgisi olmadığını, tamamen insanların kendi cahilliği ile alakalı olduğunu altını çizer:

Farsçası:

Acz-i ma ez cehl bâşed ne zi baht
Cahilân ra kâr geşt, ez cehl saht
(ŞM. 1, s. 61)

Türkçesi:

Bizim zavallılığımız kaderden değil, cahilliktendir
Cahillerin işi bu cahillikten dolayı zorlaşır

Hayri yukarda örnek gösterdiğimiz şiirlerinde başımıza gelenlerin sebebini cahilliğe bağlarken bir başka şiirinde ise bunun tam tersini söylemiştir. İşte onun “İman” adlı şiirinden bir örnek:

Farsçası:

Ançi o kerdet mukader bilgurûr
Ber seret vakiy gerdet nezdik-u dûr
(ŞM. 1, s. 317)

Türkçesi:

Allah'ın sana takdir ettiği şey,
Er ya da geç başına gelecektir

Hayri “Muamma-i Zindegi” (hayatın sırrı) adlı şiirinin bir beyti ile de yukarıdaki şiirini desteklemektedir. İşte o beyti:

Farsçası:

Zanki didem ihtiyâri nist kes ra der cihân
Her çi takdir est mi âyed be şah-u mustebid
(ŞM. 1, s. 69)

Türkçesi:

Bu dünya da kimsenin özgür olmadığını gördüm
Kaderde ne varsa o padişahın da başına gelecek güçlünün de

Şair “Temhid” (düzeltme, dizme) adlı şiirinin bir beytinde insanlara, başına gelenler için âh çekmemesini, yakınıp Allah'a karşı isyan etmemesini, Allah'ın buyurduklarına boyun eğmesini tavsiye eder:

Farsçası:

Ez bed-u nek-i zaman âhi neyâvurden be leb
Tabi-yi fermân-i hak buden mudamen rûz-u şeb
(ŞM. 1, s. 239)

Türkçesi:

Zamanın iyiliğinden, kötülüğünden âh çekmemeli
Gece gündüz demeden Allah'ın emrine karşı boyun eğmeli

- **Ölüm**

Ölümden korkmayan insan bu dünyada yok denecek kadar azdır. Hemen hemen her âkil insan ölümden korkar ama ölümü düşünen pek azdır. Ölümü en çok şairler düşünür, çünkü ölüm şairler için tükenmez bir kaynaktır.

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde birçok şairin tam tersine, ölüm temasının özel ve yüksek bir yeri yoktur. O ölümü çok düşünen biridir fakat bütünüyle ölümü konu alan şiirleri yoktur.

Hayri şiirlerinde genellikle ölüm sonrasındaki hayattan söz ederken konuyla ilgili düşüncelerini şiirlerinde dolaylı olarak yansıtmıştır. Örnek olarak aktaracağımız şiirleri de bu tür şiirlerindedir.

Hayri aşağıda örnek olarak vereceğimiz ölüm temalı dörtlüğünde mahşer gününü düşünmeyen, gururlanıp bu geçici hayata gönül bağlayan insanların, ölüm kapısını çaldığında bu hatalarını anlayacağını fakat iş işten geçtiğini söylemektedir:

Farsçası:

Bi çare kesi ki geşt mağrur-i hayat
Dil best be zendegi-u zu hâst subât

Endişe-yi rûz-i haşr nâmed be dileş
Fehmid hatayi heş hengam-i vefat
(ŞM. 1, s. 298)

Türkçesi:

Zavallı kimseler hayatta gururlandı
Bu hayata gönül verdi, bundan sükûnet istedi

Mahşer günü korkusu gönlüne girmedi
Bu hatasını ölürken anladı ama...

Hayri aşağıdaki şiirinde her kesin bu dñnyadan gñçñp gideceğine, bu dñnyanın yine olduğu gibi kalacağına dikkat çekerek insanlara ölñmñ hatırlatıyor:

Farsçası:

Didim ki her çi der cihan peçidend
Ez kâr-i cihân be cuz ziyân kem didend

Bilâhire murdend-u cihân mand beca
Dâmân zi cihân-i be vefâ berçidend
(ŞM. 1, s. 297)

Türkçesi:

Gördük ki ne kadar dñnyaya sık sık sarılmışsalar
Yine dñnya işinden zarardan başka şey görmediler

Sonunda öldüler, dñnya olduğu gibi kaldı
Ama onlar bu vefasız dñnyadan gñçñp gittiler

Şair bir başka şiirinde söylemek istediğini yukarıdaki şiirinden daha net olarak ortaya koyarken bizim de bu dñnyadan gñceceđimizi, fakat dñnyaya sarılanlar gibi yükñ ağır değil, yükñmñzñn daha hafif olmasını istemiştir. İşte o şiiri:

Farsçası:

Didim ki mâ niz bemisl-i digerân
Bâyed birevim ez in cihân-i guzerân

Hengâm-i rehil ânki sebuk bârter est
Asudeter est ez ğam-i bâr-i girân
(ŞM. 1, s. 297)

Türkçesi:

Şunu gördük ki bizde başkalar gibi
Bu geçici dünyadan gitmeliyiz

Göç esnasında yükü hafif olanlar,
Ağır yükün sıkıntısından daha rahattırlar

4. Sosyal Sorunlar

✓ Cahillik

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde konu olan temalardan biri de cahilliktir. Hayri cahillikle ilgili yazdığı şiirlerde ülkedeki bütün bu sıkıntıların, sorunların ve her türlü olumsuzlukların sebebini cahilliğin kötü sonucu olarak değerlendirir.

Hayri cahilliği insanların en büyük düşmeni olarak tanımlarken ülkedaşlarını bu sinsi düşmanın tehlikelerine karşı, uyarmak için çırpınmıştır.

İşte onun konu ile ilgili şiirlerinden birkaç örnek:

Farsçası:

Tâ çend bâşed in vatan ez desti mâ harâb?
Âhir ne in cehâlet-i mâ neng-u âr-i mâst

Ez cehl-u ez nifâk siyah geşt rûz-i mâ
Bâ cehl-u bâ nifâk kunûn kâr zâr-i mâst

Ey millet-i ğayûr çi ğafil nişesteiyd?
Çun cehl düşmeni ki kunûn der kinâr-i mâst

Cehlest düşmen-i şeref-u itibâr-i tân
Cehlest ânki kerde çinin hâr-u zâr-i tân

(ŞM. 1, s. 303)

Türkçesi:

Ne zamana kadar bu vatan kendi elimizle yıkılsın?
Artık yeter, bu cahilliğimiz utandırıcı ve ayıptır

Bu fitne ve cahillikten günümüz kara güne dönüştü
Hala da işimiz gücümüz cahillik ve fitne ile dir

Ey gayret sahibi olan millet neye bekliyorsunuz?
Cahillik gibi bir düşmen şimdi yanı başımızda

Bu cahillik sizin değer ve şerefizin düşmenidir
Bu cahillik sizi böyle perişan durumuna düşürdü

Hayri bir dördlüğünün ilk beytinde de yukarıdaki şiirinde olduğu gibi yine aynı dertten yakınmıştır:

Farsçası:

Mâyim zi cehl-i hud heme hâr-u zelil
Ber zillet mâ çi lazim ey dost delil
(ŞM. 1, s. 293)

Türkçesi:

Biz cahilliğimizden dolayı perişan ve hakiriz
Bu sefilliğimizi kanıtlamak için delile de gerek yok

Şair bir başka dördlüğünde bütün olumsuzluklardan milletin kedisini sorumlu tutarak sebebini ise yine cahillik olarak değerlendirmiştir:

Farsçası:

Kavmiki kemer beste be veyrâniyi hud
Kavmiki bikuşed be perişaniyi hud

Kavmiki adûyi hud buved hud mâyim
 Kavmiki kuned nâz be nâdâniyi hud
 (ŞM. 1, s. 293)

Türkçesi:

Bellerini, kendilerini yıkmak için bağlayan millet biziz
 Kendini perişan etmek için çabalayan millet biziz

Kendisinin düşmeni kendisi olan millet biziz
 Kendi cahilliği ile övünen tek millet biziz

Hayri yine bir dörtlüğünde bir ülkenin felâkete sürüklenmesinde yabancı emperyalistlerin yanı sıra o ülkenin cahil milletinin de katkısı olduğunu savunmaktadır:

Farsçası:

Cevriki sitemgerân-i bigâne kuned
 Efzûn ne buved ez ânki cânâne kuned

O cevr kuned berâyi abâdiyi heş
 İn hâneyi hud zi cehl veyrân kuned
 (ŞM. 1, s. 293)

Türkçesi:

Yabancı zalimlerin ettiği zulüm
 Sevgilinin zulmünden fazla değildir

O kendini geliştirmek için zulmeder
 Bu ise kendi evini cahilliği için yıkar

Hayri Özbek Türkçesi ile yazdığı bir şiirinde cahil insanları gözü kulağı olan bir keseğe benzeterek cahil insanın ömür boyu zulme mahkûm olarak yaşayacağını söylemektedir. Bu şiiri için (bk. s. 7).

✓ Savaş

Ebul Hayr Hayri önemli miktarda savaş konulu şiir yazmıştır. Hayri bu şiirlerinde savaşın çıkma nedenlerini, insanlık için getirdiği zararları ve çözüm yolları gibi birçok önemli noktaya dokunmuştur.

Hayri bir şiirinde savaşın çıkma sebepleri ile ilgili bazı konulara değinirken bu işin asıl suçluları olarak liderleri adres gösterir:

Farsçası:

Liderân-i fasid-u bibend-u bâr
Milleti râ minemâyend bi vikâr
(ŞM. 1, s. 260)

Türkçesi:

Bozguncu ve kötü liderler
Bir milleti haysiyetsiz eder

Şairin yine aynı şiirin bir üst bölümünde liderlerle ilgili şöyle bir beyti vardır:

Farsçası:

Hayf ez in liderân-i nâ bekâr
Kaz ğarazhâ şan tabeh gerded diyâr
(ŞM. 1, s. 259)

Türkçesi:

Yazıklar olsun bu beş para etmez liderlere
Bunların gizli maksatları için ülke yıkılır

Hayri bu şiirin devam eden dizelerinde bu konuya daha da açıklık getirir:

Farsçası:

Kuryâ Vitnam-u A‘rab inçinin
Şud tabâh ez liderân ey nazanın

Liderân-i able-u hudhâh-u dîn
Kerd işan râ çinin zâr-u zebûn
(ŞM. 1, s. 260)

Türkçesi:

Küre, Vietnam ve Araplar da böyle
Liderlerden dolayı yıkıldı ey sevgili

Bu aşağılık, aptal ve bencil liderler
Onları böyle yıkıp perişan ettiler

Hayri medeniyet adına olanlardan yakınarak bu medeniyeti insanlar için utanç
verici olduğunu yazar:

Farsçası:

Çi cay-i in hame hûnhâ ki riht der Lavus
Veya be Kuryâ, Kuba-u Al-cezire hader

Akellen der zarar-i ferd-u hayr-i camiea ist
Tavan nemud fida in akell bedân ekser

Bigu salah-i beşer çist zin kital-i fecih
Zi kurahâyi Stalin-u maslah-i Hitler

Eger hurafa ne bâşed diger çi nâm dihend
 Be in tamadun-i makûs-i hâmiyân-i beşer
 (ŞM. 1, s. 93)

Türkçesi:

Laos'ta boşuna akıtılan kanlar
 Ya da Küre, Küba ve El-cezire'de

Azınlığın zararında olup toplum için hayırlı olsaydı
 Bu azınlık çoğunluk için feda edilebilseydi

Söyle sana bu feci ölümlerin insanlara hayrı ne?
 Stalin'in ölüm ocağı ve Hitler'in mezbahasında?

Eğer hurafe değilse başka ne isim koyarlar,
 Bu insan haklar koruyucularının ters medeniyetine?

Şair bir diğer şiirinde bu medeniyetle ilgili şöyle demiştir:

Farsçası:

Ger şevi âgeh zi tahribat-i ceng
 Mi kuni ez in tamadun ar-u neng
 (ŞM. 1, s. 7)

Türkçesi:

Eğer bu savaşın meydana getirdiği hasarı anlarsan
 Bu medeniyete ayıp dersin, bundan utanırsın

Hayri başka bir şiirinde bencilliği de bu savaşların sebebinden sayarak atom bombasının gelecekteki tehlikelerine dikkat çeker:

Farsçası:

Âkibet hûdhâyi nevyi beşer
Mişevd bâ ceng-i sevûm râhber

Ez bam-i atom-u hidrujeni
Mi şevd nevyi beşer der can kenî

Miresed rûzi ki çun Hiroşima
Kûrrayi hâkî reved ender havâ
(ŞM. 1, s. 11)

Türkçesi:

İnsanoğlunun bu bencilliği
Üçüncü dünya savaşına neden olur

Hidrojenli ve atom bombalarından
İnsanoğlu topluca ölüme gidecektir

Öyle bir gün gelir ki Hiroşima gibi
Yer dediğimiz gezegen havaya uçacaktır.

Hayri bir şiirinde bu buluşların da insanların zararında olduğunu söyleyerek atom bombasına işaret eder:

Farsçası:

Akibet zin ihtiraatiki ez hirs-u havast
Sernevişt-i âdem-i bi çâre mahkum-i fenâst
(ŞM. 1, s. 249)

Türkçesi:

Bu hırsla yapılan buluşların sonucundan
İnsanların geleceği, yok olmaya mahkûmdur

Şair bir diğer şiirinde atom bombasının hangi maksatla yapıldığını şu şekilde açıklar:

Farsçası:

Ez ân kuned bam-i atom tâ kuned tahmil
Merâm-i heş hilâf-i salah-i yek kişver
(ŞM. 1, s. 89)

Türkçesi:

Atom bombasını şunun için yaparlar ta ki zorla,
Meramını, başka ülkenin zararı için hayata geçirebilsin

Hayri aşağıdaki şiirinde insanlar gerçeklere saygı duysaydı bu sorunlar yaşanmayacaktı şeklinde bir açıklama yapar:

Farsçası:

Hakiket râ hami kerdend hurmet
Be insani hami kerdend hidmet

Niza-yi Kango, Kıbrıs-u Laos
Negeşti in kadar hûnin-u menhûs

Der incâ ameden ez hak migrizend
Ez ân bâ hem benâ hak misitizend
(ŞM. 1, s. 43)

Türkçesi:

Gerçeklere saygı duysaydılar
İnsanlığa hizmet etseydiler

Kongo, Kıbrıs ve Laos sorunu,
Bu kadar kanlı ve sıkıntılı olmazdı

Burada bilerek gerçeklerden kaçarlar
Bu nedenle haksız yere çatışırılar

Hayri bir dizesinde “Her kucâ cengi buved, ne buved be huşbahti mahâl”
(Savaş olan her yerde mutluluğun olması imkânsızdır) diyerek savaşanlara şöyle bir çağrıda bulunur:

Farsçası:

Rehm kun ber heş-u ber halk-i cihân
Çend sûzani der ateş hân-u mân

Yek nazar al-ân figen der Vitnam
Kin çi hûnrizist ey âli makam
(ŞM. 1, s. 21)

Türkçesi:

Kendine ve dünya halkına merhamet et
Ne zamana kadar ev ve aile yakarsın

Şu an Vietnam’a bir kere bak
Bu ne biçim kan dökmektir ey kerametli!

✓ **Zulüm**

Zulüm Ebul Hayr Hayri’nin en çok yakındığı konulardan biridir. Bu yüzden onun zulüm temalı şiirleri sıkça göze çarpmaktadır.

Hayri çok büyük bir haksızlık olarak gördüğü zulmü, şöyle özetler:

Farsçası:

Hak çi bâşed? inki bişnasi hudûd-i heş râ
Zulm bâşed, ez hudûd hud tecavuz daimâ

Çun tecavuz ber hudûd-i ğayr zulm-u zulmet est
Zulm râ zulmet sifet zânru zeval ez hikmet est
(ŞM. 1, s. 245)

Türkçesi:

Hak nedir? Kendi haddini tanımaktır
Zulüm ise her daim kendi haddini aşmaktadır

Çünkü tecavüz başkasının hakkına zulüm ve zulmettir
Zulmet, zulmün sıfatıdır bu yüzden hikmetin yok oluşu demektir

Hayri yukarıdaki şiirin devamında zulmü insanlar kendilerini güçlü tutabilmek için yaptıklarını, kendilerini Allah'ın ortağı sanarak kendilerinden olmayan milletleri yok etme çabası içersimde olduklarını söyler. Bu nedenle zalimlere şöyle sorular yöneltiyor:

Farsçası:

Mitevân giti be kâm-i heş tenhâ yâften?
Heşten râ bâ Hudâ enbâz-u hemtâ yâften?

Mitevâni nefyi ğayr-i heş kerden der cihan?
Mitevân geşten adû, bâ hâlik-i kevn-u mekân?
(ŞM. 1, s. 246)

Türkçesi:

Dünyaya sadece kendini bulundura bilir misin?
Kendini Allah ve Allah'ın ortağı yapabilir misin?

Bu dünyadan kendinden başkasını yok edebilir misin?
Bütün âlemleri yaratan Allah ile düşmanlık edebilir misin?

Hayri yukarıdaki soruların cevabını hayır kabul ederek şöyle bir soru daha soruyor:

Farsçası:

Pes çi sud ez kuveti kez râhi zulm âyed turâ?
Pes çi sud ez bi sebep azırdan-i halk-i Hudâ?

Ez çi ru hudrâ nemihahi kavi geşten be adl?
Ta Hudâ-u halk bâşed yâvered ez rûy fazl
(ŞM. 1, s. 246)

Türkçesi:

O zaman zulümle kazandığınız gücün ne faydası var?
Allah'ın kulunu sebepsiz yere azarlamanın ne faydası var?

Niye kendi adaletle güçlü kılmak istemiyorsun?
Ki Allah ve onun kulları sana yardımcı olsalar

Şair aşağıdaki şiirinde yine zalimlere şu soruyu soruyor:

Farsçası:

Tâ be key hâhân istismâr hemnevyi hudi?
Tâ be key der hakki hemçun hud, pisendi in bedi?

Tâ be key, istismar-i hemnevân şimari Hayri heş?
Girem er geşti kavi, âhir nehâhi şud periş?
(ŞM. 1, s. 245-246)

Türkçesi:

Ne zamana kadar insanları böyle istismar edersin?
Ne zamana kadar insanlığa bu kötülüğü uygun görürsün?

Ne zamana kadar insanları köle etmeyi kendin için hayırlı bilersin?
Güçlü olacağını farz etsek sonunda perişan olmayacak mısın?

Hayri yukarıdaki şiirinin devamında zalimlere geçmişten niye ders çıkarmadıkları konusunda şöyle sorular yöneltiyor:

Farsçası:

Ez çi rû ibret nemigiri zi tarih ey beşer?
Ya ki ez Firavn-u Nemrûd ne mibâşed haber?

Ey besâ Firavn-u Nemrûd'i ki der asr-i tu niz
Âmed-u bigzeşt, didi âhireş ey bâ temiz
(ŞM. 1, s. 246)

Türkçesi:

Ey insan niye tarihten ibret almıyorsun?
Firavun ve Nemrut'tan haberin mi yok?

Senin asrında da nice Firavun ve Nemrut'lar
Geldi geçti, sonunu gördün ey akıl sahibi

6. Sosyal Konular

o Adalet

Adalet Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde sıkça göze çarpan temalardan biridir.

Hayri adalet kavramını değişik anlamlarda ve değişik şekillerde kullanmıştır. Onun adaletle ilgili düşüncelerini şiirlerde görelim.

Şair aşağıdaki şiirinde adalet olmadan barışın olmadığını, adaletin doğruluk ve samimiyetle sağlanabileceğini savunur:

Farsçası:

Sulh râ netvân bedun-i adl karden ber karâr
Adl râ netvân bedun-i râsti burden bekâr
(ŞM. 1, s. 247)

Türkçesi:

Adalet olmadan barış getirilemez
Doğruluk olmadan adalet uygulanamaz

Şair bu şiirinde adalette yaşam olduğunu, adaletin güzergâhında ölümün olmadığını söyler:

Farsçası:

Der terik-i adalet est hayat
Der guzergâh-i o nebâşed merg
(ŞM. 1, s.114)

Türkçesi:

Adalet yolunda yaşam vardır
Onun güzergâhında ölüm yoktur

Hayri aşağıdaki şiirinde insanlara karşı adaletli olmayan bir insanın, sonunda perişan olacağını altını çizmiştir:

Farsçası:

Ez adalet rû megerdân der hak-i hem nev-yi heş
 Ta ne gerdi âkibet, ez şiddet-i keyfer periş
 (ŞM. 1, s. 246)

Türkçesi:

İnsanlara karşı adaletten yüz çevirme
 Sonunda bu davranışın için perişan olmayasın

Hayri bir diğer şiirinde adaleti insanlar için mutluluk kaynağı olarak görür:

Farsçası:

Ey beşer, adl est-u hak hâhi saadet mendiyet
 Heyf eğer cuz hak buved sermâye-yi dil bendiyet
 (ŞM. 1, s. 245)

Türkçesi:

Ey insan hak ve adaleti istemen sana mutluluk verir
 Yazık olur eğer haktan başka şeye gönül bağlarsan

Şair bir başka şiirinde adalet ve merhamet kavramını yan yana kullanarak okuyucularından merhamet ve adaleti kendilerine şiar edinmesini ister:

Farsçası:

Mehrabâni-u adalet râ şaar
 Kard bâyed bâ guruh-i dilfigâr
 (ŞM. 1, s. 287)

Türkçesi:

Merhamet ve adaleti kendimize,
Mazlumlar için şiar etmeliyiz

○ **Barış**

Ebul Hayr Hayri'nin barış temalı şiiri diğer çeşitli temalara göre seyrek olarak göze çarpmaktadır. Hayri'nin konuyla ilgili yazdığı şiirler azda olsa en azından onun barışla ilgili düşüncesini yansıtmak adına aşağıdaki iki beytini örnek olarak veriyoruz:

Farsçası:

Assalah, ey râd merdân der felâhet zindagi est
Sulh cuyân-i cihân râ der cihân payendegi est

Sulh râ netvân bedûn-i adl kerden ber karâr
Adl râ netvân bedûn-i râst burden bekâr
(ŞM. 1, s. 247)

Türkçesi:

Ey erdemli insanlar saadet ve mutlulukta hayat vardır
Dünya barışçıları, bu dünyada başarılı ve kalıcıdırlar

Barış adalet olmadan getirilemez
Adalet de doğruluk olmadan uygulanamaz

○ **Bilim ve fen**

Ebul Hayr Hayri insanları bilim ve fen öğrenmeye teşvik ederken her türlü bilim ve fennin öğrenmesini de doğru bulmaz.

Hayri şiirlerinde bilim ve fenni, iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırırken kötü bilim ve fenni cahillik olarak değerlendirmiştir. Bunu şiirlerinde görelim:

Farsçası:

În ilim-i felektâzi-u âfâk guşayi
Cehl est ne ilm, in bineh ey dost fen âmûz

Fen çist? fen ân nist ki giryân şevi ez vey
Ân fen ki turâ şâd kuned can-i men âmûz
(ŞM. 1, s. 103)

Türkçesi:

Bu dünya ile meydan okuma ve ufukları delme bilimi,
Bilim değil bir cahilliktir, bunu bırak git fen öğren

Peki, fen nedir? seni ağlatan fen değildir
Fen seni güldüreni dir, git onu öğren

Hayri bu şiirinin bir diğer beytinde insanı Firavun'lığa götüren bilim değil
Musa izinden götüren bilimi tavsiye eder:

Farsçası:

İlmiki dihedet kudret-i Firavni o zişt est
İlmi digeri kudret Musa şuden âmûz
(ŞM. 1, s. 103)

Türkçesi:

Sana Firavun gücünü veren bilim kötüdür
Sen Musa gücünü veren bilimi öğren

Hayri her bilim ve fennin faziletli olmadığını şu şiirinde açıklar:

Farsçası:

Eger neticeyi ilm-i beşer buved vehşet
Ki çehre surh nemâyed be hûn-i yek diger

Eger usareyi fezleş buved bamb-i atom
Ki der demi kuned in şark-u ğarb zir-u zaber

Tu hud bigu ki bedin ilm-u fen arziş çist?
Be cuz cunûn-u tabehkâri-u ğurûr diĝer
(ŞM. 1, s. 89)

Türkçesi:

Eğer, bu insan ilminin sonucu vahşetse
Ki onlar yüzlerini bir birinin kanı ile boyarlar

Eğer faziletlerinin sonucu atom bombası ise
O da bir anda Doĝu ve Batıyı altüst eder

Sen söyle bu ilim ve faziletin değeri nedir?
Delilikten, bozgunculuktan, kibirden başka

Hayri aşığıdaki şiirinde ilim ve irfanı hayatta insanın meyvesi olarak tanımlarken cahil insanı bir meyvesiz ağaca benzeterek bu ağacın ateş için kullanılacağını yazmıştır:

Farsçası:

Çist midâni semer der zindegi ey muhterem?
İlm-u irfan bâşed insan râ semer ey mah likâ

Ânki in irfan ne cûyed çun nihâl-i bi semer
Mesref-i âteş şeved, sûzed zi hirman heş râ
(ŞM. 1, s. 153 - 154)

Türkçesi:

Ey saygı değer! bu hayatta meyven nedir bilirmisin?
Ey güzel! bilim ve irfan insanın meyvesidir

Bu irfanı aramayan meyvesiz fidan gibidir
Âteş için kullanılır, bu mahrumiyet kendini yakar

Hayri bir değer şiirinde bilim sahibi olan insanla bilim sahibi olmayan insanın karşılaştırarak aradaki farkı ortaya koymuştur. İşte o şiirinden örnek olarak seçtiğimiz iki ayrı beyit:

Farsçası:

Zen-u merd-i nâdân-i bi ilm-u hûş
Buved merdum âzâr-u hem hud furûş

Veli iffet-u ilm-u akl-u temiz
Kuned merd-u zen râ beher câ aziz
(ŞM. 1, s. 23)

Türkçesi:

Aklı başında olmayan bilinçsiz, cahil kadın ve erkek
Hem millete kötülüğü dokunur hem kendini satarlar

Ama iffet, akıl ve bilinç sahibi olmak
Kadın ve erkeği her yerde aziz ve yüce kılar

○ **Birlik**

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde konu olan bir diğer tema da birliktir. O birlik konulu şiirlerinde ülkedaşlarını birlik ve beraberliğe davet ederken birlik ve

beraberliğin bir takım yararlarını ve güzelliklerini İslâmi bir yaklaşımla ortaya koymuştur.

Hayri'nin birlik mesajlarını şiirlerinde görelim:

Farsçası:

Der ber-i mâ nist fark-i Turk-u Tacik-u Arab
Ma Muselmanim-u imdad-i Muselman mikunim

Uzbek-u Paştun, Hazara yekser avlâd-i vatan
Cumle Afganim, mâ key fark-i Afgan mikunim

Tibki irşadat din, hatta be Hindu-u Yahûd
Zammi din-i mubin bâşed ihsan mikunim

Mâ behem yâr-u berâder, yek dil-u yek niyetim
Mâ be her câ hâneyi bidad veyran mikunim
(ŞM. 1, s. 33)

Türkçesi:

Bizim için Türk'ün Tacik'in Arap'ın bir farkı yoktur
Biz Müslümanız, Müslümana yardım ederiz

Özbek, Peştun, Hazara hepsi bu vatanın evlâtları
Biz hepimiz Afgan'ız, Afgan ayrımı yapmayız

Biz dinin buyruklarına göre Hindu ve Hristiyan'a bile
Dinimizin bir gereği olarak onlara iyilik ederiz

Biz birbirimizle yarız, kardeş ve tek niyetiz
Biz her yerde adaletsizlik ve zulme, karşı çıkarız

Hayri bir diğ er şiirinde birlik ve beraberliğ in bir ülkenin değ er kazanmasında katkısı olduğ unu ö ne sürer:

Farsçası:

Bibin kez rû-yi vahdet, cumle râ yek ârzu bâş ed
Hamânâ hâk-i pâk-i heş ten râ kimet efzûden

Buved in menzer-i vahdet, buved in mazher-i vahdet
Kez o hâk-i hakiri râ sezed ser ber felek sûden
(ŞM. 1, s. 139)

Türkçesi:

Bak birlik yüzünden her kesin tek bir arzusu olur
Şüphesiz bu durum topraklarının değ erini artıracaktır

Bu birlik güzelliğ inin bir göstergesidir ki
Çok alçak bir toprak yükselir ve değ er kazanır

Hayri baş ka bir şiirinin bir mısrasında birlik ve beraberliğ in gücüne dikkat çekerek şöyle der:

Farsçası:

Ki sâzed vehdet-i fikr-u amal her gulhani gulş en
(ŞM. 1, s. 140)

Türkçesi:

Eylem ve düşünce birliğ i her küllüğü gülistanlık eyler

Şair bir baş ka şiirinde bu düşünce birliğ inin sağ lanabilmesi için bir öneride bulunur:

Farsçası:

Ez ğarazhâyi hususi dest mibâyed keşid
 Der telâş-i vahdet-i afkâr mibâyed şuden
 (ŞM. 1, s. 230)

Türkçesi:

Kişisel maksat ve menfaatlerden vazgeçilmeli
 Düşünce birliği için çaba gösterilmelidir

Hayri ülkede çeşitli milletlerin bir arada yaşamasını aşağıdaki şiirinde bir bahçede bulunan çeşitli güllere benzetmiştir:

Farsçası:

Uzbek-u Afgan-u Tacik-u Moğul
 Hast der bağ-i vatan envai gul

Hast ez in gulhâ şukûh-u zib-i bağ
 Ver nebâsed gul, dil ez bağ est dağ

Taze-u ter bâyed, in gulhâ mudâm
 Ta bimâned bağbâneş nikhâm
 (ŞM. 1, s. 18)

Türkçesi:

Özbek, Afgan, Tacik ve Moğul
 Ülke bahçesinde çiçek türleridir

Bu çiçekler bahçenin haşmeti ve güzelliğidir
 Eğer bu çiçekler olmazsa, o zaman, iç acısıdır

Bu çiçekler her zaman, ter taze kalmalıdır ki,
 Bahçe sahibinin başı dik ve adı iyiye çıksın

○ **Din**

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde din veya dinî meseleler çok fazla konu olmamıştır. Hayri İslam dinine mensup bir şair olduğu için doğal olarak İslamiyet'i savunur. O diğer dinler hakkında yorum yapmazken dinsizlikle ilgili birkaç mısra yazarak dinsizliği zulüm olarak nitelendirir:

Farsçası:

Mâ Muselmânim-u din-i mâst ber sulh-u salem
Der ber-i mâ kufr bâşed mani-yi zumlu-u sitem
(ŞM. 1, s. 248)

Türkçesi:

Biz Müslümanız bizim dinimiz barış ve selamet dindir
Bizim için dinsizlik büyük zulüm demektir

Hayri bir diğer şiirinde puta tapanlar için şöyle demiştir:

Farsçası:

Evez-i secde ber Hudâ'yi Vehid
Sed hazârân Hudâ be heş harid
(ŞM. 1, s. 1)

Türkçesi

Tek Allah'a secde etmek yerine
Yüz binlerce Allah kendine satın aldı

Şair İslam dinine hurafe diyenler için şöyle der:

Farsçası:

Biyâ be din Hudâ nisbet hurafa medih
 Hurafa râ bişinâs-u ferib-i nefis mehur
 (ŞM. 1, s. 93)

Türkçesi:

Gel de Allah'ın dinine hurafe deme
 Hurafeyi tanı ve nefsine aldanma

Hayri bir diğer şiirinde Müslümanlara dini iyi tanımak için çağrıda bulunur:

Farsçası:

În hirka-u çader-i riya ber sûzid
 Din râ zi ser-i yakîn şinâsid yeki
 (ŞM. 1, s. 299)

Türkçesi:

Yüzünüzdeki bu gösteriş örtüsünü yakîn
 Dini içtenlikle, gerçek anlamda tanıyın

o **Hayat**

Ebul Hayr Hayri “Muamâyi Zindegi” (hayatın sırrı) adlı şiirinde hayatın ne olduğunu, nasıl bir şey olduğunu şiir diliyle açıklamaya çalışmıştır.

Hayri'nin bu dünya hayatına bakış açısı şu şekildedir:

Farsçası:

Çend rûzi ayş-u ğam ez devlet-u bi devleti
 Yâ merizi-u selâmet ender âzadi-u bend

Yâ ki umri der murad-u nâ muradi zisten
 Yâ ki femandâr buden ya ğulâmi-u gazend
 (ŞM. 1, s. 69)

Türkçesi:

Kaç gün eğlence, sıkıntı; zenginlik veya fakirlik
 Ya da hastalıklı, sağlıklı; özgür veya tutkulu

Ya da ömür boyunca bahtı açık veya bahtsızlık
 Ya hâkim olmak ya da kölelik ve sefillik

Hayri bu hayatın geçici olduğunu en son fark ederek bu dünyaya kendisini kaptırmış olduğunu ve durumdan pişmanlık duyduğunu açıklar:

Farsçası:

Men ki kadr-i guher neşnâhtem der bâhtem
 Nâdimem aknûn ki ez kef dâdemeş ber men mehand
 (ŞM. 1, s. 69)

Türkçesi:

Ben bu incinin değerini bilmediğim için kaybetmiş durumdayım
 Şimdi pişmanım bu fırsatı kaçırdığım için bana gülmeyin

Hayri bu pişmanlığının ardından aynı şiirin diğer mısralarında dünya hayatı uğruna yaptıkları için kendine ve elden giden hayata yazık ettiğini şu dizeleri ile dile getirir:

Farsçası:

Heyf ez ân umri ki dadem ez kef ender in telâş
 Kâş nepsendidemi ber heş çendin nâ pisend

Heyf ez ân dilhâ ki rencândem berâyi kâm-i dil
 Zân ki in şud pest-u ân feryâdhâ bâşed bulend
 (ŞM. 1, s. 70)

Türkçesi:

Yazık oldu dünya uğruna elden giden ömrüme
 Keşke kendime bu kadar değersiz, değerli kılmaysaydım

Yazık ettim gönül isteği üzerine incittiğim gönüllere
 Benimkisi bir alçaklık, yükselen ise onların sesi oldu

Şair bu hayatın sonu ne olacak sorusuna ise şu dizeleriyle yanıt veriyor:

Farsçası:

Ângehi murden be bed nâmi ya nâm-i neku
 Ya be izzet buden ey can, ya hakir-u rişhen
 (ŞM. 1, s. 69)

Türkçesi:

En son iyi adla veya kötü adla ölmek
 Yâ şereflice veya alçakça gebermek

Hayri bu şiirin devam eden mısralarında bu dünyada topladıklarımızın hiçbir işimize yaramadığını söylerken dünya hayatı için çabalayanların zarara uğrayacaklarını şu beyitlerinde dile getirir:

Farsçası:

Herçi ender zindegi andûhtem ber câ nihem
 Nist ândem hiç der kef tâ be feryâdem resend

Hud kazâvet kun ki men kerdem ziyân der zindegi?
 Yâ ki sudi burdeam ez telâş ey huşmend?
 (ŞM. 1, s. 70)

Türkçesi:

Bu hayatta topladıklarımın hepsini bırakırım
 O zaman işime yarayacak hiçbir şeyim kalmayacak

 Sen söyle bu hayatta ben zarara uğradım mı? yoksa
 Bu çabalardan her hangi bir yararım oldumu ey akıllı?

Şair bu açıklamanın ardından şimdi ise okuyucularının bu konuda düşünmelerini isterken bu hayata odaklanmanın boş bir şey olduğunu altını çizerek:

Farsçası:

Mergi yârân bin-u bişnev kishâyî reftagân
 Ta hiredmendân kiyânend-u ziyânkârân kiyend

 Zindegi pûç est-u ayş-u renc o nâ pâydâr
 Hud harend ânanki cevz-i pûç in dukân harend
 (ŞM. 1, s. 71)

Türkçesi:

Eş dostun ölümüne bak ve gidenlerin hikâyelerini dinle
 Anlarsın akıllılar kimler, bozguncular kimlerdir

 Bu hayatın içi boştur, eğlencesi ve sıkıntısı de geçicidir
 Bu dükkânın içi boş cevizini alanlar, gerçek eşektirler

Hayri bu dünya hayatı ile ilgili görüşlerinden sonra kısa da olsa ahiret hayatı hakkında iki beyitte görüşlerini özet olarak bildirir:

Farsçası:

Cenneti-u dûzehi buden be kes malûm nist
Ançi malûm est ber men guftemet ber gir pend

Lik midanem yakin hak est haşr-u neşr-i mâ
Bad-i murden der huzur-i Hâlik biçun-u çend
(ŞM. 1, s. 69)

Türkçesi:

Kimin cennetlik, kimin cehennemlik olduğu belli değil
Belli olan şeyleri sana söyledim, onu unutma

Fakat şunu da biliyorum ki ölümden sonra,
Mahşer günü Allah'ın karşısında toplanacağız

○ **İnsan**

Ebul Hayr Hayri'nin “Âdemiyyet” (İnsanlık) adlı şiiri insan konulu bir şiirdir. Hayri bu şiirinde çok geniş olarak insanı ele almıştır.

O “Âdemiyyet Çist Bergu” (insanlık nedir söyle) şeklinde bir soru ile başlayıp devam eden beyitlerinde insanın nasıl bir yaratık olduğunu açıklamıştır.

Hayri yukarıdaki sorunun yanıtına ise şu beyitle başlayarak insanı tanımlamaya çalışmıştır:

Farsçası:

Âdemi râ turfa ahvalist ey gul der hayat
Kez ser-i ân halhâ gired be hud eşkalhâ
(ŞM. 1, s. 135)

Türkçesi:

İnsanların tuhaf halleri vardır bu hayatta
Bu hallerden dolayı şekilleri de değişir

Şair yukarıdaki beytinde söylediği şekilleri aşağıdaki mısralarında açıklar:

Farsçası:

Şekl-i gurg-u şekl-i bere; şekli mur-u şekl-i mâr
Gired in macun be hud der kalib-i ahvâlâ
(ŞM. 1, s. 135)

Türkçesi:

Kurt şekli, kuzu şekli; çıyan şekli, yılan şekli
Bu macun, durumlara göre kalıba girer

Şaire göre insan öyle bir varlık ki bazen diğer hayvanlardan da hayvan olabiliyor:

Farsçası:

Şehvet-i hayvani-u hirs-u ğasb dâred velik
Ez diger hayvan buved-u zu bi intihâ

Ez çinin hayvan-i muhtac-u zabûn-u zûrmend
Kes ne mibâyed be leb âred şikayet dilberâ

Hassaten ger fehm-u idrâk be o munzam şeved
Hislet-i hayvani afzayed ez ân fahm-u dehâ
(ŞM. 1, s. 136)

Türkçesi:

Hayvansal şehvet, hırs ve gasp insanı,
Başka hayvanlardan kat kat alçaltır

Muhtaç, güçlü veya güçsüz hayvandan
Şikâyet eden kimseyi bulamazsınız

Hayvanlık üzerine anlama ve kavrama eklenirse
Bu onun hayvansal özelliğini daha da yükseltir

Hayri'ye göre gerçek insan şöyle bir insandır:

Farsçası:

Nist insani be pûşak-u kaf-u kalâ veli
Hast insan ânki, insan râ neyazâred dilâ
(ŞM. 1, s. 137)

Türkçesi:

İnsanlık elbisede, kılık kıyafette değil,
Gerçek insan, başka insanı incitmeyendir

Şair başkalarını inciten insanları şöyle vasıflandırır:

Farsçası:

Verne hayvanist, insan suret-u derrinde hûy
Bedter ez her vehşi-u cani-u taûn-u belâ
(ŞM. 1, s. 137)

Türkçesi:

Yoksa insan kılığında, yırtıcı bir hayvan ve
Yırtıcıdan da kötü, cani, veba ve belâ gibidir

Hayri bir şiirinde “İnsanın soyu maymundan gelmiş” diyenlerin bilim ve fenniyle alay ederek şöyle bir soru sorar:

Farsçası:

Nijad-i heş be maymun rasânde fahr kuni
Ager ne mash şudi in çi daniş est-u huner?
(ŞM. 1, s. 96)

Türkçesi:

Sen kendi soyunu maymundandır diyerek övünürsün
Bu sözünle rüsva olmuşsun, bu ne biçim bilim ve fendir?

Hayri başka bir şiirinde insanlarda hava, kin, hırs gibi kötü huyların bulunmaması durumunda, insanlar meleklerden de iyi olabilirler:

Farsçası:

Be vehş-u tayr ne bâşed hava-u kin-u hirs
Be mâr-u mûr ne bâşed zi buhl-u kizb eser

Tu âdemi-u ez in gûne vesfha dâri
Ki tu be terk-i vey ez her melek şevi berter
(ŞM. 1, s. 95)

Türkçesi:

Vahşi yaşamda ve kuşlarda hava kin ve hırs yoktur
Yılanda, çiyanda bencillikten, yalandan eser yoktur

Ama sen insansın bu tür vasıflar sende vardır
Sen bu vasıfları terk ettiğinde melekten de üstün olursun

Şair yazdığı bir naatında Paygamber Efendimize işaret ederek, insanlardan da ne derece iyi insan çıkabileceğini söylüyor:

Farsçası:

Zi muşt-i hâk yâ Rab, kudret-i tu
 Burûn âred çi huş gulhâyi huşbû
 (ŞM. 1, s. 50)

Türkçesi:

Allahım senin gücün, bir avuç topraktan
 Ne kadar güzel ve hoş kokulu çiçekler yaratır

Hayri bu şiirinin devamında bir avuç topraktan yaratılan güzel ve hoş kokulu
 çiçeğe daha da açıklık getirir:

Farsçası:

Beli in gil ki âdem nâm dâred
 Gil est ama çu bulbul kâm dâred
 Şemim-i in gil est ez gul fuzûnter
 Buved atreş kelâm-i taze-u ter
 (ŞM. 1, s. 50)

Türkçesi:

Evet bu çamurun ismi insandır
 Çamurdur ama bülbül gibi dili vardır
 Bu çamurun güzel kokusu, gülden daha fazladır
 Onun güzel kokusu, tertemiz sözleridir

○ Kadın

Kadın hemen hemen her şairin şiirlerinde konu olmuştur. Özellikle aşk konulu şiirler için kadın temel kaynaktır.

Ebul Hayr Hayri'nin de bazı aşk temalı şiirinde kadın konu olmuştur. Onun "Der Nehzat-i Nesvan" (kadın için) adlı şiiri tamamen kadın konulu olup kadının bu hayattaki rolünü, önemini ve kadın ahlaki ile ilgili bazı meseleleri ele almıştır.

İşte o şiirinden konu ile ilgili bazı beyitlerini aşağıda örnek olarak aktaracağız:

Farsçası:

Ne âdem be hud şud zi cennet burûn
Heveshâyi havvâ nemudeş zebûn

Behiştî eger hem kuned merdumân
Be duzeh mubeddel kunend zin zenân

Çi guyem, ki bes ruşen est in suhen
Ki merd est her câ cigerhûn zi zen

Hususen ki in firkayi pur fusûn
Buved illet-i asli-yi her cunûn

Nebudi eger Leyli'yi sehr kâr
Kucâ Kays mecnûn şudi der diyâr
(ŞM. 1, s. 22)

Türkçesi:

Âdem kendi kendine cennetten çıkmadı
Havva'nın istekleri onu zayıf duruma düşürdü

Kadınlar eğer isterse âdemleri cennetlik eder
Eğer isterse bu cenneti, cehenneme de çevirir

Ne diyeyim, bu söz çok açık ve nettir
Erkek her yerde kadın için sıkıntı içerisinde

Özellikle bu büyüleyici millet,
Her deliliğin asıl sebebidir

Eğer büyüleyici Leyli olmasaydı
Kays o diyarda nasıl mecnun olurdu?

Hayri aynı şiirin başka bir beytinde kadından yana tavır sergileyerek kadınların erkeklerden hiç de eksik olmadığını savunmuştur:

Farsçası:

Megu zen buved hiç-u zâr-u zebûn
Ki zen ez besi merd bâşed fuzûn

Neberd-i zen-i âkil-u hûşyâr
Buved can sitanter zi merdân-i kâr
(ŞM. 1, s. 24)

Türkçesi:

Kadın zayıf, güçsüz ve hiçtir deme
Kadın birçok erkekten üstündür

Akıllı ve zeki bir kadının mücadelesi,
Erkek mücadelecilerden daha çetin ve can alıcıdır

Hayri yine aynı şiirin bir diğer bölümünde kadın terbiyesi ile ilgili bazı noktalara değinmiştir:

Farsçası:

Ez ân, terbiyet ger nebâşed be zen
Hamân beh ki der hâne bâşed çu men

Ki tâ bâşed eymin zi her nâ sevâb
Hamân beh ki bâşed be zir-i hicâb
(ŞM. 1, s. 25)

Türkçesi:

Kadında güzel terbiye olmazsa
Benim gibi evde olması daha iyi

Her türlü kötülükten korunmak için
Kapalı veya örtülü olması daha iyi

Hayri, güzel terbiye görmeyen kadınların evde oturmasının ve kötülüklerden korunmak için örtülü olmasının sebebini şu beyitlerinde açıklar:

Farsçası:

Ki âfât-i husn-u cemâl-i zenân
Be her asr bâşed be zen hasm-i cân

Zen-u duhter-i terbiyet dide râ
Hicâb er nebâşed, nebâşed hatâ

Ki ez niruyi ilm dâred hisâr
Hisar-i diger nist o râ bekâr
(ŞM. 1, s. 24 - 25)

Türkçesi:

Kadınların güzellikleri bir can belasıdır
Bu bela her asırda onların düşmeni olmuştur

Terbiyeli bir kadın veya bir kız
Örtülü olmasa da yanlış yapmaz

Çünkü kendine ilim gücünden hisar yapmış,
Onun başka hisara ihtiyacı yoktur

Hayri aşağıdaki şiirinde kadının önemine dikkat çekerken kadınsız yaşam olmayacağını, kadınsız cennetin cehennemden bir farkı olmadığını söyler:

Farsçası:

Zen est ânki mi pervered çun tuyi
Ez in bişter çun buved nikuyi

Behiştî ki der vey neyâbend zen
Buved kem zi dûzeh, ber o dem mezen

Be her deşt-u sahra ki zen bigzered
Şeved reşk-i cennet be çeşm-i hired
(ŞM. 1, s. 23)

Türkçesi:

Kadındır senin gibileri yetiştiren
Bundan daha fazla güzellik ne var ki!

Cennette eğer kadın bulamazsalar
Aldanma, orası cehennemden de kötüdür

Kadın geçen her ova ve çöl,
Akiller için bir cennet gibi dir

○ **Ordu**

Ebul Hayr Hayri ordu temalı şiirlerinde askerlerin imanını, ahlakını ve eğitimi ile ilgili bir takım konulara değinir. O aşağıda örnek olarak göstereceğimiz bu şiirinde imanlı, düzgün ahlaklı, terbiyeli ve eğitilmiş bir asker için şunları söyler:

Farsçası:

Ân kamerbend-i ki bended askeri
Bended o râ der levayi Haydari
(ŞM. 1, s. 282)

Türkçesi:

Askerin beline bağlanan o kemer,
Onu Hz. Ali'nin tugayına bağlayacaktır

Şair bu şiirinin devamında o askerinin hangi özelliklere sahip olması ve hangi şartlarla Hz. Ali'nin askeri olacağı konusunda, şöyle der:

Farsçası:

Çun Ali bâşed cevânmerd-u karim
Hâmi-yi mazlum-u miskin-u yatim
(ŞM. 1, s. 282)

Türkçesi:

Ali gibi delikanlı, soylu ve cömert olmalı
Mazlum, fakara ve yetimleri savunmalı

Hayri ordudaki askerlere savaş teknikleri dersinin yanında iman dersinin de verilmesini öneriyor:

Farsçası:

Tâki der ordust bâyed askeri
 Ders-i iman gired-u ceng âveri
 (ŞM. 1, s. 282)

Türkçesi:

Asker orduda olduğu müddetçe
 Savaş tekniği ve iman dersi almalı

Şair bu şiirinin devamında imanlı ve takvalı bir ordunun askerleriyle imansız bir ordunun askerlerini karşılaştırır ve şöyle der:

Farsçası:

Zânki bâ takvâ museleh geşte in
 Van zi hûn âşâmi ey dâniş karin

Fark-i in techiz-u teslihât-i o
 Ateş-u fûlâd dâniş ey nik hû

Her kader bâşed kavi fûlâd niz
 Lik bâ âteş kucâ taned sitiz
 (ŞM. 1, s. 283)

Türkçesi:

Bunlar takva silahı ile silahlanmış
 Onlar kan içmekle, ey bilim sahibi!

Bunların silahı ile onların silahının farkını,
 Ateş ile çelik gibi bil, ey güzel huylu!

Çelik ne kadar güçlü olursa olsun,
Ateşle mücadele edebilir mi?

Hayri iman nuru ile nurlanmış, takva sahibi, güzel ahlaklı olan bir askerin askerliği bitikten sonra da vatani için hayırlı bir insan olacağını şu beyitleri ile dile getirir:

Farsçası:

Zânki in asker pes ez terhis heş
Cuz-i millet mişevd manend-i peş

Andem er bâşed çu şemii encumen
Mişevd zimân o revşen vatan

Ver mukammir bâşed-u duzd-u dağal
Emniyet ez vey şevd ender halel
(ŞM. 1, s. 282)

Türkçesi:

Bu asker tezkiresini aldıktan sonra
Yine eskisi gibi milletin bir parçası olur

O eğer encümenin mumu gibi olursa
Onun imandan vatan aydınlanır

Eğer hilekâr, düzenbaz ve hırsız olursa
Huzur onun elinden tehlikeye girer

Şair ordu ile ilgili yazdığı şiirinin bir beytinde askerlere şöyle bir duada bulunur:

Farçası:

Bâd yâ Rab askeri mâ der cihân
Serferâz ender mahaz-i duşmenân
(ŞM. 1, s. 283)

Türkçesi:

Allahım bu dünyada bizim askerlerin
Başları düşmanlara karşı dik olsun

o **Vatan**

Vatan kavramı hemen hemen her şairin şiirlerinde bulunan bir kavramdır. Vatan şairlerin dinî inancına, siyasi görüşlerine, gurbette veya sürgünde olup olmadığına göre değişik anlamlarda kullanılarak birçok şiirin konusu olmuştur. Dolayısıyla bu kavram Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde de konu olan bir kavramdır.

Hayri aşağıdaki şiirinde dinî bir anlayışıyla kendi vatan sevgisini yansıtmıştır:

Farsçası:

Muminân hem dost midâred vatan
Ez berâyı nev, ne ber heşten

Türkçesi:

Müslümanlar da vatani sever
Kendisi için değil, insanlar için sever

Hayri başka bir şiirinde ülkenin yer üstü ve yer altı kaynaklarının zenginliğine rağmen bu kadar perişan duruma düşmesi için yakınmış ve duygularını şöyle dile getirmiştir:

Farsçası:

Âh ey vatan, fidâyi perişaniyet şevem
Kurbân-i bi zebâni-u hayrâniyet şevem

Ey ânki hâk-i tust be men behter ez tilâ
Şermende men zi bi ser-u sâmâniyet şevem
(ŞM. 1, s. 303)

Türkçesi:

Ey vatan, senin perişan haline ben feda olurum
Senin böyle hayranlık ve dilsizliğine kurban olurum

Ey toprağı altından değerli olan vatan
Ben senin böyle perişan halinden utanırım

Hayri yine aynı şiirinin bir diğer beytinde vatan sevgisinin her Müslümanın görevi olduğunu söylemiştir.

Farsçası:

Hubb-i vatan vezifeyi her ferd-i mumin est
Meftûn-i in vecibeyi vicdaniyet şevem
(ŞM. 1, s. 303)

Türkçesi:

Vatan sevgisi her Müslümanın görevidir
Senin bu görevin için tutkun ve müptelâ olurum

Şair bir başka şiirinde din ve vatan yolunda ölmenin kadın ve erkek için iftihar edilecek bir şey olduğunu yazmıştır:

Farsçası:

Der rehyi din-u vatan can bâhten
 Hast yekser iftihar-i merd-u zen
 (ŞM. 1, s. 63)

Türkçesi:

Din ve vatan yolunda can vermek
 Bütün kadın ve erkeğin iftiharıdır

6. Tarihin Ünlü İnsanları

Ebul Hayr Hayri'nin şiirlerinde tarihte geçen bazı peygamberler, din âdemleri, edebiyatçılar, sanatçılar, siyasetçiler, bilim ademleri ve efsanevi insanların ismine rastlamak mümkün.

Hayri şiirlerinde altta ismi verilen bu insanların kimisinin olumsuz tarafını ibret için anlatırken kimisinin iyiliğinden, bilminden, büyük aşkıdan, cesaret ve kararlılığından, sanat ve güzel sözlerinden bahs ederek bu insanları yeni nesillere tanıtmaya çalışmıştır.

Onun şiirlerinde ismi geçen tarihin büyük insanlarından en önemlileri ise şunlardır:

Âdem, Havva, Hz. Süleyman, Hz. İsa, Hz.Musa, Firavun, Nemrut, Eflatun, İskender, Leyli, Mecnûn, Şems-i Tabrizi. Mevlana, Ali Şir Nevaî , Sadi-i Şirazi, Hafız-ı Şirazi, İkbâl, Senai, Abdurrahman Cami, Gandhi, Hitler, Stalin, Lenin, Napolyon, Roosevelt, Şekspir, Aristo, Giyotin, Aynştayn, Jan Dark, Merlin, Aleksandr Dumâs, Puşkin , (ŞM. 1, s. 20,22, 35, 36, 46, 47, 48, 57, 60, 61, 65, 74, 88, 93, 96, 101, 113, 123, 154, 166, 175, 205, 246, 314).

B- Nazım Biçimleri

Ebul Hayr Hayri şiiirlerinin büyük çoğunluğunu Farsça olarak yazarken şekil açısından da Arapçadan Farsçaya geçmiş nazım şekillerine uygun olarak yazmıştır. Hayri'nin “Ferd” ten “Mesneviye” kadar birçok tarzda şiiir yazdığı bilinmektedir.

Şimdi ise Hayri'nin değişik nazım şekilleriyle yazdığı şiiirlerinin en kısasından başlayarak en uzununa kadar sıralayıp örneklerle incelemeye çalışalım:

1. Ferd

Hayri'nin *Şiiir Mecmuası 1*, adlı eserinde görülen en küçük ve nadiren rastladığımız bir nazım biçimidir. Şairin aşağıda örnek olarak gösterdiğimiz bu şiiiri, adalet konulu bağımsız bir şiiirdir.

İşte o Ferd:

Farsçası:

Adilan hamsayagân râ rehnumâyı mikunend	a
Vez sitemger mişevend gümrah ân biçâregân	b
(ŞM. 1, s. 114)	

Türkçesi:

Adil insanlar komşulara yol gösterirler
Zalimler o zavallıları yoldan saptırırlar

2. Matla

Matla Hayri'nin en küçük nazım biçimi ile yazılmış bir diğer şiiiridir. İşte onun matlaından dünya konulu bir örnek:

Farsçası:

În duhter-i Beluç-i siye ruy facire **a**
 Bâ sedhazâr şûy henüz est bakire **a**
 (ŞM. 1, s. 104)

Türkçesi:

Bu kötü huylu, siyah yüzlü Beluç¹¹ kızı
 Yüz bin koca ile yine de bakiredir

3. Kıta (İki Beyitlik)

Hayri kıta nazım biçimi ile de şiir yazmıştır. Şair kıtalarında birçok şairden farklı olarak mahlas beytine de yer vermiştir. Aşağıdaki şiir onun adalet konulu bir kıtasıdır:

Farsçası:

Der terik-i adalet est hayat **x**
 Der guzergâh-i o nebâşed merg **a**
 Hayri ez name-yi suleymani **x**
 Ger tevani behud bigir in berg **a**
 (ŞM. 1, s. 114)

Türkçesi:

Adalet yolunda hayat vardır
 Onun güzergâhında ölüm yoktur
 Hayri, Süleyman'ın bu mektubundan
 Alabilirsen bu yaprağı kendine al

¹¹ Afganistan'da yaşayan bir kavimin ismi.

4. Kıta-i Kebire

Hayri'nin kıta-i kebare nazım biçimi ile de yazılmış şiirleri bulunmaktadır. Örnek vereceğimiz kıta onun yedi beyitlik “Kabz-u bast” durumunu konu alan bir kıtasıdır:

Kabz-u bast içinde bulunduğu cümlelere göre değişik anlamlara gelir. Kapanıp açılma, daralıp genişleme, mutlu mutsuz, iyi kötü, olumlu olumsuz vb. anlamlarına gelen kabz-u bast, insanların başına gelecek olumlu ve olumsuz ruh hâlidir. Kabz-u bast “İki şerefli hal, Allah kabz halinde kulunu dünya nimetlerinden uzak tutarken bast halinde ise ona nimetleri bol bol verir” (Parlatır, 2009: 809).

İşte Ebul Hayr Hayri de yukarıdaki bu ruh halini şiir diliyle şöyle açıklar:

Farsçası:

Zi kabz-u bast çi fermûd piri mâ berguy	x
Her ânçi mânde azizâ be hatir-i atır	a
Letife ist ki ez fert lut-i heş zi tab	x
Kuned ferâr-u negired karar der hatır	a
Hulâse inki bidân: menbe her ân du yekist	x
Meşev muşeveş ez in vez vajgûn âhir	a
Her ânki dade turâ hande o der in saat	x
Bedin terike be çeşm-i tu mişeved satır	a
Bedin terik be ber kerde cameyi çep-u rast	x
Ez o merenc ki o muşfik est-u hem nazir	a
Hem ost inki bitersanedet betevr-i mizâ	x
Ez o meters ki handândet hamin hâzir	a

Ez o meters der âğuş gireş ey Hayri **x**
 Ki bâz hande kunân ber tu mişeved zahir **a**
 (şM. 1. s. 77)

Türkçesi:

Bizim pirimiz kabz-ü basttan ne dedi söyle
 O güzel kokudan aklına ne kaldıysa ey sevgili

İnsanın tabiatında olan bir lütfün hikayesi
 Öyle bir şeydir ki akılda kalmaz uçup gider

şunu bil, sendeki anlık durum bu ikisinden biridir
 Sen bu ters durumlardan dolayı tedirgin olma

Seni şu saatte güldüren her ne ise
 Bu yolla senin gözünde perde de olur

Bu şekilde iyi ve ya kötü kıyafet giydiyse de
 Ona küsme o merhametli ve iyi bir gözlemcidir

O seni mizahi bir şekilde korkutacak bir şeydir
 Sen ondan korkma! o az önce güldürendir

Ey Hayri ondan korkma! ona kucağını aç
 O da sana gülümseyerek kendini gösterir

5. Ruba'i (Dörtlük)

Hayri'nin *şiir Mecmuası 1*, adlı şiir kitabında önemli miktarda "Dörtlük" bulunmaktadır. O genellikle dörtlüklerini birinci, ikinci ve dördüncü mısralarını birbiriyle kafiyeli, üçüncü mısraları serbest (**aa xa**) şeklinde yazmıştır.

Aşağıdaki şiir şairin bu tek çeşit dörtlüğünden bir örnektir:

Farsçası:

Yâ Rab zi tu avf-i sahv-i tahir-i hudem	a
Avf-i hud-u avf-i nuks-i takrir-i hudem	a
Hahem ki tuyi Gafur-u Setar-u Azim	x
Men sahi-u muterif be taksir-i hudem	a
(ŞM. 1, s. 301)	

Türkçesi:

Allahım senden yazılarımda yaptığım hatalar için af dilerim
Kendim ve konuşmalarımda yaptığım hatalar için af dilerim

Sen Gafursun, sen Settarsın ve sen Azimsin
Ben suçluyum ve suçumu kabul ederek senden af dilerim

6. Muhammes (Beşli)

Ebul Hayr Hayri şiir yazarken “Muhammes” nazım şeklini de kullanmıştır. Hayri'nin en meşhur muhammesi ise aşağıdaki “Ezgu Niyet” adlı (**a a a a a b b b b a c c c c a** ...) şeklinde kafiyelenmiş müzdevic muhammesidir:

Özbek Türkçesiyle:

Beglerim, ecdadingizga yahşi evlad olsangiz
Zulm tağın birleşib kazmakta ferhad olsangiz
Belni bağlab kul berib bir- Birge imdad olsangiz
Barmı bir kun dostlarım kim siz hem irşad olsangiz
Halk ara hur tanılıb bir millet icad olsangiz

Ezgi niyet birle siz hem devr-u dermanler surub
 Han-u hanlıklar kebi erkin yaşab duzgun kurub
 Baş köterib âlem ehli içre, tinçlikde yurub
 Canlarım kelgeymi şundağ kunki uykudan turub
 Çörlükden ayrılib kullikden âzd olsangiz

Saklasın sizni egem yolda helaket çâhiden
 Başga bârmay yol adeştirgen yaman hemrâhiden
 Toğru tâhtab eğri yolnu başlagan hemrahiden
 Sizni tengrimden muvefek isteyub dergahinden
 İltimasımdır ki ming-minglarğa ustad olsangiz

Yavni körgende yugursangiz yuregini yarib
 Benli bağlab ton kiyib atga minib heryân bârib
 Merhaba sizge bu yolda töhtemeng, birdem harib
 İrkınız birle tilingizni ölmeden kurtarıb
 İrklar yanide fahr eyleb köngül şâd olsangiz

At minib meydan ara kamçı vuring çü-çülaşing
 Tanıtıb öznü cihan ahli ara mengulaşing
 Ana tilde sözleşing, yahşi tilek arzulaşing
 Ger bu til, til bölmese taşlang munu peştulaşing
 Bölmese şek yok ki nâdanlikla berbâd olsangiz

Hak alarga intiling kurkmey turub curet bilen
 Baş köterib tibrening tarihde fırsat bilen
 Til uçun, namus uçun, toprak uçun, surat bilen
 Okumak, yazmak ile her til kalar izet bilen
 Saiy eting izzet bilen siz hem kalemdâd olsangiz

Her sitemger yaveden oç almak revâdır, intikam
 Uşbu yolda birleşib köngülden eyleng ihtımam

Kayta taping âlem ehli içre eski ihtişam
 Öz tilingiz birle yazing Hayri'ye uhşeb mudam
 Bir- biravğa nameler, ta Turkt'en yâd olsangiz
 (Emini, 2007: 99-100)

Türkiye Türkçesiyle:

Beylerim ecdadınıza iyi evlat olsanız
 Zulüm dağını birleşip kazmakta Ferhat olsanız
 Beli bağlayıp el ele verip tek güç olsanız
 Dostlarım, var mı öyle bir gün ki siz de doğru yolu bulsanız?
 Halkça hür tanınıp bir millet var etseniz

Ezgi niyetle siz de devirler sürüp
 Hanlar, hanlıklar gibi siz de özgür yaşayıp düzen kurup
 Baş kaldırıp dünya insanları içinde emniyetle yürüyüp
 Benim canlarım, öyle bir gün gelir mi siz de uykudan kalkıp?
 Uyuşukluktan ayrılp kulluktan özgürlüğe kavuşsanız

Mevla'm sizi yolunuzda ölümcül kuyudan
 Yolun sonuna varmadan yol şaşırtan yoldaştan
 Doğru durup eğri yolu gösteren yoldaştan
 Size Tanrımdan başarılar dileyip
 Bu benim isteğimdir ki bine, binlere üstat olsanız

Düşmanı görünce yüreğini yararcasına hücum edip
 Beli bağlayıp ton giyip ata binip her tarafa gidip
 Aferin sizlere bu yolda yorulmadan bir an olsa da durmayıp
 İrkınız ile dilinizi ölümden kurtarıp
 Başka ırkların yanında övünüp ferah gönüllü olsanız

Ata binip meydanlara kamçı vurup deh dehleşin
 Kendinizi uluslar arasında tanıtip ebedi olun

Ana dille konuşun, güzel isteklerde bulunun
Eğer bu dil, dil değilse atın bunu gidin Peştuca konuşun
Yoksa hiç şüphe yoktur ki cahillikten yok olsanız

Hak almak için korkmayın kalkın cesaretle
Baş kaldırıp harekete geçin bu tarihî fırsatta
Dil için, namus için, toprak için tüm hızla
Okumak, yazmak ile her dil yücelik kazanır
Siz de çaba gösterin ki saygı değer ve yüce sayılın

Her zalimden intikam almak caizdir, intikam!
İşte bu yolda birleşip gönüllü olmaya özen gösterin
Dünyada eski büyüklüğünüzü yeniden bulun
Hayri gibi siz de daima kendi dilinizle yazın
Birbirinizle mektuplaşın ki Türk diye anılın

7. Tahmis

Ebul Hayr Hayri Mevlana, Hafız-ı Şirâzi ve Fuzuli gibi büyük usta sanatçıların gazellerini tahmis etmiştir.

Burada örnek olarak da Hayri'nin Fuzuli'nin (**a a a a b b b b a c c c c a**) şeklinde yazılmış müzdevic muhammesine eden tahmisini uygun gördük:

Fuzuli'nin tahmis edilen gazeli:

Dil ki ser- menzili ol zülf-i perî şân olmuş
N' ola cürmi ki asılmasın fermân olmuş

Şâhsın milk-i melâhatda sana kullar çok
Biri oldur ki varup Mısırda sultân olmuş

Rahm idüp âşıkuni haşr günü yakmayalar
Ki bu dünyada esir-i gam-ı hicrân olmuş

Didiler gam giderür bâde çok içdüm sensüz
Gam-ı hicrâna müfid olmadı ol kan olmuş

Bâğ -bân-ı çemen-i dehre hayâl-i dehenün
Sebeb-i terbiyet-i gonce-i handân olmuş

Adem evvel ser-i kûyun virüp almış cennet
İşitüp ta‘n-ı melek sonra peşî mân olmuş

Ey Fuzûlî benüm ahvâlüme bir vâkîf yok
Öyle kim âlem anun hüsnüne hayrân olmuş
(Parlatır, 2012: 266)

Hayri'nin tahmisi:

Özbek Türkçesiyle:

Kim ki sergeşteyi ol serv-i hırâmân olmuş
Akıbet yetmey onga serv tek hayran olmuş
Kurb-i suret tilemak maye-yi husrân olmuş
Dil ki ser menzili ol zülf-i perişân olmuş
N'ola cürmi ki asılmasına fermân olmuş

İşk vadisine sergeşte eden yollar çok
Her yola tuşken esirin ezilen çöller çok
Anda hem yara yeten çok, açılan güller çok
Şahsın milk-i melahada sana kullar çok
Bir oldur ki varup Mısrda sultan olmuş

Şahsın şah bu kun senga kuanır vataning
 Tırguzur öligi, acâziyle cânân suhening
 Ay-u kun çesmesidir bendeyi çâh-i zekening
Bağ-bân-i çemen-i dehre hayal-i dehenün
Sebeb-i terbiyet-i gonce-i handân olmuş

Ser-i kûyingni kurup öyle uyalamış cennet
 Ki uyutdan yaşurun perdeye kalmış cennet
 Sensiz öz hasretinden kana böyalmış cennet
Adem evvel ser-i kûyun virup almış cennet
İşitüp ta'n-ı melek sonra peşî mân olmuş

Yar devrinde bilen özini Hayri kanı yok
 Kimi körseng ânı meftûni erur her yere çok
 Su akar bi hud-u sermest yaner işka tamok
Ey " Fuzûlî " benüm ahvâlüme bir vakıf yok
Öyle kim âlem anun hüsnüne hayrân olmuş
 (ŞM. 1, s. 341)

Türkiye Türkçesiyle:

Kim ki o nazlı serviye âşık olmuş ise
 Sonunda ona kavuşmadan servi gibi hayran olmuş
 Kavuşma isteği hüsrana sebep olmuş
Durak yeri zülfü perişan olan gönlün
Suçtu neydi ki asılmaya mahkûm olmuş?

Aşk vadisinde yol şaşırtan yollar çok
 Yoluna düşen her esiri ezen çöller çok
 Orada da yara kavuşan çok, açılan güller de çok
Sen şahsın güzellik memleketinde sana kullar çok
Biri o dur ki gidip Mısır'da sultan olmuş

Sen bir şahsın bu gün vatanın seninle övünür
 Senin mucizeli güzel sözün ölüyü diriltir
 Senin çene çukurun ay ve güneşin doğuş yeridir
Bu dünya bahçıvanın senin ağzını hayal etmesi
Açık goncanın yetişmesine sebep olmuştur

Senin mekanını görüp cennet utanmış
 Utancından cennet perde altında kalmış
 Senin hasretinden dolayı, cennet kana boyanmış
Âdem ilk önce senin makamını verip cenneti almış
Meleğin kınamasını duyduktan sonra pişman olmuş

Ey Hayri yar döneminde kendini bilen nerede yoktu ki?
 Şimdi her yerde çok, kimi görürsen onun sevdalısıdır
 Aşk cehennemde yanar, su sarhoşça boşuna akar
Ey Fuzuli benim durumumu bilen tek kişi yok
Öyle ki bütün âlem onun güzelliğine hayran olmuş

8. Gazel

Gazel ister Türk (Divan) şiirinde ister Arap ve İran şiirinde en sık kullanılan nazım şekillerinden biridir. Bu nedenle Ebul Hayr Hayri de Arap edebiyatı nazım şekilleriyle şiir yazan bir sanatçı olarak gazel tarzında önemli miktarda şiir yazmıştır.

Hayri'nin *Şiir Mecmuası 1*, adlı kitabında beyit sayısı 5 ile 49 arasında değişen farklı uzunluklarda gazelleri bulunmaktadır. Aşağıdaki 5 beyitlik örnek gazel onun en kısa gazellerinden bir tanesidir:

Özbek Türkçesiyle:

El hamd ki baht eti meded yarimi kördüm
 Ol yar-i cefâkâr-i dil âzârimi kördüm

Kördüm dil-i zârimğa köyübdır dil-i taşı
Başımğa turan katil hûnhârımı kördüm

Ey işk, ne efsunger imişsin ki bu turluk
Rahmetli olan duşmen-i ğaddârımı kördüm

Ol ay, kim ermişdi halâkım onga matlûb
Aacazing ile taraf-i haridârımı kördüm

El hamd ki Hayri'ga meded eyledi bahtı
İşkim sameri, mahrem-i esrarımı kördüm
(ŞM. 1, s. 331)

Türkiye Türkçesiyle:

Hamd olsun ki bahtımın yardımıyla yarımı gördüm
O cefâkâr acımasız, merhametsiz yarımı gördüm

Onu gördüm ki zavallı gönlüme o taş gönlü acımış
Başımda bekleyen kana susamış katilimi gördüm

Ey aşk ne kadar büyüleyiciymişsin sen böyle
Rahmetli olan gaddar düşmanımı gördüm

Benim ölümüm o güzelin tam isteği idi
Allahım mucizen ile bakışında beni sevdiğini gördüm

Hamd olsun ki Hayri'ye bahtı yardım etti
Aşkımın meyvesini, sırdaşımı gördüm

9. Terci-i Bent

Ebul Hayr Hayri terci-i bent nazım şekliyle de şiirler yazmıştır. Hayri'nin *Şiir Mecmuası 1*, adlı kitabında "Terci-i bent" ve "Münacat-i terci-i bent-i Oğuz can-i gazi" (Gazi Oğuz can'ın münacat terci-i bendi) başlığını taşıyan iki tane beşer bentlik terci-i bendi bulunmaktadır. Sanatçının "Terci-i bent" başlıklı terci-i bendi kafiye düzeni açısından mesneviye benzer. Her beytin dizeleri kendi aralarında kafiyelidir fakat vasıta beytinin her bendin sonunda tekrarlanması bu terci-i bendi mesneviden ayıran özelliğidir. Bu manzumenin kafiye düzeni ise şöyledir: (**aa bb cc ... yy**) (**çç dd ee yy**).

Sanatçının "Münacat-i terci-i bent-i Oğuz can-i gazi" başlıklı terci-i bendinin normal beyitlerinin kafiye düzeni, terci-i bent kafiye sistemine uygun olarak yazılsa da bendiye ve ya vasıta beytinin dizelerinin kendi arasında kafiyeli olmaması, bu terci-i bendi diğer terci-i bentlerden ayıran en bariz özelliğidir. Bu şiirde vasıta beytinin ilk dizesi bağımsızken ikinci dizesi ise ilk bendin ikinci dizeleriyle kafiyelidir. Bu terci-i bendin kafiye düzeni (**aa xa ... xa BA**) (**bb xb ... xb BA**) şeklindedir.

Terci-i bentler genellikle aşağıdaki şekiller gibi kafiyelenir:

1. (aa xa ... xa YY) (bb xb ... xb YY) (cc xc ... cx YY)
2. (aa xa ... xa AA) (bb xb ... xb AA) (cc xc ... xc AA)
3. (aa aa ... aa AA) (bb bb ... bb AA) (cc cc ... cc AA)
4. (aa aa ... aa yy) (bb bb ... bb yy) (cc cc ... cc yy)

(Aça, 2011: 270-274)

Hayri'nin terci-i bentleri bir yönüyle yukarıdaki kurallara uygun olarak yazılsa da diğer bir yönüyle yukarıdaki şekillerden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Hayri'nin bu terci-i bentlerini, terci-i bende benzer tarzında dememizin daha doğru olduğunu düşünüyorum.

Hayri'nin "Tevhit" konulu birinci terci-i bendinden ilk bendini örnek olarak aktarıyoruz:

Farsçası:

Ey nâm-i tu munis-i dil-u can
Nam-i tu nevâyî bi nevâyân

Ez nâm-i tu sed neşât ber mâst
Ez yâd-i tu inbisât ber mâst

Her câ ki ğami zi der derâyed
Ez nâmi tu ğam beser derâyed

Der bi kesi o merâ buved kes
Ez cumle cihan kes o merâ bes

Tenhâ ne menem, ki her bed-u nik
Ruşen kuned ez tu şâm-i târik

Binger ğam-i mâ derin giranî
Ber halk-i fakir deh emanî

Bisyâr şikeste geşt dilhâ
Ber haste dilân hud bibehşâ

Ber yâd-i tu zindegi guvârâst
Ez nâm-i huşet hayat ber mâst

Mâ cuz tu seri diger nedârim

Ser râ zi rehi tu ber nedarim

(ŞM. 1, s. 2)

Türkçesi:

Ey ismin can ve gönlün alışkanlığı
 Senin ismin garibanın gücüdür

Senin ismin bize yüz mutluluk getirir
 Seni anmak bize ferahlık getirir

Her yerde sıkıntı kapıdan girerse
 Senin isminle sıkıntılar yok olur

O kimsesizlikte benim kimsemdir
 Bütün dünyadan sadece o bana yeter

Sadece ben değilim, her iyi ve kötü
 Seninle karanlığı aydınlığa çevirir

Bizim sıkıntımızın ağırlığına bak
 Bu fakir halka aman ver Allahım

Gönüller çok kırılmıştır
 Bu gönlü kırıklara sen merhamet et

Bu hayat seni anmakla güzeldir
 Senin o güzel isminden biz hayat buluruz

Bizim senden başka başımız yok
 Başımızı senin yolundan kaldırmayız

10. Terkib-i Bent

Ebul Hayr Hayri'nin *Şiir Mecmuası 1*, adlı şiir topluluğunda çok sayıda "Terkib-i bent"e rastlamak mümkün. Hayri'nin terkib-i bentleri genel itibarıyla

kurallara uygun olarak yazılmıştır. Şairin terhib-i bentleri genellikle 5 bentten oluşurken terhib hanedeki beyit sayıları ise 5 ile 10 beyit arasında değişir.

Aşağıdaki örnek şiir onun vatan ve birlik konulu 5 bentlik (aa xa ... xa vv) (bb xb ... xb yy) (cc xc ... xc zz) şeklinde kafiyelenmiş terhib-i bendinin ilk bendidir:

Farsçası:

Umrist meyl-i hâtir-i men bâ giristen
Bâ hud bered hammişe ğamem râ giristen

Tahfif derd-i in dil-i bimâr mikuned
Bâşed be in merez, mudevâ giristen

Bâ girye arz-i heş kunem ber tu seng dil
Bahşed meger eser suhenem bâ giristen

Bil hâsse ân şebi ki ğam-u hasret-i vatan
Takilif hâs mikunedem bâ giristen

Yâdet behayr girye ki ârâm-i men zi tust
Fil cumle rahat-i dil-i nâkâm-i men zi tust
(ŞM. 1, s. 303)

Türkçesi:

Bir ömürdür benim gönlüm ağlamaya yönelir
Ağlamak bütün sıkıntımı kendisiyle götürür

Bu hasta gönlün derdini ağlamak azaltır
Bu hastalığın ilacı ise ağlamaktır

Sen taş kalpliye ağlayarak derdimi anlatırım
Ağlayarak söylediğim söz etki yaratır diye

Özellikle vatanın keder ve hasreti olduğu gece
Ağlamakla bana özel öneriler gelir

Ey ağlamak benim rahatlığım sendendir
Başarısız gönlümün tüm rahatlığı sendendir

11. Kaside

Ebul Hayr Hayri'nin tercih ettiği nazım şekillerinden bir diğeri de “Kaside” dir. Önemli miktarda kasidesi bulunan Hayri, değişik konularda çok uzun kasideler yazmış ve kasidenin üst sınırı olarak kabul edilen 99 beyti geçerek beyit sayısını 220'nin üzerine çıkarmıştır.

Aşağıda onun 108 beyitlik iman konulu “Kasideyi Sebil Rişâd” (Doğru yol kasidesi) adlı kasidesinin ilk 10 beytini örnek olarak seçtik:

Farsçası:

Saher gehi ki dilem bud mâil-i bûtsan
Grifte yek kalem ez ahl-i kulbeyi ahzan

Zi inkibaz-i tabiat kuduretem afzûd
Ki nâgehân zi derûn bang zed munâdiyi can

Çi guft? guft çirâ mikuni be ğayr rucu
Çira be bende kuni iltifat ez sultan

Çi guft? guft ki şerm est in revyeyi tu
Husûs inki zeni dem zi ilm-u ez irfan

Tu râ ki mevrîd-i ihsan şahî , ez çi sebeb
Zi şah grîzi-u hacet beri şevi derbân?

Be o megûy ki o teng çeşm-u muşkin est
Be o megûy ki o âciz est-u bendeyi nân

Be o megûy biyâ herçi güfteni dârî
Bigû be Hâlik hud, padişah-i her du cihan

Bigû be ânki zi tu yekdemi cidâ nebuved
Be renc-u rahat-u ayy-u ğam-u be sûd-u ziyân

Eger turâst nezer ber gunâh-u mağfîret
Ki hasta hatîr-u nâbâveri-u rugerdân

Biyâ zi şerm-i gunâhân zi vey irâz
Bihâh hâcet-i hud râ mezen dem ez isyân
(ŞM. 1, s. 317-318)

Türkçesi:

Bir sabah canım gül bahçesine meylettî
Acı kulübesinin sahibinden bir kalem aldım

Tabiattın verdiği acı, sıkıntımı artırmıştı
O an can münadisi içimden seslendi

Ne dedi? dedi ki niye başkalara yönelirsin?
Niye Allah'a yöneleceğine kullara yönelirsin?

Ne dedi? dedi ki senin bu davranışın ayıptır
Özellikle ilim irfandan söz eden birine

Sen şah ihsanının altındasın ne sebepten dolayı
Şahtan kaçıp başkasının kapıcısı olursun?

Ona söyleme o aç gözlü ve zavallıdır
Ona söyleme o güçsüz ve ekmek kuludur

Ona söyleme gel ne kadar diyeceğin varsa
Kendi yaratıcına ve iki dünyanın padişahına söyle

Ona söyle o senden bir an bile ayrı değil
Sıkıntılı, rahatlık, neşeli, gamlı, iyi ve kötü durumlarda

Eğer sen günahlarının af edilmesi için
Umutsuz, inançsız ve bu yüzden yüz çevirmiş isen

Gel günahların utancından dolayı ondan uzaklaşma
İsteklerini ondan dile, günahların için çekinme

12. Mesnevi

Ebul Hayr Hayri “Mesnevi” tarzında da çok sayıda eser vermiştir. Hayri uzun soluklu müstakil mesnevi yazmamıştır. Fakat küçük ve orta soluklu birçok mesnevisi bulunmaktadır. O bentler halinde yazılan mesnevilerinde değişik konuları ele almıştır.

Aşağıda Hayri'nin 217 beyitlik “Mesneviyi Ruh-u Beden” (ruh ve beden mesnevisi) adlı mesnevisinin hatime bölümünü örnek olarak aktarıyoruz:

Farsçası:

Ger nemâyem biş ez in teşrih-i hal
Ayed ez tûl-i suhen bim-i melâl

Mikunem hatm-i kelâm ender dua
Mikunem recaat be derbâr-i Hudâ

Kây Hudâ mârâ nigehdâr ez zevâl
Tâ neyâbim ez nekul-i hud nekâl

Şah râ ez millet-u millet zi şah
Bâ haberdâri mudâmen ya Allah

Renc-i şah-i adil-u millet nevâz
Midihed dilhayî millet râ gudâz

Vez rizayî şah râzî merdum est
Meyl-i şeh der meyl-i in merdum gum est

Harçi hâhed merduman şah ân kuned
Hah derân sûd ya nuksan kuned

Millet Afgan duagûyi şeh est
Zanki şah ez hal-i millet ageh est

Hayri ey peyveste hayr endiş-i şah
Ez Hudâ umr-i şeh-i hud râ bihâh

Kez gezend-i âsuman bâdâ be dûr
Ez huzûreş bâd millet bâ huzûr

Şahmerdân şah-i mârâ yar bâd
Bâd yâ Rab duşmen-i şeh nâ murâd
(ŞM. 1, s. 287-288)

Türkçesi:

Bundan fazla durum açıklaması yapmak
Sözün uzatılmasından dolayı bıkkınlık getirir

Bir dua ile sözümü bitiriyorum
Allah'ın huzuruna yöneliyorum

Ey Allahım bizi zevalden koru
Kendi zulmümüzden dolayı zulüm görmeyelim

Şahı milletten, milleti şahtan
Allahım daima haberdar eyle

Milletsever ve adaletli şahın sıkıntısı
Milletin gönüllerini yakar, eritir

Şah memnuniyetinden millet de memnun olur
Şahın istekleri, milletin istekleri doğrultusundadır

Millet ne isterse şah onu yapar
İster kendi yararında olsun, ister zararında

Afgan milleti şahın duacısıdır
Çünkü şah, milletin haline vakıftır

Ey her daim şahın iyiliğini isteyen Hayri
Allah'tan kendi şahın için uzun ömür iste

Gökten gelen belâdan uzak olsun
Onun varlığından millet de huzurlu olsun

Şahların şahı bizim şahımızın yarı olsun
Ey Rabim şahın düşmeni muradına ermesin

C. Dil ve Anlatım

Ebul Hayr Hayri, şiirlerinde dili kolay kullanan sanatçılardan biridir. Hayri Özbek Türkçesiyle yazılan şiirlerinde Farsça ve Arapça; Farsçayla yazılan şiirlerinde ise çok sayıda Arapça sözcüklere yer vermiştir. Bu durum Hayri'ye özel bir durum değil, Farsçanın yapısında çok sayıda Arapça sözcüklerin bulunmasından kaynaklanan bir durumdur.

Hayri'nin Özbek Türkçesiyle yazılmış bir "Koşug"u (ŞM. 1, s. 338) dışında hemen hemen bütün şiirlerinde şiir dili hakim iken bu şiirleri genel itibarıyla dil bilgisi kurallarına uygun olarak yazılmıştır.

Hayri'nin şiirleri söz varlıkları açısından yoksundur. O şiirlerinde samimi ifadeler, küfür ve ayıp sözlere yer vermiştir. Bu ifadeleri bulunduran şiirlerinin örneğine ise yoğun olarak şu sayfalarda rastlanmaktadır: (ŞM 1, s. 15, 20, 28, 78, 95, 103156, 207- 215, 229).

Hayri şiirlerde Türkiye, Almanya, Fransa, Vietnam, Kore, Küba, Mısır, Hindistan, İran, Kıbrıs; Washington, Moskova, Kremlin, Hiroşima, Şam, Bağdat, ve İsfahan gibi birçok ülke ve şehirlerin isimlerini, özel adların çağrışımlarından yararlanmak amacıyla kullanmıştır.

Yukarıdaki özel adları içinde barındıran şiirlerinin örnekleri ise aşağıda numaraları verilen sayfalarda mevcuttur: (ŞM. 1, s. 11, 42, 43, 52, 53, 62, 86, 93, 96, 101, 228, 260, 314, 322,).

Ayrıca Hayri'nin şiirlerinde zikredilen kişi adlarını görmek için (bk. s. 137).

Ç. Üslubu

Ebul Hayr Hayri'nin Hiciv üslubu, Doğrudan saldırı üslubu, Alaya alma üslubu, Hitabet üslubu, İç konuşma üslubu, Karşılıklı konuşma üslubu, Övgü üslubu, Soru sorma üslubu, Yakarış üslubu ve Yalın üslubu gibi üsluplarla yazılmış şiirlerine rastlamak mümkündür.

Yukarıda isimleri sayılan üslupları şiirlerinde kullanan Hayri, bu üslupların bazılarını çok az kullanmış ise de birçoğu tek bakışta kolayca fark edilebilecek derecede fazladır.

Hayri'nin şiirlerinde en çok görülen üsluplar ise aşağıdakilerdir:

- **Övgü Üslubu**

Bu üslup Hayri'nin en çok kullandığı üsluplardan biridir. O bu üslupla yazılan şiirlerinde Allah, Peygamber (sav), Dört Halife, Şairler ve devlet büyüklerini överken en çok da “Şahı”¹² övmüştür. Bu durum için Hayri'nin *Şiir Mecmuası 1*, in 17'nci sayfasında bulunan 7 beyitlik “Davet be İşk-i Şah, Davet be Vahdet-i Milli” (şah aşkına davet, milli birliğe davet) adlı şiiri, 277'nci sayfadaki 217 beyitlik “Mesnevi-i Ruh-u Baden” (ruh ve baden mesnevisi) isimli mesnevisi, 310'uncu sayfasında bulunan 33 beyitlik “Hayri Der Dilguşâ” (Hayri gönül ferahlatma yolunda) adlı şiirleri örnek olarak gösterilebilir.

Aşağıdaki beyitler onun “Hayri der Dilguşâ” adlı şiirinden alınmıştır:

Farsçası:

Şehi ki şar‘i Nabi hatt-i maşi o bâşed
Şehi ki kerde tavekkul be Şah-i biniyâz

¹² Muhammed Zahir Şah 1933'te Afganistan padişahlık tahtına oturmuş, 1973 yılında bir darbe ile tahttan indirilmiştir.

Çu ser be payi Muhammad nihâd şud “Zahir”
Be kâinat ki o hast der hur-i izaz

Ez ân be çerh-i berin kevkebeş be hud nâzed
Ki şud be şer‘i Muhammad zi sâirin mumtaz

Türkçesi:

Yol haritası Peygamberin şeriatı olan şahtır
Kimseye muhtaç olmayan Allah’a tevekkül edendir

O başını Muhammed’in ayağının altına koyarak “Zahir” oldu
Bütün kâinatın saygı gösterdiği birinin ayağına kapıldı

Bu yüzden gökyüzündeki yıldızı kendisi ile gurur duyuyor
O Muhammed’in şeriatıyla her kesten ululuk kazandı

Yine aynı eserin 15, 16, 18, 41, 111, 112, 335, 336’ncı sayfalarındaki perakende beyitlerde de konu ile ilgili örnekleri görmek mümkündür.

- **Hitabet Üslubu**

Bu üslup Hayri’nin övgü üslubundan sonra en çok kullandığı üsluptur. Şairin bu üslupla yazılan şiirlerinin muhatabı ise en çok gençlerdir. O genellikle iman, ahlak, birlik, bilime teşvik gibi konularda geçlere seslenmiştir.

Hayri’nin bu tarzda yazılan şiirleri yoğun olarak *Şiir Mecmuası I*’ in 43 - 48, 61, 63, 198, 202, 229, 230, 244, 246, 256’ncı sayfalarında yer alırken biz bu şiirlerinden birkaç beytini örnek olarak şetçik:

Farsçası:

Çend hâb ey nev cevan bidâr mibâyed şuden!
Yani ez avvel kami huşyâr mibâyed şuden!

Nameyi zibâ milliyi şumâ ez mudeti est
Mikuned davet ki bâ hem yar mibâyed şuden

Hâbnâkân râ be bidari ne bâşed nisbeti
Dide et bikşâ, be o hamkâr mibâyed şuden!

Dide bikşâ, şâm-i nâdâni saher gerdide est
Ber kinâr ez tenbeli, bidâr mibâyed şuden!
(ŞM. 1, s. 229)

Türkçesi:

Ne zamana kadar uyku ey genç, artık uyanmalısın
Yani önceden daha uyanık olmalısın

Sizin o güzel milli göreviniz uzun zamandan beri
Bizimle beraber olun diyerek sizi davet ediyor

Uyumuşların uyanıklıkla hiç alakası olmayacaktır
Sen gözünü açıp uyanıklarla iş birlikçi olmalısın

Gözünü aç, cahillik akşamı sabah olmuştur
Bu tembellikten artık mecburen uzaklaşmalısın

- **Soru Sorma Üslubu**

Ebul Hayr Hayri'nin birçok şiirinde soru sorma üslubunun kullanıldığını görüyoruz. Hayri soru sorma üslubu ile yazılan şiirlerinde sorularını genellikle Allah'a, aklına, gölüne, sevgiliye, vatana ve okuyucularına sormuştur.

Onun bu üslupla yazılan şiirlerinden örnek olarak "İltimas" (kayıрма) adlı gazelinden ilk iki beytini aktarıyoruz:

Özbek Türkçesiyle:

Ârâzlabısan ne çun ey kec kulâhım?
Neden? bilmem nedir yâ Rab günahım

Ne zating barki senden töymem aslen?
Uzulmeydir uzulsam senden âhım
(ŞM. 1, s. 333)

Türkiye Türkçesiyle:

Niye bana küsmüşsün ey gururlu sevgilim?
Neden? bilmem nedir benim günahım ey Allahım

Nasıl bir zatsın ki senden asla doyamam?
Senden ayrı kalınca ah-u figanım hiç kesilmez

Onun bu tarzda yazılan şiirlerinin en belirgin ve güzel örneklerini ise *Şiir Mecmuası 1*'in 36, 46- 47, 118, 131, 143 - 145, 173, 180, 196, 245 - 246, 276, 292, 333 - 334'üncü sayfalarında görmek mümkün.

- **Yakariş Üslubu**

Hayri'nin en çok kullandığı üsluplardan bir diğeri de yakariş üslubudur. Şair bu üslupla yazılan şiirlerinde günahlarının afi, mahşer gününün azabı, gamlardan kurtulmak, imanlı kalmak ve belalardan korunmak gibi değişik konularda Allah'a yakarişte bulunmuştur.

Şairin yakariş üslubu ile yazılan şiirlerinin örnekleri ise *Şiir Mecmuası 1*, adlı kitabının 231, 237, 292, 298, 301, 337'nci sayfalarında göze çarparken biz de bu şiirlerden bir dördlüğünü örnek olarak aktarmayı uygun gördük:

Farsçası:

Yâ Rab tu be hal-i bendegân rahmet kun
Âgah dil-i bende ez in gaflat kun

Rahi binemâ be mâ tu hud sûy-i necat
Zân beş ki gerdim tabeh şefkat kun
(ŞM. 1, s. 298)

Türkçesi:

Ey Rabim sen kullarının haline merhamet et
Bu kulları gafletlerinin farkına vardır

Sen bize kurtuluş yolunu göster
Daha fazla mahvolmadan sen şefkat et

D. Ahenk

Ebul Hayr Hayri şiir yazarken ahenge büyük önem vermiştir. Hayri'nin hemen hemen şiirlerinin tamamı ahenklidir. Şiirlerini Arap edebiyatının ürünü olan aruzun değişik kalıpları ve hece ölçüsüyle yazan Hayri, hiç bir ölçüye uymayan şiirler de yazmıştır.

Hayri şiirlerinde ahengi sağlayabilmek için kafiyei önemli bulmuştur. Bu nedenle şiirlerinin neredeyse tamamı kafiyelidir. O şiir yazarken “Yarım kafiye”, “Tam kafiye” ve “Zengin kafiye” gibi kafiye türlerinden yararlanmıştır.

Hayri'nin şiirlerinde en çok göze çarpan kafiye türü ise tam kafiyedir. Sanatçının tam kafiyeli şiirlerini *Şiir Mecmuası 1*, adlı kitabının her yerinde görebilme imkânımız bulunurken en az kullanılan yarım kafiyeli ve zengin kafiyeli şiirlerinden ise birer örnek beyitle yetinelim.

Yarım kafiye örneği:

Farsçası:

Vakiaen umrist ki hast o râ acel ender kafâ
Key sezed bâ yekdiger kerden abes çun-u çerâ
(ŞM. 1, s. 269)

Türkçesi:

Gerçekten öyle bir ömür ki ecel peşindedir
Boşuna birbirimizle kavga etmeye değer mi?

Zengin kafiye örneği:

Özbek Türkçesiyle:

Caning amanga bõlsun, imaniga işim yok
Yolungni tut ket emdi, bela bõlma canimga

Mehman bõlsam bõlarman, bir kun deseng kelerman
Başing berseng alarman, başka kelmeng yanimga
(ŞM. 1, s. 339)

Türkiye Türkçesiyle:

Canın emanda olsun, imanına işim yok
Yolunu tut git artık, canıma bela olma

Konuğun da olurum, bir gün gel dersen gelirim
Başını verirsen alırım, bir daha yanıma gelme

Hayri'nin şiirlerini ahenkli kılan bir diğer unsur da "Redif"tir. O birçok şiirinde redifi kullanarak ahengi sağlamıştır. Aşağıdaki örnek şiir de onun redif kafiyeli "Gile Dâred" (şikâyeti var) adlı bir gazelinden alınmıştır:

Farsçası:

Ez sûz-i dilem kufr-u Muselman gile dâred

Ez şiveyi men Uzbek-u Afgan gile dâred

Geh hâk be ser sazem-u tâzem be felek gâh

Zidrâk-i men endişeyi insan gile dâred

(ŞM. 1, s. 126)

Türkçesi:

Benim gönül ahımdan gâvur ve Müslüman şikâyetçidir

Benim şivemden Özbek ve Afgan şikâyetçidir

Bazen başıma toprak saçırım, bazen dünyaya meydan okurum

Benim bu kavrayışımın insanların akli şikâyetçidir

Şairin bu tür şiirlerinin en çok örneği ise onun *Şiir Mecmuası I*, adlı eserinin 32, 85, 103, 126, 127, 130, 150, 175, 180, 195, 229, 238, 250, 256, 276, 291, 302, 303, 305, 327, 331, 334'üncü sayfalarında yer almaktadır.

SONUÇ

Ebul Hayr Hayri 1908-1978 yılları arasında hayat sürdürmüş Afganistan Türk şairidir. Hayri'nin 12 bin beyte yakın şiirinin olduğu söylenmektedir. Bizim bu çalışmamız onu *Şiir Mecmuası 1*, adlı kitabında toplanan 4724 artı bazı kitap ve dergilerde bulunan parça şiirlerinin üzerinden yapılmıştır. Dolayısıyla onun şiirleri hakkında verdiğimiz hüküm ve aldığımız sonuç bu şiirler üzerindedir.

Bu şiirlerden bizim çıkardığımız sonuca göre Ebul Hayr Hayri bir “toplumcu-ahlakçı” sanat anlayışına sahip barışçı, yenilikçi, gelişmeyi seven, ülkenin kalkınması için çabalayan, birlik ve beraberlik taraftarı olan bir sanatçıdır. Onun şiirleri genel anlamda insan ve yer yer Müslüman merkezlidir. O şiirlerinin büyük çoğunluğunu bu doğrultuda yazmıştır. Şiirlerinin ilhamını İslamiyet'in temel kaynakları olan Kur'an ve hadislerden alan Hayri, az da olsa tabiat ve tarihi kaynaklardan da yararlanmıştır.

Bizim aldığımız sonuca göre Hayri'nin şiirleri genelde öğretici şiiirdir. O şiirlerinde tarihî olayları ele alarak gençlerin bu olaylardan ders çıkarmalarını hedeflemiştir. Hayri Kur'an ve hadislerden de yine gençleri İslam ahlakıyla yoğurmak için yararlanmıştır. O çok sayıda yazdığı tasavvufî şiirlerine karşın, miting ve meydan şiirleri de yazmıştır.

Hayri yalnızlık, ihtiyarlık; aşk, çiçekler, bağ-bahçe, ormanlar, denizler, sular, bulutlar ve yıldızlar gibi konulara değil, daha çok sosyal konulara eğilmiştir. Bu yüzden onun romantik şiiri yok denecek kadar azdır. Onun bir derdi vardır ve sürekli onu anlatma peşindedir. Şiirlerinde halka, özellikle de gençlere ahlakî bozukluklar, cahillik, eğitim eksikliği vs. gibi olumsuzlukları anlatmak istemiştir. Bu sebepten dolayı şiirlerinde daha çok hüznün, acı ve karamsarlık duygusu egemendir.

Hayri'nin şiirlerine içerik açısından bakacak olursak yukarıda söz ettiğimiz konulardan farklı olarak bazı metafizik ve bireysel konulara da yer verdiğini görüyoruz. Bunun dışında önemli sayabileceğimiz değişiklik söz konusu değildir.

Hayri'nin şiirleri biçimsel açıdan Arap ve Fars edebiyatının ürünleri olan “Ferd”, “Matla”, “Kıta”, “Rubai”, “Muhammes”, “Tahmis”, “Gazel”, “Terkib-i Bent”, “Terci-i Bent”, “Kaside” ve “Mesnevi” nazım biçimleri ile yazılmıştır. O şiirlerinde en çok Mevlana ve Hafız-ı Şirazi'den etkilenmiştir. Üslup bakımından Hayri'nin şiirlerinde en çok övgü ve hitabet üslubu hâkimdir. Hayri şiir yazarken vezin ve kafiye büyük önem vermiştir. Şiirlerinde kullandığı dil ise genel itibariyle şiir dilidir.

EKLER

Ek A

از جانب وکلای لوی جرگه افغانستان:

تاریخ ۱۸ سنبله ۱۳۳۳

پیشنهاد دخا لسانه بحضور مبارک اعلحضرت های یونی پادشاه ترقی خواه و عدالت گستر عزیز ما :

از اجابتیکه خوشبختانه مطابق نظریات عادلانه اطحضرت های یونی و تطبیق اساسات دیموکراسی - تمام افراد مملکت ام از پشتون و تاجیک و بترک و هزاره و بلوچ و غیره که جمله ملت باشعوات افغان را تشکیل میدهند بدون تبعیض و تفریق از حقوق مدنی و قانونی خود ها مستفید میگرددند . بنا بران ما وکلای ولایات مختلف افغانستان عزیز که به (لوی جرگه) شامل ملیا شیم خاص به پیروی از نظریات مبارک ذات شاهانه که نور عدل شان چون خورشید بتمام افراد وطن علی السویه می تابد - از حکومت محبوب خود ها خواهش مندیم که منظور وحدت ملی و منظور رفاه حقیقی و بیگانهگی و منظور از بین بردن هرگونه روحیه های منفی با فان و تفرقه اندازان - که همواره ناخن افکار را در بین طبقات ملت جستجو میکنند - بایست بزبان (ترک افغانی) که تعداد زیادی از با شندگان ولایات شمال (از پامیرالی هرات) باین زبان تکلم هستند حق عرفانی و مطبوعاتی داده شود - تا اهالی مذکور ازین حق طبیعی و قانونی خود ها مستفید شده از دل و جان بشاه عادل و رعیت نواز خود دعا گوئی و بوطن عزیز و خان پر افتخار خود ها فدا کار و جان نثار بیا شند . یعنی بجای اید و وارد یو افغانستان نیز مثل سایر بزبانها بزبان ترکی افغانی نشریات کنند

هر چند بشهادت تاریخ چندین هزار ساله وطن بکمال وضاحت عرض وادعا میتوانیم که مثل سایر اقوام مملکت ما اقوام ترکیز بزبان نیز همواره از قرون و اعصار متدیدی از جمله افراد شاه دوست و وطن خواه و فدا کار ملت افغان بوده و هستند - و خوشبختانه با سایر دین مقدس اسلام تمام اقوامی که درین مملکت باستانی زندگی میکنند با هم درغم و شادی شریک میگردند و مثل برادر میباشند اما با زهم بتناسی از عدالت اجتماعی و احترام کرامت بشسری و تاملین روحیه وحدت ملی هرگاه بطوریکه پیشنهاد شد بزبان آنها حق عرفانی و مطبوعاتی داده شود که یک تقیصه ملی اصلاح میشود . ما وکلای ملت یقین داریم این پیشنهاد قانونی ما از جانب حکومت عزیز بوجه احسن منظر میگردد و سبب تحکیم اتحاد ملی و اجتماع ملی میباشند

تاریخ ۱۸ سنبله ۱۳۳۳

ملت افغان همیشه کمال احترام

عبدالعزیز

Ek B

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
 (معارف) مدیریت
 () خانگی

در مطلب
 شماره ۲۸۲
 نیت ۹ میا ۱۳۲۵
 ضمیمه ۴

جناب قاضی محترم ابوالخیران خیری !
 را پر مفصل که در باب بلند بردن سو به علی معارف تحریر داشته بودید مطالعه
 و به انجمن معارف قرا ت شد از احساسات و نظریات نیک شما بدین وسیله تشکر کرده ضمناً
 میخواهم که در آن اطراف از اجراءات و اقدامات وزارت معارف که مشکلات که دارد چینی
 بشما توضیح و هم شما میدانید که یگانه آرزوی وزارت معارف پیشبرد علم و بلند
 ساختن اخلاق است . وزارت معارف همیشه با تمام اعضای همکار و قوت خود در پس
 راه از هیچ کونه نادکاری و زحمت کشی مضایقه نکرد و در آیدد هم نخواهد کرد .
 چیزیکه بیشتر ما را مشکلات رو برو ساخته نبودند معلمین لایق است که از همه اولخر وزارت
 معارف این درد را حس کرد به به تاسیس ارا معلمین های اساسی و ابتدائی
 پرداخته تا اثر خدای بزرگ جل و علی شانه بخواند این دارالمعلمین ها نتیجهم
 داد و و این نقیصه معارف که از عدم معلمین لایق دار اصلاح و طلبه طوریکه وزارت -
 معارف آرزو دارد از علم بهره مند گردند - البته این درد انشاء الله تعالی بوقت
 خود تداوی شد وزارت معارف را بر ما مژگانا کل خواهد کردانید .
 در مورد تفتیش نیز در نظر است که هیئت های صلاحیت دار و اشخاص بر بزرگ از مرکز ستاده
 شوند و اصلاحات نمایند نسبت به طلاب کلا سال و تکام قبلا هدایات لازمه بولا
 ابلاغ کردید است . . اگر تطبیق نشد ما شد تصور آنها است که با زخواست خواهد
 قاضی محترم . بند ه تصیم داریم که شما را کفالت مدیریت معارف تکلیف دهم
 تا معارف مینه طوریکه وزارت معارف آرزو دارد برام خود از اثر زحمت کشیهای شما
 قابل بود و وزارت معارف آسود باشد خواهشمندم از موافقت خود در رابطه پس
 عهد و عالی برام هر چه زود تر اطلاع فرمایند تا رسماً تقرر شما را اعلام دارم اگر مشکلی
 هم درین راه داشته باشند آنها را اظهار نموده بهمراه از موافقت خود و با خلس سوانح
 خویش برام اطلاع دارید ممنون میشوم .
 (کلید وزارت معارف)

Ek C

کفیلر
سرمنشی حضور حضرت پاپونی

۱۵ قفسر ۱۳۳۰

فاضل محترم بنا علی خیری

نامه دوستانه شما را خوانده از لطف و مهربانی شما که در حق این دوستدار خود
دارید متشکر شده تقابلاً تسکیم و احترامم به تقدیم می رسانم و دعا کنیم که در عین صحت و کمال

توفیق باشید

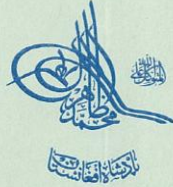
برای برپا شدن کوسسه برق چون منظور هدف گمانه شما در این شهر هر از روز بروز
در سخنی شهر مذکور است البته به طوریکه جریده آنجا شایع ساختند در پیوسته شرکت
توزیرات و ملک دیگر کوسسات میزند این کوسسه ساخته در پرداخته خواهد شد
گو یا همین مقصود شما به ذریعہ یک جمعیت دیگر که آنهم در هنداران شامی باشند حاصل
شدنی و منافع مشترک آن برای خود شما و سایر اهالی رسیدنی خواهد بود
انشاء الله تعالی در خاتمه احترامات دوستانه را تجدید میارم
محمد کفیلر

Ek Ç

تاریخ ۱۳۴۳/۰۵/۲۱

نومبر ۱۵۶۱
۱۳۴۳

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سید ابو بخیر کا خیری زمینہ !

در نجائیکہ جو کت حدادند (ج) لویسہ گہرا غور ہووہہ قانون
سید

تاریخ ۱۸ ایچ سبند ۴۴۳ در پائنت لہفادی یابہ

جناب شمارا کہ یکتن زر شخاص با بصیرت کتور میر سید کت

انتصاب لویسہ گہ تعین ہوویم

یعین دریم دین و طیفہ سے د تاریخ را کس صورت انجام دادہ ۱۰ زرین راہ

مصدر خدمت سالیستہ بوطن و سہا ر بندہ خواہند

Ek D

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ ۱۹ مرت ۱۳۴۹

نومر ۱۱۴۳
۴۱

ش غی جری میمنگی !

شمارا نظر به لیاقت و سوابق نیکی که در امور مملکتی دارید
بر طبق حکم فقره اول ماده ۴۵ قانون اساسی بحیث عضو تصانیل
مستشاران بزرگ تعیین نمودم .

امید دارم در پیشبرد وظایف مهمی که بحیث عضو این

بزرگ بزرگ ملی شما محول میگردد موافق عالی شایده

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- ABDULBAKİ, Muhammed Favvad (2009) **Lülü Vel Mercân** , C 3, 4. baskı, çev. Ebübekir Hasan zade, Tahran: İhsan Yayınları.
- AÇA, Prof. Dr. Mehmet; GÖKALP, Doç. Dr. Haluk; KOCAKAPLAN, Öğr. Gör. İsa(2011), (Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında) **Tür ve Şekil Bilgisi**, 2. baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BARLAS, Kıyameddin “Afganistan Türkleri Edebiyatı” (1992) **Türk Dünyası El Kitabı** (Edebiyat), 2. baskı, C 3, Seri: I, S. A- 23, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇETİN, Doç. Dr. Nurullah (1997) **Behçet Necatigil** (Hayatı, Sanatı ve Eserleri), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇETİN, Prof. Dr. Nurullah (2009) **Şiir Çözümleme Yöntemi**, 7. baskısı, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- EMİNİ, Muhammed Kazım (2007) **Afganistan'dagi Özbek Şairleri**, Kabil: Meyvend Yayınevi.
- EMİNİ, Muhammed Kazım (2009) **Tarih-i Meymene**, Kabil: Meyvend Yayınevi.
- EMİNİ, Muhammed Kazım, **Faryâb'da Milli Hareketler Tarihi** (Yayına Hazır Nüsha).
- FERHANG, Mir Gulam Muhammed Sidik (1993) **Afganistan Der Penc Karn-i Ahir**, C 2, Maşhad: Derehşiş Yayınları.

- GUBAR, Mir Gulam Muhammed (1999) **Afganistan Der Mesir-i Tarih**, C 2, Peşaver: Meyvend Yayınevi.
- GUDAZ, M. E. ; İBRAHİM, R. ; FARYÂBÎ, H. ; EMİNİ, K. ; BÂHÂYÎ, T. ve VİSAL, A. M. (1991) **Rengin keman-i Şiir**, (Tezkireyi Ez Suhanvarân-i Faryâb, Ez Karn-i Yâzdehum İlla Nimeyi Karn-i Çehârdehum) Faryâb: Faryâb Devlet Yayınevi.
- HALİK, Saleh Muhammed (2008) (Ez Kùhenterin Rûzgarân Ta Evail-i Sedde-i Bist-u Yekum) **Tarih-i Edebiya Belh**, Kabil: Afgan Meslek Yay.
- HAMİD, Abdussemi “Feryâd-i Sukut” (1995) **Merd- i Ez Âftâb-u Âzâdi**, Seri: 21, Belh: Belh Yazarları Birliği Yayınları.
- HAYRÎ, Aysultan, “Ustadın Ana Tilde Yazdığı Şiirler Hakkında” (1995) **Merd- i Ez Âftâb-u Âzâdi**, Seri: 21, Belh: Belh Yazarları Birliği Yayınları.
- HAYRÎ, Ebul Hayr, **Şiir Mecmuası 1**, (Yayına Hazır Eser).
- HAYRÎ, Muhammed Hümayun, “Zistnâmeysi Fuşurdeyi Ustad Zindeyâd Ebul Hayr Hayri Faryâbi” (1995) **Merd- i Ez Âftâb-u Âzâdi**, Seri: 21, Belh: Belh Yazarları Birliği Yayınları.
- KÂRGAR, Abdullah (2012) **Serzemin ve Rical-i Turkistan**, Kabil: El Ezher Yayınları.
- LABİB, Muhammed Alim, “Nimruhi Ez Zindegiyi Siyasi-i Merhum Ustad Ebul Hayr Hayri” (1995) **Merd- i Ez Âftâb-u Âzâdi**, Seri: 21, Belh: Belh Yazarları Birliği Yayınları.
- PARLATIR, Prof. Dr. İsmail (2012) **Fuzulî Türkçe Divan**, 1. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞEHRANİ, Dr. İnyetullah (2006) **Şerh-i Ahval ve Âsâr-i Prof. Dr. Gulam Muhammed-i Meymenegi**, Peşaver: El Ezher Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2009) **Yazım Kılavuzu**, 26. baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Dergiler:

Ankara /Afganistan Büyük Elçiliği (2008) **Rah-i Neyistan** Dergisi S. 3, s. 102.

BARLAS, Doç. Dr. Kıyameddin “Afganistan Türk Şiiri” (1996) **Türk Dili**, Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı V (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri), S. 531, s. 980 – 997, Ankara: TDK Yayınları.

EMİNİ, Muhammed Kazım “Afganistan’dagi Mahkum Milletlerinin Ahirgi Devrelerdegi Tarihiga Kıkaca Bir Nazar”, (1993) **Kuyaş** Dergisi S. 1, s. 30 - 36, Faryâb Devlet Yayınevi.

HİDAYET, Hidayetullah “ Nazer-i Muhteser Be Tarih-i Cunbişhayi Milli Der Dused-u Pincah Sal-i Ahir”, (1993) **Kuyaş** Dergisi S. 1, s. 20 - 29, Faryâb Devlet Yayınevi

Sözlükler:

AYVERDİ, İlhan (2011) **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 2. baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

GOLKARİYAN, Doç. Dr. Kadir (2000) **Ferhang-i Turki-i İstabuli İngilizi - Farsi**, 3. baskı, Tahran: Ranama Yayınları.

PARLATIR, Prof. Dr. İsmail (2009) **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, 2. baskı, Ankara: Yargı Yayınları.

SALEHPUR, Cemşid (1996 a.) **Kimiya** (Türkçe - Farsça Genel Sözlüğü), Tahran: Jangal Yayınevi.

SALEHPUR, Cemşid (1996 b.) **Türkçe – Farsça Genel Sözlüğü**, Tahran: Jangal Yayınevi.

Türk Dil Kurumu (2011) **Türkçe Sözlük**, 11. baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Tezler:

BURGET, Fazıl Ahmed (2004) **Türkistan Millî Mücadelesinde Afganistan Türkleri** (19 – 20. Yüzyıllar), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

ÖZET

Bu çalışma, “Ebul Hayr Hayri’nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri” adı altında Afganistanlı Türk şair, Ebul Hayr Hayri üzerinde duygusallıktan tamamen uzak, kapsamlı bir şekilde yapılmış ilk akademik çalışmadır. Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüm “Ebul Hayr Hayri’nin Hayatı ve Sosyal Dünyası” adında bir başlık konularak bu başlık altında onun doğumu, aile çevresi ve çocukluğu, öğrenim hayatı, öğretmenliği, sosyal ve siyasi faaliyetleri, evliliği ve aile bireyleri, hastalığı ve ölümü üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.

İkinci bölümde “Sanatı” ana başlığı altında Hayri’nin şiire başlaması, sanat çevresi, sanatçı kişiliği, soyadı ve yazı hayatında kullandığı isimler ve sanat anlayışı şiiirlerinden örneklerle ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm ise “Eserleri” bölümüdür. Bu bölümde Ebul Hayr Hayri’nin şiiirleri üzerinde durulurken Hayri’nin şiiirlerinin içeriği, nazım biçimleri, dil ve anlatımı, üslubu ve ahenk özellikleri her biri ayrı ayrı başlıklar altında şiiirlerinden örnekler aktararak açık ve sistemli bir şekilde işlenmiştir.

Bu çalışmada akademik çalışmalarda gösterilmesi gereken hassasiyetler tam olarak gösterilmiştir. Bunu yaparken konu ile ilgili başvuru olan her türlü kitap ve belgeler özenle incelenmiş, onun şiiir sohbetlerinde oturan kişiler ve çocukları ile görüşülmüş, onların verdiği bilgiler büyük bir dikkatle incelenerek değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

“The Life, Art and literary Works of Ebul Hayr Hayri” is the first comprehensive and objective academic study on Ebul Hayr Hayri, an Afghani poet with Turkish origin. The study consists of three main parts.

The heading of “The Biography and Social Life of Ebul Hayr Hayri” was given to the first part, while elaborate details on his birth, surrounding family members, childhood, education, teaching profession, social and political activities, marriage and family members, illness and death are provided under this heading.

Hayri’s introduction to poetry, his peers in the art circle, his personality as an artist, his last name and pseudonym, his sense of art, and the samples from his poems is discussed in the second part under the main heading of “His Art”.

The third part is about his “Literary Works”. This part elaborates on Ebul Hayr Hayri’s poems while the content of his poems, type of his verses, his language and expression, his style, and the features of his poetic harmony are studied explicitly and systematically under separate headings by providing samples from his poems.

The precisions required for academic studies are fully complied with in this study. All kinds of books and documents consulted on this subject have been diligently reviewed. Furthermore, the persons participated in his poetical conversations and his children have been conversed with, and the information gathered from these conversations have been carefully reviewed and assessed.

Ebul Hayr Hayri Faryabi (1908 - 1978)